

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛУК'ЯНЕЦЬ КАТЕРИНА ЮРІЇВНА

УДК: 94(477):331.101.262:331.522.4 «1940/1980»

ДИСЕРТАЦІЯ
ОРГАНІЗОВАНІ НАБОРИ РОБІТНИКІВ В УРСР ТА ЇХ ПЕРЕСЕЛЕННЯ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – СЕРЕДИНА 1980-Х РР.)

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають посилання на відповідне джерело

К. Ю. Лук'янець

Науковий керівник
Божко Олег Іванович
кандидат історичних наук, доцент

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Лук'янець К. Ю. Організовані набори робітників в УРСР та їх переселення (друга половина 1940-х – середина 1980-х рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2018.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню організованих наборів робітників і трудовим переселенням в УРСР та за межі республіки у другій половині 1940-х – 1980-х рр.

З другої половини 1940-х рр. і до розпаду СРСР працевлаштування в УРСР перебувало під контролем вищих державних органів влади. Цьому сприяла наявність спеціальної системи організованого міжтериторіального і міжгалузевого розподілу трудового ресурсу країни. Державні органи, що регулювали організоване працевлаштування були невід'ємною частиною радянської влади та забезпечували реалізацію її амбітних господарських проектів.

Організовані набори робітників та трудові переселення сімей в УРСР були одними з найчисельніших у СРСР, як за кількістю переміщених, так і за напрямками, які вони охопили. Тому дослідження планомірного використання працездатного населення у другій половині 1940-х – 1980-х рр. дає можливість розглянути соціальні, економічні, демографічні та міграційні аспекти радянської політики в УРСР.

Аналіз стану наукової розробки теми засвідчив відсутність у вітчизняній історіографії комплексного дослідження з історії оргнабору робітників та їх переселень у другій половині 1940-х – 1980-х рр.

У дослідженні прослідкована еволюція системи органів оргнаборів та переселень, яка була представлена як спеціально створеними органами (Бюро з

обліку та розподілу робочої сили Ради Народних Комісарів УРСР, Українське республіканське управління Міністерства трудових резервів СРСР, Головне управління оргнабору робітників Ради Міністрів УРСР, Головне управління оргнабору робітників та переселення Ради Міністрів УРСР), так і установами для яких ця діяльність стала складовою більш широких повноважень (Головне управління ремісничих, залізничних училищ та шкіл фабрично-заводського навчання УРСР, Державний комітет Ради Міністрів УРСР з використання трудових ресурсів, Державний комітет Ради Міністрів УРСР з праці).

Реалізація планового розподілу працездатного населення на місцях відбувалася через обласні та районні відділи (бюро, контори) оргнабору та переселення. Районні уповноважені та інспектори безпосередньо працювали з населенням – проводили агітацію, укладали договори, організовували та контролювали процес переміщення договірчан до місця призначення.

Специфіка процесу розподілу трудового фонду країни передбачала співпрацю центральних та місцевих структур оргнабору та переселення з державними, партійними органами, господарськими організаціями. Створена система могла існувати тільки в умовах широкого застосування адміністративних методів регулювання міграційних та демографічних процесів у суспільстві.

Акцентується увага на розгалуженій нормативно-правовій базі, що визначала відносини між учасниками процесу оргнабору й переселення. Більшість нормативних документів, що регламентували оргнабір, переселення, пільги по ним були розроблені наприкінці 1940-х – 1950-х рр. У цей період сформульовано типовий трудовий договір оргнабору, окреслено коло осіб до яких він міг бути застосований, порядок вербування і направлення набраних до місць праці, нарахування разових грошових виплат і пільг. У 1953–1958 рр. було прийнято близько 40 постанов та розпоряджень з питань трудового переселення, у яких розглядалися особливості його реалізації, пільги переміщеним особам тощо. Незначні зміни в нормативно-правову базу перерозподілу трудового фонду країни вносилися протягом 1960–1980 рр.

Встановлено, що для сільського населення тривалий час мотивуючим фактором до виїзду на роботу за межі свого місця проживання за оргнабором була можливість отримати паспорт, і разом з ним дозвіл пересуватися країною, змінити соціальний статус, місце проживання. Знаряддям виконання планів трудового переміщення була нав'язлива агітація. Водночас у ході дослідження було наведено низку прикладів, у яких показано значні порушення норм проведення оргнабору та переселення.

Опрацьовані статистичні матеріали дозволили встановити кількісні показники оргнабору і трудового переселення, виокремити їх характерні риси на різних історичних етапах розвитку УРСР, а також розглянути ефективність трудової політики радянської влади у другій половині 1940-х – 1980-х рр.

Автор аргументував доцільність поділу планового використання працездатного населення на декілька етапів: друга половина 1940-х – 1953 рр., 1954–1967 рр., 1968 – кінець 1980-х рр. Зазначається, що кожному з них притаманні різні політичні, соціально-економічні завдання, особливості проведення, соціальна база, регіони набору і місця призначення робітників. Оргнаборам та переселенням 1945–1953 рр. були характерні порушення добровільності в їх здійсненні, низька якість житлово-побутового забезпечення, значна зворотна міграція. У 1953–1967 рр. оргнабори та переселення були головними засобами міжтериторіального і міжгалузевого розподілу працездатного населення. Укладення трудових договорів оргнабору розповсюдилося на міське населення. У 1968 – наприкінці 1980-х рр. організований розподіл трудового фонду країни вже не мав економічної ваги попередніх десятиліть і характеризувався залученням до трудових переміщень більш кваліфікованих кадрів.

Визначено головні регіони проведення оргнабору в УРСР. Прослідковано географічні напрями та галузеву спеціалізацію перерозподілу трудових ресурсів. З'ясовано, що в УРСР упродовж другої половини 1940-х – 1980-х рр. планове переміщення працездатних відбувалося за трьома напрямками: республіканським міжобласним, внутрішньообласним та міжреспубліканським. Підраховано, що оргнабором та трудовими переселеннями було охоплено понад

6,4 млн українців. Більшість завербованих була переміщена в межах УРСР (всередині областей та між ними) – близько 3 млн робітників набраних оргнабором (з усіх 4703000 осіб, що у 1947–1989 рр. уклали строкові трудові договори) та 454359 сімей (з усіх 612556 сімей переміщених загалом у 1946–1989 рр.) за трудовим переселенням. Відзначено, що відбувався зворотний процес трудової міграції (переселені родини поверталися на попередні місця проживання, а частина робітників покидала місця праці ще до завершення дії трудового договору).

Встановлено, що загальні схеми проведення оргнабору відпрацьовувалися радянською владою на Донбасі, а специфіка реалізації трудових переселень в УРСР чітко простежується на прикладі Криму. Кількість організовано переміщених працездатних осіб та тривалий термін реалізації такої трудової політики, свідчать що ці регіони були пріоритетними для проведення вищезгаданих процесів. Разом з тим, з'ясовано, що Донбас та Крим й самі були донорами працездатного населення. З їх територій проводилися оргнабори та трудові переселення до Російської РСФР та Казахської РСР.

У роботі висвітлено реалізацію оргнабору та трудових переселень за межі УРСР. Встановлено, що за зовнішньореспубліканським напрямом більшість завербованих було відправлено до Російської РФСР. Підтверджено тезу про те, що за УРСР було закріплено неофіційний статус постачальника трудових ресурсів. Переселеннями та оргнаборами з республіки заповнювалася нестача робочої сили найтяжчих фізичних професій у найбільш непривабливих для життя і праці районах СРСР. Варто наголосити, що більшість виїжджаючих була соціально активною, демографічно перспективною частиною населення.

Встановлені кількісні показники планово переміщеного працездатного населення свідчать про стратегічну важливість оргнабору та переселення робітників як елементу соціально-економічного розвитку СРСР. Як наслідок, зазначені процеси стали одним із факторів денаціоналізації, сприяли формуванню нової міграційної психології, заробітчанським традиціям у областях набору договірчан, а у місцях направлення – посилювали маргіналізацію населення, породжували девіантну поведінку, конформізм,

соціальну апатію тощо. Така трудова політика безумовно вплинула на урбанізаційні процеси, заклала фундамент для соціальних трансформацій та змін у культурному та національному розвитку різних регіонів УРСР.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вперше у вітчизняній історіографії комплексно досліджено організований набір робітників та їх трудове переселення за межі та в межах УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. У результаті роботи над дисертаційним дослідженням було встановлено кількісні показники залучення населення до праці на підприємства та будови за строковими трудовими договорами та визначено обсяги організованих державою трудових переселень. Опрацьовані статистичні матеріали дозволили прослідкувати ефективність планового розподілу працездатного населення в УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. та акцентувати увагу на малодосліджених наслідках радянської трудової політики.

Ключові слова: організований набір робітників, трудові переселення, трудові ресурси, міжтериторіальний та міжгалузевий розподіл робітників, організовані переміщення, переселенці.

SUMMARY

Lukianets K. Yu. Organizational recruitment and resettlement of workers in Ukrainian Soviet Socialist Republic (the Second Half of 1940 – Middle 1980). – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of candidate of historical sciences by specialty 07.00.01 – history of Ukraine – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2018.

The thesis researches organized recruitment and resettlement to and out of Ukrainian Soviet Socialist Republic (the second half of 1940 – 1980).

From the second half of 1940 and to the collapse of the Soviet Union the highest authorities controlled recruitment in Ukrainian Soviet Socialist Republic. Special system of organized inter-territorial and inter-branch appointment and reappointment of labor resources of the country facilitated this process. The Soviet power relied on labor bodies which implemented big economic projects.

Organized recruitment and labor resettlement of families in Soviet Ukraine were one of the most numerous in the Soviet Union both in the amount of resettled persons and spheres. That is why research of regular use of working population in the second half of 1940 – 1980 gives an opportunity to address social, economic, demographic and migration aspects of the Soviet policy.

Following the result of analysis it has been established that domestic historiography lacks a complex research on the history of organized recruitment and resettlement of employees in the second half of 1940 – 1980.

After termination of the Second World War there was a need in improvement of management system in order to resettle working population. The research stresses that depending on internal policy of the Soviet state the system of organized recruitment and resettlement was represented by specially created bodies (Labor Force Recording and Appointment Bureau of the Council of People's Commissars of Ukrainian SSR, Ukrainian Republican Administration of the Ministry of Human Resources of the USSR, the Main Department of Organized Recruitment of the

Council of Ministers of the Ukrainian SSR, the Main Department of Organized Recruitment and Resettlement at the Council of Ministers of Ukrainian SSR) as well as by other institutions which fulfilled these functions within their broader authorities (the Main Department of Handicraft Colleges and Schools for Factory Trainings of Ukrainian SSR, the State Committee of the Council of Ministers of Ukrainian SSR using human resources, the Labor State Committee of the Council of Ministers of Ukrainian SSR).

Regional and district units (bureaus, offices) of organized recruitment and resettlement implemented the regular appointment of working population at the spots. District authorized persons and inspectors worked directly with population. They conducted propaganda, made contracts, organized and controlled how the persons reached the destination.

The process of appointment of human resources contributed to cooperation of central and local bodies of organized recruitment and resettlement with other state, party bodies as well as economic enterprises. The created system could only function due to administrative methods of regulation of migration and demographic processes in society.

Attention was focused on legal acts which defined relations between participants of organized recruitment and resettlement. Majority of legal acts and instructions which regulated organized recruitment, resettlement and benefits were adopted in the end of 1940 – 1950. A typical labor contract of organized recruitment was drafted during this time, persons to whom it could be applied were identified, procedure for enrolment and assignment of selected persons to the working places, calculation of bonuses and benefits were determined. During 1953-1958 near 40 labor resettlement resolutions and orders were adopted. They dealt with peculiarities of its implementation, benefits for resettled persons etc. Resolution of the Council of Ministers of the USSR of March 13, 1959 No. 259 On Grading of Resettlement Benefits completely regulated the benefits. During 1960-1989 some slight changes were made to legislation dealing with reappointment of labor resources.

It has been established that for a certain period of time an opportunity to obtain a passport and as a result to move within the country, to change a social status and place of residence was the main motivation for the rural population to work at the other place under organized recruitment.

Due to statistical data it was possible to establish quality result of organized recruitment and labor resettlement, to highlight its main features at different historical stages of Ukrainian SSR as well as to address tasks and consequences of Soviet labor policy in the second half of 1940 – 1980.

The author proved necessity to divide regular use of working population in several stages: the second half of 1940 – 1953, 1954 – 1967, 1968 – 1980. It is stated that each of them has various political, social and economic tasks, peculiarities of implementation, social basis, regions of recruitment and places of employees' appointment. In 1945 – 1953 organized recruitment and resettlement were represented by the violation of voluntary participation, poor living conditions and significant migration back to the place of residence. In 1953 – 1967 organized recruitment and resettlement were the main means of inter-territorial and inter-branch appointment of working population. Labor contracts of organized recruitment also covered local population. In 1968 – end of 1980 organized appointment of labor resources did not have such an economic influence as before and this period was characterized by involvement of more qualified personnel to labor resettlement.

The main regions of organized recruitment in Ukrainian SSR have been defined. Geography and branch specialization of appointment of labor resources have been traced. It has been found out that during the second half of 1940 – 1980 planned resettlement in Ukraine took place in three directions: republican, interregional and inter-republican. It has been calculated that organized recruitment and labor resettlement covered 6.4 million Ukrainians. Majority of recruited persons were resettled within Ukrainian SSR (within regions and between them). It was near 3 million employees appointed by organized recruitment (from total amount of 4703000 persons who made fixed term labor contracts) and 454359 families (from total amount of 612556 families resettled in 1946-1989) under labor resettlement. It

has been mentioned that a reverse process of labor migration took place (resettled families came back to former places of residence and part of employees left working places before termination of a labor contract).

It has been established that Soviet power tested general procedures of organized recruitment in Donbas and Crimea is a good example of labor resettlement in Ukrainian SSR. The amount of resettled working population and a long duration of this labor policy prove that these regions had a priority for the mentioned processes. At the same time, it has been found out that Donbas and Crimea were also donors of working population. From this territory organized recruitment and labor resettlement to Russian Soviet Federal Socialist Republic (SFSR) and Kazakhstan SSR were carried out.

The paper shows implementation of organized recruitment and labor resettlement from Ukrainian SSR. It has been traced that majority of contracts were made to Russian (SFSR). It has been proved that unofficial status of labor resources' providers was enshrined. Resettlement and organized recruitment filled the gap of the most physically demanding jobs in the most unattractive regions of the Soviet Union. Most resettled persons were socially active and demographically promising.

Quantity indicators of resettled working population prove strategic importance of organized recruitment and resettlement of employees as an element of social and economic development of the USSR. As a result, these processes became one of the attributes of denationalization. They also contributed to design of new migration psychology, income traditions in regions of recruitment, and at places of appointment it resulted in marginalization of society, deviant behavior, conformism and social vacuum. Such a labor policy had an impact on urbanization processes, laid a foundation for social transformations and changes in cultural life and national development of Ukrainian SSR.

Scientific novelty of thesis is that it is the first research in national historiography on organized recruitment and resettlement in and out of Ukrainian SSR in the second half of 1940 – 1980. Following the research quantity indicators of citizens' recruitment to enterprises under fixed term labor agreements were established and scope of organized labor recruitment was identified. Statistical data

allowed to trace efficiency of planned appointment of labor population in Ukrainian SSR in the second half of 1940 – 1980 and to focus attention on consequences of Soviet labor policy which was poorly researched.

Keywords: organized recruitment, labor resettlement, labor resources, inter-territorial and inter branch appointment of employees, organized resettlement, resettled persons.

Список публікацій здобувача за темою дисертації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Жбанова К. Ю. Становлення та розвиток органів організованого набору робітників та їх переселення в УРСР (1943–1991 рр.) / К. Ю. Жбанова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2014. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 87–93. (входить до міжнародної індексації РИНЦ (Російська Федерація))

2. Жбанова К. Ю. Організований набір робітників у відбудові Донбасу (1943–1950 рр.) / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 1(121). – С. 174–181.

3. Жбанова К. Ю. Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр. / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 2(122). – С. 163–170.

4. Жбанова К. Ю. Організований набір робітників та переселення їх до Криму в 1954–1964 роках / К. Ю. Жбанова // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 45. – С. 91–97.

5. Жбанова К. Ю. Організовані переселення за межі Української РСР у другій половині 1950-х – середині 1980-х рр. / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 3(123). – С. 130–139.

6. Жбанова К. Ю. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів організованого набору та переселення робітників в УРСР у другій половині

1940-х – середині 1980-х рр. / К. Ю. Жбанова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – Т. 1. – С. 249–255. (входить до міжнародної індексації РИНЦ (Російська Федерація), Index Copernicus (Польща))

7. Жбанова К. Ю. Дослідження організованих наборів та переселення робітників в УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. у працях радянських науковців // Наукові праці НБУВ. – 2016. – Вип. 44. – С. 419–433.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації, які засвідчують
апробацію матеріалів дисертації:**

8. Жбанова К. Ю. Проблема організованого набору робітників та їх переселення у системі державних органів УРСР (1940-х–1992 рр.) / К. Ю. Жбанова // Дні науки історичного факультету, присвячені 180-річчю Київського університету: матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених / Редкол.: В. Ф. Колесник (голова) та ін.; відп. ред. Є. С. Брайлян. – К.: Логос, 2014. – Т. 1. – С. 287–290.

9. Жбанова К. Ю. Документи ЦДАВО України про організовані набори робітників та їх переселення у 1943–1955 рр. / К. Ю. Жбанова // П'ятнадцять джерелознавчі читання, присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 4 листопада 2014 р. КНУ. – К., 2014. – С. 94–96.

10. Жбанова К. Ю. Перехід від трудових мобілізацій до організованого набору робітників (1945–1946 рр.) / К. Ю. Жбанова // Шевченківська весна – 2015 : історія : матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К.: Логос. – 2015. – С. 254–257.

11. Жбанова К. Ю. Організовані трудові переселення за межі Української РСР (1955–1976 рр.) / К. Ю. Жбанова // Матеріали IV науково-практичної конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід». – Кам'янець-Подільський-Дніпропетровськ. – 2015. – С. 80–83.

12. Жбанова К. Ю. Агітаційна література як джерело до вивчення трудової політики в УРСР у 1955–1967 рр. / К. Ю. Жбанова // Бібліотека. Наука. Комунікації: матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 6–8 жовтня 2015 р.): в 2-х ч. Ч. 1 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К.: НБУ ім. В. І. Вернадського, 2015. – С. 166–170.

13. Жбанова К. Ю. Організований набір робітників на підприємства і будови Казахської РСР (1954–77 рр.) / К. Ю. Жбанова // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М.С. Грушевського). Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), І. Г. Адамська (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. ред.). – К., 2016. – С. 86–90.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	23
1.1. Стан наукової розробки теми	23
1.2. Джерельна база дослідження.....	37
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ОРГАНІЗОВАНОГО НАБОРУ РОБІТНИКІВ І ТРУДОВОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ ТА ЇЇ ЗАКОНОДАВЧО-ПРАВОВІ ОСНОВИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х – 1980-ті рр.)	50
2.1. Органи оргнабору та трудових переселень у структурі державного апарату Української РСР	50
2.2. Нормативно-правова база та порядок проведення оргнаборів і трудовах переселень	68
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОГО НАБОРУ РОБІТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР.....	90
3.1. Організований набір робітників в УРСР на підприємства і будови республіки.....	90
3.2. Особливості проведення оргнабору на підприємства і будови Донбасу.....	107
3.3. Організований набір постійних та сезонних робітників за межі УРСР.....	116
РОЗДІЛ 4. ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНІЗОВАНИХ ТРУДОВИХ ПЕРЕСЕЛЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (1946–1989 рр.)	128
4.1. Організовані трудові переселення в південні та східні області УРСР.....	128
4.2. Специфіка реалізації трудових переселень та оргнабору до Криму.....	147
4.3. Трудові переселення за межі УРСР.....	154
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	178
ДОДАТКИ.....	224

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АН УРСР – Академія наук Української РСР

БОРРС РНК УРСР – Бюро з обліку та розподілу робочої сили Ради Народних Комісарів Української РСР

ВР УРСР – Верховна Рада Української РСР

ВОНР УРУ МТР СРСР – Відділ організованого набору робітників Українського республіканського управління Міністерства трудових резервів СРСР

ГУОНР РМ УРСР – Головне управління організованого набору робітників Ради Міністрів Української РСР

ГУОНРП РМ УРСР – Головне управління організованого набору робітників та переселення Ради Міністрів Української РСР

Держкомітет РМ УРСР ВТР – Державний Комітет Ради Міністрів Української РСР з використання трудових ресурсів

Держкомпраці РМ УРСР – Державний комітет Ради Міністрів Української РСР з праці.

Держплан УРСР – Державний плановий комітет Української РСР

КРСР – Казахська Радянська Соціалістична Республіка

КЗП – Кодекс законів про працю

МСГ УРСР – Міністерство сільського господарства Української РСР

МТР СРСР – Міністерство трудових резервів СРСР

РМ УРСР – Рада Міністрів Української РСР

РНК УРСР – Рада Народних Комісарів Української РСР

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

ФЗН – фабрично-заводське навчання

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦК КПУ – Центральний Комітет Комуністичної партії України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Впродовж 1940-х – 1980-х рр. розвиток соціально-економічних процесів в УРСР значною мірою залежав від трудової політики радянської влади, зокрема, міжтериторіального та міжгалузевого розподілу працездатного населення, що спирався на організований набір робітників та переселення сімей. Державне управління трудовими ресурсами країни суттєво вплинуло на соціальний, демографічний, міграційний та економічний розвиток республіки, дослідження яких є пріоритетним напрямком сучасної вітчизняної історичної науки.

Друга половина 1940-х – 1980-ті рр. були завершальним періодом організованого розподілу робочої сили в історії радянської України. Вперше Наркомат праці при РНК УСРР було сформовано у березні 1919 р. і надалі державне регулювання зайнятості населення не переривалося до кінця 1980-х рр. Довгострокову практику і наслідки планового використання трудових ресурсів вивчають соціологи, економісти, демографи, географи, культурологи. Історичний напрям дослідження теми передбачає насамперед комплексне вивчення впливу держави на процес розміщення продуктивних сил, зокрема: управління планомірним переміщенням працездатного населення, динамікою урбанізаційних та демографічних процесів, формування соціального та національного обличчя регіонів, реалізацію пільгових програм.

Досвід управління трудовим фондом країни, як позитивний, так і негативний, нині є винятково актуальним з огляду на те, що сучасна система працевлаштування частково зберігає радянські традиції або переживає критичні наслідки їх багатолітньої практики. До того ж вивчення радянського досвіду організованого розподілу людського ресурсу може допомогти остаточно розвінчати сумніви щодо трудового внеску українців у розвиток південних і східних областей України, півострова Крим та всього СРСР.

Дослідження набуває особливої ваги в контексті сучасних подій, у зв'язку з облаштуванням населення, постраждалого від тимчасової окупації Автономної Республіки Крим, воєнних дій у Донецькій і Луганській областях. У процесі майбутньої реінтеграції тимчасово-окупованих територій під юрисдикцію України ефективність державної політики із залучення трудових ресурсів із інших територій країни для відбудовчих та ремонтних робіт, відновлення соціальної інфраструктури та житлово-комунального господарства, забезпечення зростання промислового виробництва, зміцнення сільського господарства Донбасу та Криму визначатиме соціально-економічний розвиток цих регіонів. Ретроспективний погляд на результати діяльності системи оргнабору та переселення у другій половині 1940-х – 1980-х рр. покликаний допомогти досягнути складні завдання, які постають перед суспільством, органами державної влади в нинішній період, дозволить проаналізувати прорахунки керівництва СРСР при вирішенні аналогічних проблем у досліджуваній період.

Актуальність посилюється також відсутністю комплексного дослідження з історії організованого набору робітників та трудових переселень у другій половині 1940-х – 1980-х рр. та у зв'язку з потребою узагальнення історичного досвіду минулого, який може бути корисним при формуванні сучасної державної трудової, соціальної, міграційної політики.

Мета дослідження полягає в тому, щоб представити загальну концепцію історії організованого державою розподілу трудового ресурсу громадян в УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. на прикладі організованих наборів робітників та трудових переселень.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;

- реконструювати процес формування нормативно-правової бази оргнабору робітників і трудового переселення, особливості створення і діяльності державних органів УРСР по розподілу й перерозподілу трудових ресурсів;

- виділити етапи оргнаборів і трудових переселень, визначити їх особливості;

- встановити кількісні показники, напрямки, якісні результати оргнаборів та трудових переселень в УРСР;

- простежити характерні риси та особливості проведення оргнабору на підприємства і будови Донбасу, специфіку реалізації трудових переселень та оргнабору до Криму;

- окреслити основні соціальні процеси і явища, спричинені організованими наборами робітників та трудовими переселеннями.

Об'єктом дослідження є система державних органів УРСР по оргнаборам робітників та трудовим переселенням сімей в межах та за межі республіки у другій половині 1940-х – наприкінці 1980-х рр., її формування та діяльність.

Предметом дослідження є історичний досвід державного регулювання розподілу працездатного населення УРСР на формально добровільних засадах, без використання праці ув'язнених; його місце в сфері соціально-економічної, національної, культурної політики радянської влади та вплив на розвиток соціальних, демографічних і міграційних процесів у країні.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють другу половину 1940-х – кінець 1980-х рр., коли систематично проводився організований розподіл та перерозподіл трудового ресурсу УРСР. Нижня межа пояснюється завершенням бойових дій на території УРСР та початком проведення оргнабору на відбудову підприємств і будов республіки та за її межі. За верхню межу дослідження взято кінець 1980-х рр. – час припинення організованих державою внутрішньореспубліканських міжобласних і внутрішньообласних та міжреспубліканських трудових переселень, масового оргнабору робітників.

Територіальні межі зумовлені тогочасними адміністративними кордонами УРСР, що з лютого 1954 р. включали Кримську область.

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові підходи та спеціальні принципи історизму, об'єктивності, комплексності, наступності та

системності. У ході дослідження використані загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні **методи**. Опрацювання наукової літератури та джерел відбувалося на основі методів класифікації та систематизації. Аналіз зібраного джерельного матеріалу здійснювався за допомогою критичного та комплексного методів. У дослідженні застосовані методи аналізу (розкладання об'єкту дослідження на складові частини сприяло виявленню закономірностей у проведенні організованих наборів та переселень робітників) та синтезу (об'єднання попередньо розрізнених складових дослідження у єдине ціле дозволило узагальнити процес організованого розподілу державою працездатного населення країни на прикладі оргнаборів та трудових переселень), індукції (використано для з'ясування особливостей набору і направлення працездатного населення за трудовими договорами та договорами про переселення на постійне місце проживання на прикладі різних економічних регіонів УРСР) та дедукції (застосовано для розкриття загальнотеоретичних засад досліджуваного процесу як невід'ємної складової частини трудової та соціально-економічної політики радянської держави).

У дослідженні використано спеціальні методи історичного пізнання. Проблемно-хронологічний метод забезпечив розгляд у часовій послідовності використання робітничого ресурсу республіки за головними напрямками – оргнабором та трудовими переселеннями. Ретроспективний метод сприяв дослідженню еволюції радянської трудової політики. Структурно-функціональний та системний методи дали змогу вивчити формування і діяльність державних органів розподілу працездатного населення, взаємозв'язки між центральними та місцевими ланками, особливості їх функціональних обов'язків. Порівняльно-історичний метод полегшив розгляд джерельної бази дослідження, сприяв виявленню спільного і відмінного у реалізації оргнаборів робітників і їх переселень на різних етапах. Статистико-аналітичний дозволив проаналізувати кількісні та якісні показники оргнаборів та переселень в УРСР у другій половині XX ст., оцінити їх вплив на соціально-економічний розвиток країни.

Дослідження організованого розподілу трудового ресурсу як напряму радянської внутрішньої політики у другій половині 1940-х – 1980-х рр. вимагає правильного розуміння і коректного використання тогочасної термінології. Такими, перш за все, є поняття «організований набір робітників» та «трудова переселення сімей». Термін «оргнабір» вживався у радянському трудовому законодавстві та економічній літературі для означення методу планового залучення працездатних до роботи на підприємства і будови, розташовані за межами їх основного місця проживання; «трудова переселення» – для означення планового переміщення населення сім'ями з густонаселених районів країни в новоосвоєні, малозаселені чи інші райони у зв'язку з господарськими заходами. Обидва терміни застосовувалися до добровільного міжтериторіального і міжгалузевого розподілу працездатних і не поширювалися на використання державою примусової праці ув'язнених та військовополонених. У дисертаційній роботі ці трактування використовуються при встановленні кількісних показників організованих трудових міграцій.

Водночас історичний напрям дослідження теми наділяє поняття більш широким смисловим навантаженням, оскільки йдеться не лише про визначення самих процесів (оргнабір, переселення), а й про причини, що їм передували та породжені ними соціально-економічні, демографічні та культурні зміни.

Враховуючи зазначене, під терміном «організований набір робітників» доцільно розуміти метод реалізації соціально-економічної, трудової, культурної та національної політики в СРСР, що базувався на плановому міжгалузевому і міжтериторіальному розподілі та перерозподілі працездатного населення, здійснювався формально на добровільній основі, через укладення строкового договору між робітником та підприємством за посередництвом державних органів, що займалися працевлаштуванням населення і передбачав тимчасову зміну проживання завербованого (особа, що вклала договір оргнабору чи трудового переселення).

Відповідно «трудове переселення сімей» – метод реалізації соціально-економічної, трудової, культурної та національної політики радянської держави; один із способів планового міжгалузевого і міжтериторіального розподілу та перерозподілу працездатного населення, що передбачав формально добровільне переселення населення сім'ями, бригадами, колгоспами на інше постійне місце проживання та проводився державними органами на договірній основі.

Обидва поняття застосовуються для характеристики штучно організованої трудової міграції населення і є взаємодоповнюючими у вивченні планомірного переміщення населення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теми, що не отримала комплексного та всебічного висвітлення в історичній літературі. *Уперше* у вітчизняній історичній науці досліджено державне регулювання організованого набору робітників та трудового переселення сімей за межі та в межах УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр.; виділено етапи оргнаборів і трудових переселень та більш детально висвітлено плани радянського керівництва з переміщення робочої сили українців на кожному з них; визначено обсяги і систематизовано кількісні показники залучення населення до праці на підприємства й будови за строковими трудовими договорами та організованих державою трудових переселень в межах та за межі УРСР. *Поглиблено знання* про історію формування нормативно-правових засад, що регулювали оргнабори і трудові переселення та про особливості створення і діяльності державних органів УРСР по розподілу й перерозподілу трудових ресурсів. *Набрали подальшого розвитку* дослідження з історії регіональних особливостей організованого використання працездатного населення. Акцентовано увагу на малодосліджених наслідках радянської трудової політики. Введено до наукового обігу нові статистичні матеріали.

Практичне значення роботи. Матеріали та висновки дослідження покликані сприяти розширенню знань з історії України, зокрема її соціально-економічного, демографічного та національного розвитку в другій половині

1940-х – 1980-х рр. Результати роботи можуть бути використані для написання загальної історії України та розробки спеціальних курсів з історії формування робітничих кадрів, трудової та міграційної політики радянської влади, краєзнавчих дослідженнях тощо.

Апробація дослідження. Основні положення дисертації представлені доповідями на конференціях: міжнародних – «Депортації, примусові переселення та вимушені переміщення: в житті народів, у долі людей» (Київ, 17 жовтня 2014 р.), «Дні науки історичного факультету» (Київ, 2014, 2016), «Шевченківська весна» (Київ, 1–3 квітня 2015 р.), «Бібліотека. Наука. Комунікація» (Київ, 6–8 жовтня 2015 р.); всеукраїнських – «П’ятнадцять джерелознавчі читання» (присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історії) (Київ, 4 листопада 2014 р.) та «Науковий діалог «Схід–Захід» (Кам’янець-Подільський, 25 травня 2015 р.).

Публікації. Основні матеріали та положення дисертації викладено в 7 публікаціях у наукових фахових виданнях (серед них дві – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз РИНЦ (Російська Федерація), Index Copernicus (Польща)) та 6 публікаціях апробаційного характеру, які додатково розкривають тему дослідження.

Структура дисертації зумовлена змістом досліджуваної проблеми, метою та завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (46 с., 466 позицій), 36 додатків. Загальний обсяг дисертації – 283 с., з них основного тексту – 165 с.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Трудова політика радянської влади щодо населення УРСР завжди була серед пріоритетних тем наукових досліджень. Історичні розвідки доповнюють економіко-географічні, юридичні, демографічні, соціологічні праці, роботи міждисциплінарного характеру. Тому для всебічного вивчення організованого розподілу працездатного населення УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. необхідний комплексний аналіз напрацювань науковців різних галузей.

Окремого історіографічного огляду, який би охопив дослідження, що стосуються оргнабору робітників та трудового переселення сімей здійснено не було. Частково розглянув історію вивчення робітничого класу у післявоєнний період В. О. Романцов [399]. О. М. Малиновська проаналізувала праці радянських дослідників трудових міграцій [354]. В. Ф. Панібудьласка [378] охарактеризував розвідки з міжреспубліканського обміну трудовим ресурсом. Праці, присвячені організованому використанню трудового фонду УРСР, певною мірою розглянули у своїх дисертаційних роботах М. А. Алфьоров, М. К. Лобода, Ю. О. Ніколаєць, Т. М. Пронь, Е. І. Сеїтова, Н. Ф. Шипік.

Наявність значної історіографічної спадщини, що так чи інакше торкається радянської трудової політики, дає можливість розділити напрацювання з досліджуваної теми на декілька проблемно-тематичних груп.

Першу групу становлять роботи, що розкривають історію формування та діяльності системи державних органів по оргнабору та переселенню. Це література переважно джерелознавчого характеру, з вираженою агітаційною основою. Її автори – працівники органів, які контролювали та здійснювали міжгалузевий і міжтериторіальний розподіл та перерозподіл трудового ресурсу. На сторінках відомчих інформаційних бюлетенів («Обмінюємося досвідом

роботи», «Трудові ресурси України» [137]) на допомогу місцевим уповноваженим та інспекторам структури публікувалися матеріали з історії оргнабору та порядку його проведення. Вони були зорієнтовані на широкий загал, мали публіцистичний характер, відображали тогочасні ідеологічні віяння [260, 317, 356, 381, 383, 384].

Значну кількість праць цього напрямку становлять юридичні розвідки, в яких правники частково охопили історію створення та функціонування органів оргнабору, процес укладення трудових угод, пільги по ним. З другої половини 1950-х рр. і до розпаду СРСР тему розробляли: В. С. Андреев [248], П. А. Гуреєв [282], О. М. Медведєв [247], А. І. Іванов [316], В. І. Прокопенко [396], Ф. Д. Ромма і К. П. Уржинський [405], А. С. Пашков [380], А. Майков і А. Шльомін [351] та інші. Ними були створені спеціалізовані юридичні посібники для осіб, які розмірковували над підписанням договору оргнабору чи трудового переселення.

Про систему управління трудовими ресурсами почасти йдеться у економічній розвідці І. С. Маслової [355]. Узагальнив державний досвід управління працездатним населенням голова Державного комітету Ради Міністрів УРСР з праці (далі – Держкомпраці РМ УРСР) М. О. Пантелеєв. Зокрема, він детально зупинився на негативних рисах оргнабору: плинність кадрів, порушення угод підприємствами і організаціями, довготривале збереження значної кількості малокваліфікованих робітників [379].

За незалежності України трудова політика радянської влади стала темою наукової розвідки В. В. Ковалинського та Т. М. Кір'ян. Їх робота «Праця та соціальна політика» [328] містить окремі розділи присвячені оргнабору в УРСР у 1930-х рр. та в післявоєнний період. Спираючись на матеріали центральних державних архівів України, автори охарактеризували механізм управління продуктивними силами країни, прослідкували розвиток радянської системи працевлаштування, визначили її вплив на формування Міністерства праці незалежної України. Дослідники зачепили проблемні питання пов'язані з

плинністю кадрів, переселенням робітників в межах і за межі УРСР та заклали основи для подальших історичних досліджень.

Наступну групу праць з теми складають дослідження з історії формування й використання робітничих кадрів УРСР у другій половині ХХ ст. (здебільшого в окремих її регіонах) та ролі державного планування в цьому процесі. Незважаючи на чисельний пласт напрацювань з історії робітництва, явище оргнабору та переселення робітників у радянській історичній науці практично не розглядалося. Оргнабір, як спосіб поповнення і формування трудових колективів знаходив висвітлення переважно в дослідженнях з повоєнної відбудови, зокрема, промисловості Донбасу й Придніпров'я, та освоєння цілих земель Казахської РСР (далі – КРСР).

Праці про робітників відбудовчого періоду, написані в перше повоєнне десятиліття, позбавлені розгорнутої картини формування та використання трудового фонду країни. Позитивно вплинули на якість досліджень з теми публікації статистичних матеріалів, що по'явилися з другої половини 1950-х рр., та введені до наукового обігу документи центральних та місцевих архівів. З'явилися більш детальні розвідки з повоєнної відбудови Донбасу (В. Ф. Близнюк [258], О. С. Кудлай [340], М. Ф. Хорошайлов [442]). Проте і у них роль оргнаборів та трудових переселень у процесі розподілу працездатного населення УРСР розглядалася побіжно.

У 1970–1980-ті рр. світ побачили колективні роботи, що визначили загальний підхід до розгляду історії формування робітництва Донбасу [362]. Хрестоматійною в радянській історичній науці стала двотомна «История рабочих Донбасса». Її автори наголосили на важливому економічному та політичному значенні повоєнних оргнаборів у вугільну промисловість регіону, навели окремі факти укладення трудових договорів [318].

Процес відновлення трудових ресурсів Донбасу після Другої світової війни залишається предметом досліджень сучасних істориків. Праці вітчизняних науковців відзначаються розкриттям раніше «незручних тем» з соціально-демографічного, міграційного, національного та культурного розвитку регіону

внаслідок його повоєнної відбудови. До таких робіт належить науковий доробок М. А. Алфьорова [245]. Спираючись на комплексний аналіз здобутків історіографії та архівні матеріали, історик, серед іншого, зупинився на причинах запровадження оргнабору, основних віхах його повоєнного відновлення, ролі у залюдненні регіону, порушив питання взаємозалежності голоду 1946–1947 рр. і кількісного збільшення оргнабору, впливу останнього на демографічну та соціальну ситуацію на Донбасі.

Роль організованого розподілу працездатного населення у поповненні робітничих лав промислових зон УРСР періоду відбудови дослідила М. К. Лобода [459]. Обґрунтовуючи свою думку значною кількістю архівних джерел, дослідниця дійшла низки узагальнюючих висновків, що стосуються оргнабору другої половини 1940-х – 1950-х рр. Зокрема, наголосила: виконавці оргнабору на місцях часто порушували декларовану добровільність; укладення строкових договорів і трудові мобілізації населення проводилися одночасно; мотивували колгоспників виїжджати за оргнабором не патріотичні прагнення, а тяжке матеріальне становище [350, с. 84, 99–100]. М. К. Лобода почасти проаналізувала нормативно-правову базу повоєнних оргнаборів, відтворила систему органів, що їх проводили, висвітлила умови праці і побуту договорчан.

На трудових організованих міграціях, як одній з головних складових зростання населення повоєнного Донбасу, акцентувала увагу у дисертаційній роботі та подальших дослідженнях Н. Ф. Шипік [446, 466]. Історик дійшла висновку, що державні механізми регулювання міграційних потоків, до яких віднесла трудові мобілізації і оргнабір, дозволили за короткий час концентрувати в трудонедостатніх промислових зонах значні людські ресурси і були вагомими у забезпеченні кадрами промислових підприємств Донбасу, наголосила на мобілізаційному характері перших повоєнних оргнаборів та споживацькому ставленні держави до праці громадян [466, арк. 81, 85–86].

Організовані форми поповнення робітництва Донбасу відбилися у працях з історії розвитку окремих галузей господарства регіону. Серед них роботи, написані як колективами авторів, так і окремими науковцями [274, 334].

Зокрема, З. Г. Лихолобова [347–349] прослідкувала якісні та кількісні зміни в кадрах вугільної промисловості, їх закріплення на підприємствах, проаналізувала джерела комплектування робітничих лав регіону. Цінними є її статистичні дані, зібрані в державних архівах Донецької та Луганської областей, що допомагають визначити відсоток оргнабору у загальному процесі формування трудових колективів вугільної промисловості, співставити оргнабір з іншими організованими способами поповнення трудового ресурсу.

Формуванню трудових ресурсів Донбасу приділив окремі підрозділи дисертаційної роботи та однойменної монографії А. О. Саржан [406]. У контексті змін соціально-економічного життя регіону у другій половині 1940-х – наприкінці 1980-х рр., історик визначив роль оргнабору на початковому етапі відбудови Донбасу, охарактеризувавши тогочасне укладення трудових договорів як «насильницьке за своєю суттю». Відносить оргнабір повоєнних років до одного з видів трудової мобілізації І. Г. Ветров [264].

Організоване використання людського ресурсу УРСР почасти розглянуто у дослідженнях з історії освоєння цілинних земель та участі українців у будовах всесоюзного значення. Література з теми 1950 – 1960-х рр. обмежується трудовим вкладом окремих соціальних груп, зокрема, комсомолу. Показовими роботами зі співпраці населення союзних республік є розвідки Л. Ю. Бернштейна та В. В. Горака [257], В. Ф. Фінікова [441], К. А. Аманкулова [246], Ю. М. Заїкіна та З. Г. Жубанової [312]. Цінність їх праць різна, залежно від фактичного навантаження.

Більш детальні дослідження з історії формування трудових колективів, що працювали в районах Казахстану, Сибіру, Уралу, Поволжя здійснили О. П. Данильченко та А. С. Рубльов [286, 287]. Не акцентуючи увагу на оргнаборах, дослідники, на основі опублікованих і архівних джерел, офіційних статистичних зведень, спробували визначити загальні кількісні показники українських робітників в освоєнні цілинних земель та забезпечення новостворених господарств кваліфікованими кадрами з УРСР. Пошукову роботу з підбору джерел до роковин початку освоєння цілинних земель провели

В. М. Волковинський та О. М. Коваленко. Окремі опубліковані ними матеріали були присвячені вкладу українців у розбудову цілини [272, 273].

Лише частково у радянській та сучасній вітчизняній історіографії знайшло висвітлення формування робітничих колективів Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Зокрема М. П. Ковальський та С. І. Уваров, опрацювавши статистичні зведення трестів комбінату «Укрзахідвугілля», документацію партархіву Львівського обкому КПУ, заперечили пануючу до того думку про значну роль договірної залучення населення в комплектуванні кадрів шахт і будов вугільної промисловості регіону [329].

Зачепили оргнабір праці з історії формування робітничого ресурсу УРСР [464]. Одним з перших питання методів залучення населення до праці порушив Я. В. Підпригорщук [385], який першим використав архівні матеріали Головного управління організованого набору робітників та переселення при Раді Міністрів УРСР (далі – ГУОНРП РМ УРСР) із поповнення робітничих лав у 1956–1960 рр. та ввів їх до наукового обігу. Це дозволило історику здійснити кількісні розрахунки за напрямками та формами поповнення трудових ресурсів.

До досліджень, що відображають зміни в чисельності і складі робітничого ресурсу УРСР належить науковий доробок Д. С. Шелеста [445]. Він проаналізував оргнабір в УРСР у 1950–1970-х рр. на прикладі Одеської області, використовуючи матеріали обласного управління Відділу праці та заробітної плати. Д. С. Шелест виважено висвітлив позитивні й негативні наслідки державного працевлаштування, підсумовуючи зазначив, що поповнення кадрів промисловості через оргнабір було незначним.

Поглиблене дослідження теми демонструють напрацювання В. О. Романцова. Історик зробив висновок про негативний вплив оргнаборів на економічний та демографічний розвиток УРСР, акцентував увагу на політичній ролі розподілу трудових ресурсів у радянській Україні. Не зупиняючись окремо на трудових переселеннях, В. О. Романцов підвів статистичні підсумки окремих періодів штучних міграцій за межі УРСР [400–403].

Залишаються недостатньо вивченими трудові організовані переселення українців у другій половині 1940-х – 1980-х рр. Частково зміну постійного місця проживання, пов'язану з працевлаштуванням та внаслідок територіальної організації розселення населення, розглянув В. І. Удод [437], як форму міграції населення – В. Товкун [430]. порушила питання переселення сімей як організованої форми використання працездатних Є. А. Янковська [452].

У 1986 р. була надрукована стаття О. М. Вербицької зі статистичними підсумками трудових переселень [263]. Дослідниця на прикладі Російської РФСР (далі – РРФСР) виділила етапи і напрямки сільськогосподарського переселення в СРСР у 1946–1958 рр., проаналізувала динаміку переселенської політики радянської влади та охарактеризувала механізм втілення її в життя.

Вже за незалежності України на трудових переміщеннях акцентувала увагу Л. І. Полякова. Вона наголосила на позитивній ролі такої державної політики для місць вселення новоселів: зміцненні економічного та соціального потенціалу сіл Кримської, Херсонської та Миколаївської областей, активному переселенському зведенні житла й розвитку інфраструктури [389]. Водночас основні недоліки прийому трудових переселенців у 1949 р. на прикладі Херсонської області розглянув А. А. Погорєлов [390]. У 2016–2017 рр. низка статей, присвячена переселенській політиці радянської влади у 1940-ві – 1960-ті рр. була опублікована Н. М. Касьяною.

Практично єдиною комплексною працею, яка розкриває трудові переселення в межах УРСР у другій половині ХХ ст., залишається дисертаційне дослідження Т. М. Пронь [460]. Державний механізм регулювання переміщення працездатних, на думку дослідниці, базувався не тільки на економічних, але й ідеологічних чинниках. На прикладі Миколаївської та Херсонської областей історик розглянула організовані міграції, їх вплив на демографічні, соціальні, етнічні та культурні відносини у місцях вселення новоселів. Т. М. Пронь вказала на вирішальну роль трудових міграцій у дозаселенні півдня країни, проте охарактеризувала сільськогосподарське переселення як невіддале у галузі закріплення новоселів на місцях [460, арк. 100–101, 118].

З проголошенням незалежності України зросло зацікавлення істориків впливом керованих міграцій на соціально-економічний розвиток Криму. Одним з перших звернувся до трудових переміщень з материкової УРСР на півострів М. М. Максименко [352]. Використавши раніше недоступні матеріали центральних архівів та архіву Кримського відділу оргнабору і переселення, дослідник ввів до наукового обігу значний фактаж із перебігу повоєнного залюднення півострова, чим заклав основи для подальших розвідок.

Актуалізував та підняв тему на новий щабель наукового осмислення В. І. Сергійчук. На основі широкої джерельної бази історик проаналізував матеріальний та трудовий вклад УРСР у півострів після його приєднання до республіки [410, 411]. В. І. Сергійчук наголосив на ключовому значенні штучного трудового переселенського потоку 1950 – 1960-х рр. у подальшому економічному та демографічному розвитку Кримської області, навів численні показники розвитку господарства Криму до і після його передачі УРСР.

Етапи та хід трудової міграції на півострів, система переселенських пільг та успішність закріплення новоселів на нових місцях проживання знайшли висвітлення у працях Е. І. Сеїтової [407, 408, 462]. На прикладі Криму, історик розглянула формування та діяльність переселенських структур у державному апараті СРСР, причини, хід та результати планового переселення. На основі опрацьованих джерел із фондів центральних державних архівів (Україна, Російська Федерація) Е. І. Сеїтова зробила висновки, як про позитивні, так і негативні наслідки ініційованих державою переселень.

Питання трудового переміщення з території УРСР до півострова як частина національної та етнічної політики Радянського Союзу привернуло увагу Н. О. Сидоренко [412] та В. О. Толстеньової [432].

Значно вужче в історичній літературі розглянуто організовані державою трудові переселення сімей за межі УРСР. Зачіпають тему переважно дослідники східної української діаспори, зокрема, Ф. Д. Заставний [315], В. М. Кабузан [323]. Окремі архівні матеріали з трудових міграцій до КРСР та РРФСР у 1940-х – 1990-х рр. опублікував та прокоментував

І. І. Винниченко [268, 269]. Загалом, історичні розвідки з міжреспубліканських трудових переміщень сімей кількісно та якісно поступаються дослідженням примусових депортацій українців за межі країни.

Про економічні процеси, у контексті яких відбувалося переміщення працездатного ресурсу країни, розповідають колективні узагальнюючі праці радянського періоду з історії робітництва та господарства УРСР [319–321, 359, 398, 409]. Нариси з історії обласних партійних та комсомольських організацій допомагають розкрити роль держави у плановій організації праці [375, 376]. Загальні уявлення про демографічні результати організованого переміщення людського ресурсу дає 26-томна «Історії міст і сіл Української РСР».

Нині більшість розвідок з історії оргнабору робітників та трудових переселень знаходиться в узагальнюючих працях, присвячених розбудові Донбасу, залюдненню Криму, збільшенню працездатного населення південних та східних областей України, історії українського селянства [253, 265, 294, 296, 322, 341, 346, 416, 451]. Таким дослідженням притаманне залучення раніше недоступних архівних матеріалів, введення до широкого наукового обігу невідомих фактів з історії використання працездатного населення, оригінальні узагальнення та висновки. Водночас автори лише вписують оргнабори та трудові переселення у загальний контекст трудової політики радянської влади, отже не розкривають цілісної картини і особливостей цих процесів.

Мінімум необхідної інформації про оргнабір, строковий договір, трудове переселення надає загальна довідкова та енциклопедична література [280, 374, 435]. Більш детально розглянуто розподіл трудового ресурсу в спеціалізованих довідниках економістів і юристів [358, 434]. Торкаються особливостей строкового працевлаштування відомчі видання міністерств, для яких проводився набір робітників [433]. Корисним для дослідження теми є довідник «Население и трудовые ресурсы» [361], в якому зібрано широкий понятійний апарат, що стосується радянської трудової політики. Сучасні енциклопедичні видання не зупиняються на окресленій тематиці.

Окрему, третю, групу праць з теми складають роботи, що демонструють результати державної політики розподілу трудового ресурсу. Такі студії за радянської доби були на периферії історичних досліджень. Наслідки трудового переміщення частково розглядалися в межах економічної теорії та географії. Це розвідки переважно міжгалузевого характеру, що поєднали вивчення впливу оргнаборів та переселень на демографічний та міграційний розвиток країни.

Більшість розвідок з теми здійснювалися за ініціативою та на замовлення урядових та партійних органів і зосереджувалося при Академії наук УРСР (далі – АН УРСР). Організованим використанням праці українців у 1960 – 1980-х рр. займалася Рада з вивчення продуктивних сил УРСР АН УРСР. На сторінках журналів «Економіка Радянської України», «Демографічні дослідження», «Розміщення продуктивних сил Української РСР», «Регіональні проблеми управління трудовими ресурсами» друкувалися розвідки провідних науковців різних галузей та працівників системи оргнабору і переселення [301, с. 425].

Особлива роль у дослідженні використання трудового фонду УРСР відводилась економічній науці. Економісти визначали відсоток мобільних працездатних серед зайнятих у особистому підсобному господарстві, обґрунтовували ефективність проведення оргнаборів та переселень. Одним з перших дослідників балансу праці й співвідношення джерел і форм поповнення трудових ресурсів став М. Я. Сонін [419–421]. Керуючись радянською економічною теорією та офіційними статистичними зведеннями, дослідник проаналізував організовані форми забезпечення господарства робочою силою та відніс оргнабір до одного з основних видів поповнення робітництва СРСР.

У більшості праць 1960 – 1980-х рр. розподіл робочої сили розглядався як завдання великого економічного та соціального значення [369, 397], що відігравав важливу роль у відтворенні працездатного населення окремих регіонів та сприяв прискореному будівництву комуністичного суспільства. Водночас економісти й демографи [270, 314, 368, 450] обережно наголошували на необхідності реформування системи планового регулювання працездатним населенням, перегляду технічного рівня виробництва, поглиблення

спеціалізації, удосконалення умов життя та праці робітників. Йшла мова про негативні наслідки штучного розподілу людського капіталу: відставання ефективності праці від масштабів міграції в сільській місцевості, демографічні перекоси регіонів, надмірна урбанізація окремих міст, стихійне сезонництво.

Вивчення територіального використання населення окремих економічних регіонів УРСР проводили О. Гуцуляк [283], І. А. Кугало та А. П. Шостак [339] (Південно-Західний економічний район УРСР), Т. П. Кушнерова [343] (Донецько-Придніпровський економічний район УРСР), І. Г. Богомольний [259] і П. П. Коваленков [326, 327] (Південний економічний район УРСР). Особливості використання сезонної праці зачіпали економісти, спеціалісти господарники, керівники колгоспів [256, 394, 404].

У 1970 – 1980-х рр. дослідники розробляли теоритичні проекти з покращення міжгалузевого та міжтериторіального розподілу та перерозподілу робітничого ресурсу УРСР. У загальних науково-методичних дослідженнях М. І. Долішнього [292, 293], В. В. Онікієнка [371, 373, 436], С. М. Писаренка [386], І. П. Суворової [426, 427] було розглянуто економічні заходи впливу на регіонально-галузеву зайнятість населення країни, напрямки та обсяги міграційних потоків.

Оргнабору та переселенню приділялася значна увага в дії соціалістичного закону народонаселення, тому частина досліджень із теми знайшла своє відображення у працях демографів. М. В. Дараган [288] здійснив аналіз впливу механічного розміщення трудових ресурсів на природне відтворення населення УРСР. Напрацювання А. Ф. Загробської, дослідниці обсягів, динаміки, напрямків керованих трудових переміщень, стосуються ваги планових переселень у природному відтворенні населення, зменшенні чисельності сільського населення, надмірній та нерівномірній урбанізації в УРСР [310, 311]. Внаслідок копіткої статистичної роботи над первинними даними, демограф вперше залучила до професійного обігу матеріали з організованих переміщень в країні. У більш ніж 50 працях А. Ф. Загробська проаналізувала здобуті статистичні дані та здійснила прогнозування майбутніх міграцій населення.

Визначення наслідків оргнаборів та переселень є актуальним нині, про що свідчить поява низки міждисциплінарних праць, що так чи інакше стосуються дисертаційної теми. Зокрема, К. І. Якуба визначила вплив механічних міграцій на демоекономічні втрати сільського населення [448]. Взаємозв'язок трудових переміщень радянської доби з формуванням сучасного етнічного складу населення України знаходиться серед наукових інтересів О. А. Малиновської [353] і С. В. Ситника [414]. І. М. Прибиткова [392], економіст, демограф, соціолог, наголосила на депопуляції сільського населення як результаті оргнабору й трудових переселень другої половини ХХ ст.

З позицій суспільної географії акцентував увагу на соціальних негараздах, викликаних радянською політикою народонаселення О. І. Шаблій. Він першим відніс оргнабори робітників та трудові переселення до штучних трудових міграцій. Дослідник охарактеризував географічні особливості злочинів КПРС, серед яких планова трудова міграція населення із заходу і північного заходу на схід і південь країни, та підкреслив, що поруч з іншими репресивними заходами більшовиків, переміщення працелюбних селян за межі України спричинило прискорену депопуляцію Лісостепової зони республіки, яка уособлює «вікову землеробську мораль українського селянства» [443]. Подібні погляди на трудову політику радянської влади розділяє дослідник регіональних особливостей розселення населення України А. І. Доценко [295]. Оргнабір та трудові переселення він охарактеризував як рецидив колоніальної політики, спрямований на викорінення національної основи, свідомості та гідності української нації та поглиблення її русифікації.

Історичні дослідження також охоплюють окремі аспекти наслідків організованих трудових переміщень в УРСР. До таких, перш за все, належить вивчення деформації структури сільського населення, зміни складу мешканців промислових центрів у зв'язку із залученням робітників з-поза меж таких регіонів, впливу організованих міграцій на національні ідентичності [281, 342, 364, 428, 429, 444, 458].

Про те як позначилися планові міжреспубліканські міграції на соціальному складі населення УРСР, динаміці міжнаціональних стосунків, зміні етнічної структури українського суспільства та його соціокультурному становищі йдеться у низці праць В. М. Даниленка [284, 285].

Соціальні та демографічні зміни в селі внаслідок систематичного викачування з нього молодого населення проаналізував С. С. Падалка [377]. Наголосивши на регулюючій ролі держави міграційними потоками, він дійшов висновку про деформацію соціальної та статевої структури населення сіл внаслідок такої політики. Водночас Я. М. Гирич розглянув реалізацію політики «раціонального розміщення трудових ресурсів» у рамках урбаністичних процесів [279, 456]. Історик проаналізував вплив оргнаборів на рівень урбанізації УРСР в середині ХХ ст. і відзначив позитивний наслідок пом'якшеного паспортного контролю договірчан та системи надання підприємствами безоплатного житла працівникам на розвиток міських поселень радянської України 1945–1970 рр.

Історики звернули увагу на етнічні, культурні та національні наслідки оргнаборів та переселень в областях, з яких систематично викачувався трудовий фонд. Поштовх таким дослідженням дала праця І. М. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [291]. Так, висвітлюючи проблеми економічного, національного та культурного розвитку УРСР, автор наголосив на денаціоналізаційній та русифікаційній ролі оргнаборів [291, с. 51].

Ю. М. Сорока, аналізуючи завдання, форми і методи радянського механізму регулювання трудовими ресурсами західних областей УРСР, дійшов висновку про національно-політичне підґрунтя трудових мобілізацій та оргнабору робітників [422–425, 465]. Водночас вплив переселень на статево-вікову структуру населення областей Північного Лівобережжя розглянув В. М. Гаврилов [276, 455]. Продуманою тактикою вивезення з радянської України до РРФСР молодшої робочої сили назвав оргнабори М. А. Сивирин [463]. Національно-культурні наслідки радянської трудової політики на прикладі Донбасу підняла Т. В. Болбат [261]. В. М. Скляр [415]

розглянув цілеспрямованість радянської міграційної політики та негативний вплив трудових переміщень на етнічну структуру населення УРСР. Передумови міграцій з України в пострадянський період, зокрема історичний чинник переміщень, досліджує М. М. Касьянова [325].

Використання трудових ресурсів УРСР, їх методи та наслідки стали предметом дослідження науковців діаспори. Зокрема, про русифікаційне та асиміляційне завдання радянської агітації до трудових переселень на цілинні землі КРСР йдеться в розвідках американського вченого українського походження Д. Соловея. Характеризуючи пресу 1960 р. та літературну спадщину очевидців-цілинників, він зробив висновок про пропагандистський наступ компартії та уряду на людність України [417, 418]. Своєю чергою, його праці здебільшого мають публіцистичний характер.

Елементом планомірної політики винародовлення назвав використання у другій половині ХХ ст. трудового фонду українців К. С. Кононенко [331]. Дослідник розвінчав аграрне перенаселення республіки, яким пояснювала штучний трудовий перерозподіл працездатних радянська влада та наголосив на колоніальності такого судження. На думку К. С. Кононенка, робітнича сила стала третім важливим ресурсом (поруч із землею та засобами виробництва), що повністю перебував у розпорядженні центральної радянської влади.

Б. Кравченко простежив розвиток змін міграційної свідомості населення УРСР [335]. Соціально-економічні перетворення в Україні внаслідок радянської економічної, міграційної та національної політики стали предметом дослідження Б. І. Винара [266, 267]. Цінними статистичними розрахунками (за переписами населення 1959 р. та 1970 р.) збагатив джерельну базу досліджень з історії організованих міграцій в УРСР В. М. Кубійович [336, 337].

Організований розподіл та перерозподіл трудового ресурсу в другій половині 1940-х – 1980-х рр., зокрема на території УРСР, вже став чи залишається предметом вивчення науковців країн – колишніх республік Радянського Союзу. Радянська політика оргнаборів та трудового переселення є темою дисертаційних досліджень, монографій та ряду статей російських,

білоруських та казахстанських істориків, зокрема: А. С. Абдірайимової [453], Н. В. Барабаш [454], С. А. Власова [271], Л. В. Занданової [313], Л. Н. Ігнат'євої [457], С. О. Піскунова [387], І. В. Попової [391].

Таким чином, узагальнююче дослідження з історії організованих наборів робітників та трудових переселень сімей в УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. ще не створене. По-перше, якщо тема й піднімається, то не в комплексі всіх складових її питань, а лише в деяких з них: кількісні та якісні зміни в робітничих лавах, міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток країни, демографічні трансформації окремих областей, економічне значення міжтериторіального та міжгалузевого розподілу трудового ресурсу. По-друге, порівняно повне висвітлення теми має локальний чи вузькогалузевий характер і належить науковцям демографам, міграціологам, географам та економістам, значно менше – історикам.

1.2. Джерельна база дослідження

Дослідження організованих форм використання працездатного населення УРСР упродовж другої половини 1940-х – 1980-х рр. передбачає залучення широкого кола різних за походженням і видами джерел – як архівних матеріалів, так і опублікованих.

Для розробки теми використано декілька джерельних блоків: документальний (нормативно-правові документи – закони і розпорядження, постанови найвищих органів державного та партійного керівництва; оперативна та звітна документація виконавчих і розпорядчих органів управління, центральних і місцевих органів влади; статистичні матеріали), періодичні видання та джерела особового походження. Більшість із цих джерел залишаються неопублікованими та зберігаються в архівах.

Основну групу джерел склали матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України): Ради Міністрів УРСР (ф. 2), Державної планової комісії УРСР (ф. 337), Центрального

статистичного управління УРСР (ф. 582), Державного комітету УРСР з праці та соціальних питань (ф. 4626) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), зокрема, фонду Центрального Комітету Компартії України (ф. 1).

Найбільш цінні за інформативністю, різнобічністю та чисельністю є матеріали ЦДАВО України [300]. Вони розкривають процес створення та реформування системи органів оргнабору та переселення, дозволяють простежити особливості та ефективність її діяльності.

У фонді Державного комітету УРСР з праці та соціальних питань (ф. 4626) сконцентровані матеріали республіканських та відомчих засідань, зборів, нарад з питань використання працездатного населення УРСР, доповіді, довідки, інформації, аналітичні записки, листування Державного Комітету Оборони, Центрального Комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу) (далі відповідно – ЦК ВКП(б) та ЦК КПРС), Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (Центрального Комітету Комуністичної партії України) (далі відповідно – ЦК КП(б)У та ЦК КПУ), Ради Народних Комісарів СРСР (Ради Міністрів СРСР) (далі відповідно – РНК СРСР та РМ СРСР), Ради Народних Комісарів УРСР (Ради Міністрів УРСР) (далі відповідно – РНК УРСР та РМ УРСР), Державного планового комітету Ради Міністрів СРСР (далі – Держплан СРСР), Державного планового комітету Ради Міністрів УРСР (далі – Держплан УРСР), а також міністерств і відомств союзного та республіканського підпорядкування, зацікавлених в отриманні робочої сили через організований її розподіл, міністерств і відомств, що безпосередньо його здійснювали чи сприяли цьому процесу; письмові звіти відповідальних структур про здійснену роботу. Наявні джерела повноцінно відображають історію формування та діяльність системи організованого набору й переселення робітників в УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр.

Фонд 4626 містить діловодну та звітну документацію попередніх Держкомітету з праці та соціальних питань органів: Управління у справах

евакуації та розселення українського і польського населення РНК УРСР (у березні 1946–1951 рр. – при РМ УРСР), Переселенського управління РМ УРСР, Переселенського управління Міністерства сільського господарства та заготівель УРСР, Головного переселенського управління Міністерства сільського господарства УРСР, Головного переселенського управління РМ УРСР, Бюро з обліку та розподілу робочої сили РНК УРСР (у березні – грудні 1946 рр. – при РМ УРСР) (далі – БОРПС РНК УРСР), відділу оргнабору робітників Українського республіканського управління Міністерства трудових резервів СРСР (далі – ВОНР УРУ МТР СРСР), Головного управління ремісничих, залізничних училищ та шкіл фабрично-заводського навчання УРСР Міністерства трудових резервів СРСР, Головного управління оргнабору робітників РМ УРСР (далі – ГУОНР РМ УРСР), Головного управління оргнабору робітників та переселення РМ УРСР (далі – ГУОНРП РМ УРСР), Державного комітету РМ УРСР з використання трудових ресурсів (далі – Держкомітет РМ УРСР ВТР), Держкомпраці РМ УРСР. Матеріали перелічених органів охоплюють весь досліджуваний період, включають організаційно-розпорядчу документацію центральних органів влади та їх місцевих структур, отже дозволяють прослідкувати характерні риси різних етапів проведення оргнаборів та переселень, з'ясувати регіональні особливості.

Матеріали державних органів з працевлаштування УРСР розкривають адміністративно-командні заходи реалізації радянської трудової політики. Це листування з найвищими і спеціалізованими органами державного управління з питань виконання планів оргнабору і переселення в республіці, накази керівників системи з додатками (плани оргнабору і переселення за областями входу й виходу населення). Звітна документація являє собою довідки та доповідні записки, спрямовані в ЦК КП(б)У (ЦК КПУ), РНК УРСР (РМ УРСР) про хід виконання планів оргнабору і переселення, вказівки обласним відділам та звіти, довідки, інформації останніх про виконану роботу, що загалом розкривають недоліки та досягнення в організації і проведенні організованого розподілу трудових ресурсів. Інформативними є аналітичні довідки –

узагальнення досвіду роботи облвідділів, райуповноважених і райінспекторів з оргнабору й переселення та пропозиції працівників системи щодо покращення використання працездатного населення. Водночас протоколи і стенограми міжреспубліканських, республіканських, обласних нарад працівників системи оргнабору та переселення робітників розкривають перипетії навколо ключових проблем, що виникали на практиці при переміщенні працездатного населення.

Поточна документація відділів центральних органів управління, що контролювали господарське і трудове влаштування переселенців складається з довідок, проектів постанов, річних звітів обласних відділів Криму, Миколаєва, Херсону та інших областей про прийом та господарський устрій переселенців, зведення для них житла. Звіти обласних відділів входу та виходу переселенців дозволяють співставити кількісні показники направлених і прибулих на місця сімей, визначити особливості побутування системи пільг та заохочень завербованих та причини зворотної міграції новоселів.

Документи ЦК КПУ (ЦДАГО України, ф. 1) за формою і змістом повторюють, або подібні до документів фонду 4626 ЦДАВО України. Вони зафіксували роль партійних органів у розробці завдань оргнабору та переселення для республіки та контроль за їх виконанням. Це доповідні записки, звіти, інформації з питань розподілу робітничого ресурсу, листи до ЦК КПРС, матеріали відділів ЦК КПУ, Держплану УРСР, інформації обкомів КПУ про виконання завдань із укладення трудових договорів, переміщення родин, їх господарське влаштування на нових місцях проживання.

Прослідкувати загальні закономірності розвитку оргнабору та переселення робітників у другій половині ХХ ст. допомагає правова основа трудової політики СРСР. Водночас, організоване використання працездатного населення надзвичайно слабо відображене у головних правотворчих актах СРСР, зокрема, кодексах законів про працю СРСР (далі – КЗП). На час створення першого загального радянського закону з регулювання трудових відносин (грудень 1922 р.) понять оргнабору робітників та їх переселень не було. У повоєнних збірках трудового законодавства окремі витяги з постанов партії та

уряду, що стосувалося оргнабору друкувалися в офіційних додатках [204, 205]. Наступна кодифікація трудового права припала на початок 1970-х рр., коли оргнабір втратив виключне значення в розподілі працездатного ресурсу країни [206]. Тому у КЗП науковий інтерес становлять лише окремі аспекти: укладення та припинення дії трудового договору, нарахування пільг.

Значна частина законодавчих актів міститься у неопублікованих постановах, наказах, рішеннях, інструкціях вищих державних і компартійних органів УРСР та СРСР, керівного апарату системи оргнабору й переселення (ЦДАВО України, ф. 2; ф. 4626; ЦДАГО України, ф. 1).

Водночас, деякі загальносоюзні положення, за якими прослідковується становлення системи використання працездатного населення УРСР, побачили світ майже одночасно з практичними заходами. Таким є опублікований в 1946 р. «Закон про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.», який наділив оргнабір виключною вагою у поповненні робітничих лав підприємств і будов у п'ятирічці [199].

Першим систематизованим виданням офіційних матеріалів, що стосувалися юридичних питань проведення оргнабору став спеціалізований збірник «Трудовые резервы СССР» [239]. Він містить станом на 1 березня 1950 р. положення про республіканські, обласні контори з оргнабору, районних інспекторів та уповноважених, інструкції про порядок роботи місцевих органів системи, фінансування оргнабору, відбір та перевезення договірчан, що загалом складають другий розділ збірника. Наявні матеріали є необхідними для вивчення повоєнного етапу проведення оргнаборів.

Окремі документи, що складали нормативну базу системи розподілу трудового ресурсу УРСР до середини 1960-х рр., містяться у 7-томному збірнику «Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду УРСР», виданому у 1963–1964 рр.

Подальші урядові та спільні партійні та урядові постанови, що стосувалися реформування системи оргнабору та переселення робітників публікувалися на

сторінках офіційного бюлетеню РМ УРСР «Зібрання постанов Уряду України» (з 1978 р. – «Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР»).

Загальносоюзна нормативно-правова база оргнаборів і переселення робітників почасти відображена у 7-томному виданні документів «Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам» та окремих підбірках законодавчих актів з працевлаштування [231–233].

Інформативними для вивчення праці завербованих за окремими напрямками є збірники матеріалів про нормування пільг при укладенні трудових договорів у віддалені регіони СРСР, зокрема, на Крайню Північ [229]. Особливості формування кадрів частково розглядаються у збірниках законодавчих та підзаконних відомчих матеріалів, видрукованих на замовлення міністерств вугільної промисловості, кольорової металургії тощо [230, 236].

Спеціалізовані інструкції з організації працевлаштування населення [201, 202], що мали на меті роз'яснити працівникам системи порядок укладення трудових договорів, оформлення переселенських квитків, нині також сприяють розумінню особливостей реалізації трудової політики радянської влади.

У 1980-х рр. вийшли друком ґрунтовні академічні збірки документів центральних та обласних архівів УРСР із соціально-економічної історії країни. До таких, перш за все, належить тритомний збірник документів і матеріалів «Промышленность и рабочий класс Украинской ССР» [221–223], що охопив розвиток промисловості в республіці та стан її трудових ресурсів у 1946–1965 рр. Серед численних документів, в переважній більшості вперше опублікованих, містяться постанови компартії й уряду УРСР та СРСР, що безпосередньо стосуються радянської трудової політики: результати мобілізацій населення на відбудову окремих цехів, заводів, фабрик, шахт, інших промислових об'єктів, характеристики кількісного та якісного складу робітничого ресурсу республіки, витяги з річних звітів ГУ ОНРП РМ УРСР за окремі роки, факти укладення строкових трудових договорів на підприємства та будови республіки і за її межі. Архівні документи доповнюють повідомлення республіканських і обласних газет про працю українців. Інформативним є

науково-довідковий апарат збірників: передмови, широкі наукові коментарі, примітки текстуальні і за змістом документів, покажчики.

Поодинокі факти про оргнабір у повоєнний час наводяться у радянських регіональних збірниках з відбудови 1946–1950 рр., що містять витримки постанов обкомів, райкомів КП(б)У, місцевих газет промислових регіонів країни про перебіг даного процесу [193, 194]. Вже за незалежності України побачив світ збірник матеріалів «Трудові ресурси Донбасу» [238], у якому на прикладі регіону розкрито основні форми і методи вирішення кадрового питання у 1943–1990 рр. Упорядники підібрали низку документів з центральних та державних обласних архівів, частина з яких вперше потрапила до наукового обігу. Матеріали збірника допомагають розкрити особливості формування робітництва Донбасу та діяльність місцевих органів влади щодо трудового та господарського облаштування робітників.

Факти примусового переміщення в різних регіонах радянської України, які маскувалися під трудові переселення містяться в окремих опублікованих документах, дібраних В. І. Сергійчуком [227, 228].

Наукові публікації документів з соціально-економічної історії колишніх республік СРСР побудовані на матеріалах обласних і республіканських архівів, містять незначну кількість джерел з теми, проте важливі для розуміння подій, в контексті яких відбувався організований трудовий розподіл країни. Це передовсім зібрання матеріалів про вклад радянської молоді у розбудову пріоритетних галузей господарства, насамперед відбудову Донбасу, освоєння цілих земель КРСР, тощо [211, 237, 360].

Мінімум інформації про оргнабори та переселення дають стенограми з'їздів, постанови пленумів, матеріали конференцій, нарад і звітів ЦК КПСР і ЦК КП(б)У, обкомів та райкомів партії. Такі джерела залишаються корисними виключно для визначення загальної політики у сфері праці, розкривають рівень агітаційно-пропагандистської роботи серед населення.

Подібна ситуація склалася із виданнями статистичних джерел. Статистичні республіканські щорічники «Народне господарство Української РСР в ... році»,

збірники «УРСР у цифрах у ... році», окремі ювілейні щорічники, видання про регіональний соціально-економічний розвиток народного господарства УРСР [198, 212, 216, 213–215] містять інформацію про чисельність робітників, їх кількісні показники за спеціальностями та областями, проте не конкретизують методи поповнення робітничого ресурсу, що ускладнює визначення відсотку оргнабору в загальній чисельності робітничих лав.

Малоінформативними є й спеціалізовані статистичні збірники з працевлаштування в УРСР, що тривалий час були під грифом «Для службового використання» та набули оприлюднення лише наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. Вони мають більш різноманітну інформацію щодо трудової сфери УРСР в 1940-х – 1980-х рр., зокрема: зміни темпів зростання середньої чисельності робітників у промисловості в 1940–1980 рр., кількісні показники робітників за областями та галузями народного господарства УРСР, але так само можуть бути використані лише при формуванні загального контексту досліджуваних процесів [234, 235].

Всесоюзні переписи населення 1959, 1970, 1979, 1989 рр. так само не врахували організованих переміщень. У програмі перепису 1959 р. питання про тривалість проживання у місцевості було взагалі відсутнє. Відомий лише кінцевий результат територіального перерозподілу.

Уперше перепис (вибірковий) некорінного населення, був проведений у 1970 р. і стосувався 1968–1969 рр. [336, с. 291]. Проте, ні перепис 1970 р., ні наступні не містили у програмі питань, що мали б на меті визначити масштаби організованого державою переміщення працездатного населення.

Абсолютна більшість статистичних матеріалів з досліджуваної теми залишається неопублікованою і знаходиться у фондах Центрального статистичного управління України (ф. 582 ЦДАВО України) та Державного комітету УРСР з праці та соціальних питань (ф. 4626 ЦДАВО України). Зокрема, звітна документація планових відділів системи оргнабору та переселення (ф. 4626) містить місячні, квартальні, піврічні, річні, п'ятирічні статистичні плани та звіти центральних і місцевих органів про оргнабір,

направлення, прийом і господарський устрій переселенців. Уточнюють ці дані і дають інформацію про адміністративно-господарські витрати центральних органів та облвідділів, преміювання і нагородження кращих працівників системи кошториси операційних витрат на переселення і оргнабір, що розміщені у річних бухгалтерських звітах органів працевлаштування.

Водночас у справах Центрального статистичного управління (ф. 582) накопичені значні відомості про щорічну чисельність набраних за оргнабором та переселених (направлених, прибулих та вибулих) сімей. Наявні щорічні статистичні зведення уточнюють механічні втрати, приріст населення областей УРСР внаслідок досліджуваних процесів.

Незважаючи на всеохопність та різнобічність архівних статистичних джерел, залишаються інформаційні пробіли. Часто наявні показники потребують уточнення в інших видах джерел. Одним зі слабких місць роботи переселенських відділів було оформлення переселенської документації, облік переміщених і надання звітності. У результаті неякісного заповнення анкет-заяв, списків, актів передачі переселенців, відсутності звірки поталонних списків з відомостями на видачу грошової допомоги новоселам, несвоєчасної здачі цієї документації, утворилися розбіжності в даних за один період в різних звітних формах. Ця різниця, перш за все, відчутна у звітах областей, які відпускали сім'ї, та тих, які приймали їх. Наприклад, за 1950 р. області вселення подали дані, у яких на 173 сім'ї (1714 особи) менше ніж зафіксували області виходу; на 11 червня 1951 р. за даними областей виходу було відправлено 11053 сім'ї, а за даними областей входу прибуло на 18 червня 1951 р. 10962 сім'ї, водночас актів на здачу переселенців в областях вселення надійшло на 18 червня 1951 р. на 6056 сімей і тому подібне.

Проблемно визначити якісний результат переселення, що обраховується приживанням новоселів. Діюча тоді практика вимагала реєстрації повернених органами переселення в місцях вселення лише два роки з часу прийому переселених [431, с. 79]. Але, вибуття переміщених тривало і в наступні роки. Як наслідок, вирахувати загальний відсоток повернених неможливо. Зрозуміло,

що економічна, соціальна та психологічна адаптація пришого населення відбувалася тяжко, тому доцільно припускати, що радянські статистичні зведення з обліку вибулих родин не охопили всю зворотну міграцію. Водночас варто погодитись з дослідником міграційних процесів С. О. Піскуновим [388] в тому, що з огляду на багатоступеневу систему контролю переселенських заходів, представлені у звітах органів з працевлаштування дані достовірні і можуть бути використані при підрахунку вибуття сімей з областей вселення.

Потребує критики й статистика у галузі оргнабору – державні органи, що укладали трудові договори неодноразово підтасовували результати вербування під встановлені їм плани. Як результат – часто квартальні та піврічні звіти відрізняються від загального річного. Плутанину у статистичні дані внесли наднормові завдання з оргнабору, що надходили республіці інколи аж до десяти разів на рік. Вираховуючи загальний відсоток укладених договорів, обласні контори не завжди уточнювали за яким саме завданням (першопочаткових чи зміненим) звітують. Співставити результати вербівки з реальним поповненням підприємств і будов надзвичайно складно, адже статистичні звіти про виконання плану оргнабору подавалися в розрізі міністерств і відомств, тоді як план доводився за конкретними підприємствами. Не відобразила статистика і окремого обрахунку вибулого контингенту із підприємств та будов, які прибували за оргнабором (як в результаті закінчення терміну договору, так і достроково звільнених), що нині перешкоджає достовірному визначенню економічної ефективності такого методу розподілу трудових ресурсів.

Труднощі виникають з аналізом статистичних даних організованого набору робітників та переселення сімей за межі УРСР періоду першого повоєнного десятиліття. Збережені архівні документи дають лише поодинокі свідчення про міжреспубліканський перерозподіл працездатного населення. Проте й вони вражають своїми кількісними показниками і є доказом того, що в умовах величезних воєнних втрат, гострої нестачі трудових ресурсів, з республіки в плановому порядку направляли робітників у регіони, що менше постраждали від війни і мали кращу демографічну ситуацією. Перехід системи

оргнабору та переселення в структуру республіканських органів управління (друга половина 1953 р.), сприяв налагодженню звітності її підрозділів, а відтак можливості ретельніше прослідкувати кількісні показники організованого використання радянською державою працездатного населення.

Доповнюють джерельну базу періодичні видання другої половини 1940-х – 1980-х рр. Це, передовсім, друкована продукція, підготовлена в системі оргнабору і переселення робітників – загальносоюзні та республіканські видання («Информация и обмен опытом работы» (Москва, 1957–1965), «Вопросы труда и трудовых ресурсов» (Москва, 1978–1980), «Бюллетень Республиканского Управления трудовых ресурсов УССР» (Київ, 1945–1947), «Обмениваемся опытом работы» (Київ, 1956–1967), «Использование трудовых ресурсов Украины» (Київ, 1968–1976). У них публікувалися статті, присвячені теоретичним проблемам і практичним заходам з організації праці, інформувалося населення про зміни в трудовому законодавстві. До них близька неперіодична інформаційно-довідкова та агітаційна література: пам'ятки, брошури, бюлетені, екземпляри яких зберігаються у ЦДАВО України (ф. 4626). Матеріали цих ресурсів є важливими для розуміння інформаційно-ідеологічного впливу радянської держави на своїх громадян.

На сторінках журналу «Економіка радянської України» працівники республіканської системи оргнабору й переселення друкували інформативні замітки про наради, конференції та виїзні засідання з питань розподілу та перерозподілу трудового ресурсу УРСР, в яких брали участь представники Ради Міністрів та КПУ УРСР, Держплан УРСР, Рада з вивчення продуктивних сил АН УРСР, Науково-дослідний інститут праці Держкомітету РМ СРСР з питань праці і заробітної платні, Центральні статистичні управління СРСР та УРСР, Інститути економіки АН СРСР [363, 395] та інші.

Тогочасна центральна, місцева та виробнича преса систематично друкувала зведення подій з місць освоєння цілини, провідних будов держави, інформувала населення про завдання та заходи компартії й уряду у розвитку господарства, наводила на огляд загалу бесіди з працівниками структури

оргнабору та переселення. До таких передовсім належать газети: «Комуніст України», «Міське господарство», «Правда України», «Радянська Україна», «Робітнича газета», «Сільські вісті», «Радянська Донеччина» та інші. Газети радянської доби рясніли заявами, закликами, фотознімками завербованих робітників та переселенців. Статті під заголовками «Хлібороби України, ждемо вас в Казахстані», «Приїздіть. Зустрінемо як найближчих друзів», «Зрошувальні землі чекають новоселів», «Новобудовам потрібні працюючі руки», «Молоді будівничі» та інші заохочували до виїзду працездатне населення.

На сторінках всесоюзної профспілкової газети «Труд» друкувалися відповіді на питання із практичного застосування трудового законодавства. У 1949 р. та 1952 р. редакція видання, не претендуючи на вичерпний виклад трудового права, а опираючись на найбільш популярні запити читачів, опублікувала відповіді в систематизованому вигляді. Вони відобразили ситуації, що виникали під час оргнабору: оформлення трудового договору, самовільне звільнення, пільги для робітників Крайньої Півночі [332, 333].

Матеріали особового походження складають окрему групу джерел. До таких належать мемуари державних та партійних діячів того часу [190, 210], що містять корисну інформацію про політичні цілі здійснюваної трудової політики.

З агітаційною метою видавалися листи договірчан та переселенців до земляків, в яких лише на вдалих прикладах розповідалося про працевлаштування та життя новоселів [55, арк. 203]. Численні спогади та автобіографії завербованих, що нині зберігаються в ЦДАВО України (ф. 4626), містять відмінні від офіційних свідчення про якісні результати оргнаборів та переселень. Разом із листами-скаргами, заявами, зверненнями робітників та переселенців, що надходили до державних органів, ці джерела розширюють розуміння практичної реалізації трудової політики в УРСР.

Доповнили джерельну базу агітаційні плакати та листівки, які продукувала система розподілу працездатного населення УРСР. На таких пам'ятках образотворча інформація постає разом з текстом (умови укладення строкового договору, переселення, перелік пільг) та пов'язана з ним змістом. Їх колекція

зберігається у Відділі образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Плакати підтверджують політичне значення організованого використання населення, дозволяють виділити пріоритетні напрями оргнабору («Проводится набор на шахты и стройки Донбасса. Уголь – настоящий хлеб промышленности!» 1955 р., «Проводится набор рабочих на строительство предприятий металлургической и химической промышленности» 1956 р., «Дамо країні більше вугілля, металу, лісу! Збудуємо більше жилих будинків» 1957 р.), прослідкувати напрямки міжобласного («Запрошуємо на роботу в Донбас і Придніпров'я!» 1956 р.), міжреспубліканського оргнабору («Терміново потрібні робітники на будівництво підприємств і житлово-комунальних споруд на цілинних та перелогових землях!» 1955 р.), переселення («Їдьмо з нами на цілинні землі!» 1955 р., «Добро пожалувати новосельці, на родючі землі Півдня України!» 1956 р.) інше.

Отже, історіографічний огляд засвідчив, що історія використання трудового ресурсу в УРСР у другій половині 1940-х – наприкінці 1980-х рр. ще не стала предметом спеціального комплексного наукового дослідження. Пошуки радянських дослідників були пов'язані з історією формування системи організованого працевлаштування та зачепили, більшою мірою, економічні наслідки її діяльності. Сучасні історики лише розпочали вивчення окремих важливих аспектів теми: становлення і діяльність спеціальних державних органів, що реалізовували розподіл працездатного населення країни, точний підрахунок кількості планово переміщених трудових мігрантів за регіонами набору та направлення, соціально-побутовий та трудовий устрій завербованих.

Водночас наявна джерельна база дозволяє дослідити мотиви, хід та методи організованого використання трудового фонду УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр., визначити етапи формування системи розподілу працездатного населення, встановити кількісні показники оргнабору та переселення, визначити ефективність такої державної політики та її наслідки. Комплексне опрацювання існуючих архівних та опублікованих матеріалів дає змогу реалізувати поставлені дослідницькі завдання.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ОРГАНІЗОВАНОГО НАБОРУ РОБІТНИКІВ І ТРУДОВОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ ТА ЇЇ ЗАКОНОДАВЧО-ПРАВОВІ ОСНОВИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х – 1980-ті рр.)

2.1. Органи оргнабору та трудових переселень у структурі державного апарату Української РСР

Радянська політика у галузі праці упродовж другої половини 1940-х – 1980-х рр. визначалася конституційними нормами: «хто не працює, той не їсть», «від кожного за його здібностями, кожному – за його працею». У рамках загальносоюзного трудового законодавства на основі єдиного централізованого державного планування відбувався розподіл робочої сили. Організоване використання працездатних осіб забезпечував розлогий державний механізм управління, до якого входили органи, організації, заклади галузевого, регіонального, міжвідомчого підпорядкування [436, с. 202].

Пріоритетним завданням державних органів з організованого працевлаштування було забезпечення кадрами провідних галузей промисловості та будов. Одночасно з витісненням військ нацистської Німеччини та її союзників з території УРСР розпочалася відбудова найважливіших господарських об'єктів. Разом з тим була відновлена практика організованого набору робітників – один з методів залучення в промисловість робітників масових професій [358, с. 237–238], за яким органи розподілу та перерозподілу трудового ресурсу від імені підприємств і організацій укладали із бажаними трудові договори на визначений термін для роботи поза межами основного місця проживання. Міністерства й відомства, для підприємств та організацій яких набирався трудовий ресурс, були зобов'язані забезпечити договірчанам виробничі умови [435, с. 331].

Підгрунття повоєнного оргнабору радянська влада вбачала в залученні селян у промисловість, що проводилося у 1930-х рр. [379, с. 258]. Тоді оргнабір розпочався після виступу Генерального Секретаря ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіна на нараді господарників у червні 1931 р. і його заяви щодо способів поповнення робітничих лав: «Не можна більше розраховувати на самоплив робочої сили. – Йшлося у промові. – Отже, від політики самопливу треба перейти до політики організованого набору робітників для промисловості» [57, арк. 18]. Як правова форма залучення населення до праці оргнабір набрав чинності після прийняття РНК СРСР Постанови від 28 серпня 1931 р. «Про відходництво», що регламентувала його проведення серед селян [32, арк. 9].

Загальний контроль оргнабором до 1933 р. здійснював Народний комісаріат праці СРСР, пізніше – безпосередньо РНК СРСР. У 1938 р. у структурі Раднаркому було утворено Комісію з організованого набору робітників [32, арк. 9–11], що контролювала забезпечення робочою силою підприємств і будов країни та здійснювала механічний міжгалузевий і міжрегіональний розподіл працездатного населення [452, с. 92]. На місцях регулювали набір комісії на чолі із заступниками голів міських та обласних виконкомів [282, с. 126]. У післявоєнній розбудові системи органів оргнабору (Указом Президії Верховної Ради СРСР (далі – ВР СРСР) від 2 жовтня 1940 р. «Про державні трудові резерви» оргнабір було замінено на трудову мобілізацію, яку проводило Головне управління трудових резервів при РНК СРСР [239, с. 3]) радянська влада спиралася саме на цей довоєнний досвід.

У 1931–1940 рр. трудові договори в УРСР уклало 5657000 селян [420, с. 182]. Тогочасний оргнабір у повоєнні роки керівництво країни охарактеризувало як дієвий метод формування робітничих лав та основу створення постійних кадрів підприємств, навмисно приховуючи наслідки таких перетворень – Голодомор, руйнування традиційних економічних відносин на селі, національний спротив. У 1946 р. завідувач республіканським Бюро з обліку та розподілу робочої сили Ради Народних Комісарів УРСР Є. К. Сизоненко резюмував: «Ця нова форма [оргнабір], яку ми з вами шукали,

фактично є нічим іншим, як довоєнним вербуванням робітників, тільки ми забули про нього у воєнний час» [168, арк. 41]. Щоб уникнути неприємних порівнянь оргнабір після війни трактувався як форма міжгалузевого і міжтериторіального перерозподілу працездатних, на відміну від довоєнного оргнабору, коли він розглядався як метод залучення до праці [420, с. 221].

Восени 1943 р. трудові мобілізації в УРСР було передано у відання республіканського БОРРС на чолі із заступником Голови РНК УРСР І. С. Сеніним. Заступники голів обласних та міських виконкомів очолили реалізацію на місцях [168, арк. 111]. Бюро належало до апарату РНК УРСР, було підзвітним БОРРС РНК СРСР і діяло на основі розпоряджень Державного Комітету Оборони [328, с. 145]. 9 липня 1945 р. БОРРС РНК УРСР отримало наказ від однойменного союзного органу про припинення проведення окремих напрямків трудових мобілізацій. Відповідно до розпорядження відбувся перехід до добровільного набору робочої сили. До 1 вересня того ж року Бюро на всіх рівнях провело наради, що виробили плани роботи за нових умов [31, арк. 46].

З 25 серпня 1945 р. БОРРС РНК УРСР координувало та контролювало оргнабір, спільно з обкомами партії та облвиконками рад мобілізувало молодь в ремісничі, залізничні училища та школи фабрично-заводського навчання (далі – ФЗН), розробляло плани кількісного залучення непрацюючого працездатного населення в промисловість й контролювало їх виконання [224, с. 176]. На основі затверджених Раднаркомом СРСР завдань, Бюро виділяло райони для проведення оргнабору і надавало допомогу вповноваженим тих галузей промисловості, що самостійно вербували населення; перевіряло виконання умов договору підприємствами [168, арк. 11; 30, арк. 50].

Перехід від примусової трудової мобілізації до добровільного оргнабору відбувався повільно [308]. РНК СРСР продовжувала видавати мобілізаційні розпорядження [350, с. 85]. На місцях їх виконували ті ж особи, які проводили оргнабір від БОРРС РНК УРСР, до того ж за додаткову плату вони вербували населення безпосередньо від імені підприємств [31, арк. 17, 23].

Четвертий п'ятирічний план, прийнятий у березні 1946 р., підтвердив загальносоюзний курс на подальшу відбудову, зокрема шахт Донбасу, рудників Кривого Рогу, металургійних заводів Придніпров'я [221, с. 17–21]. Необхідність швидкого і стабільного поповнення робітничих ресурсів промисловості та будов за умов зменшення відсотку використання праці демобілізованих воїнів і військовополонених, сприяли зростанню значення оргнабору. Його було внесено до щорічних господарських планів [167, арк. 15; 239, с. 334], що стало поштовхом до централізації системи розподілу робітничого ресурсу. У її основу були покладені п'ятирічні завдання економічного розвитку СРСР [241, с. 329].

Політичні завдання оргнабору розглянула нарада завідувачів відділами республіканського БОРРС 23–24 квітня 1946 р. Зазначалося, що їх робота була надскладна. Обмежуватись доведенням завдань і подачею звітів, як під час трудових мобілізацій, вже було замало – районні уповноважені та інспектори мали на добровільних засадах схилити до співпраці, яка передбачала декількарічну зміну місця проживання, виснажене лихоліттями сільське населення. Зібрання схвально підтримало партію та уряд. Загальні настрої висловив завідувач Харківським облбюро з оргнабору: «У чому ж полягає оргнабір?... Чому, товариші, ми вважаємо що позика – велика справа, виготовлення хліба – велика справа, а оргнабір робітників є політично менш важливим питанням. Це не вірно. Припинювати значення цього питання – це не розуміти політики нашої Партії. І мені здається, що корінь – масово-роз'яснювальна робота. Мені здається, що ми досі не зуміли, на жаль, підняти організований набір на такий політичний рівень, господарський рівень, щоб люди розуміли, що це питання серйозне...» [32, арк. 106]. У той період сформулювався образ місцевого працівника структури оргнабору – професійний агітатор та оратор, хороший організатор, політично й економічно обізнаний, свідомий громадянин.

У травні 1946 р. оргнабір робочої сили та контроль за її використанням в промисловості, на транспорті, будовах перейшов у відання Міністерства

трудових резервів СРСР (далі – МТР СРСР), створеного в результаті об'єднання БОРПС СРСР з Головним управлінням трудових резервів РНК СРСР [239, с. 5–8]. МТР СРСР проводило оргнабір для вугільної і нафтової промисловості, чорної та кольорової металургії, для будівництва електростанцій, підприємств важкої індустрії, паливних підприємств, військових та військово-морських підприємств, для роботи в лісовій, цементній і азбестовій промисловостях, завантажувально-розвантажних робіт на річковому й морському транспорті [224, с. 428]. Під його наглядом і контролем залишилося поповнення трудових ресурсів тих галузей народного господарства, що самостійно набирали робітників [224, с. 429].

Система державних органів з розподілу працездатного населення була остаточно сформована Постановою РМ СРСР від 21 травня 1947 р. № 1631 «Про порядок проведення організованого набору робітників», відповідно до якої розпочав роботу Відділ оргнабору робітників у складі республіканського Управління МТР СРСР [239, с. 329]. Впродовж року були утворені контори оргнабору у складі Вінницького, Житомирського, Сумського, Київського, Кам'янець-Подільського, Полтавського, Херсонського, Чернігівського обласних управлінь трудових резервів, що сформували свій апарат уповноважених у районах [309, с. 89–90]. Водночас міністерства вугільної, нафтової, лісової промисловості, чорної, кольорової металургії, будівництва підприємств важкої індустрії, паливних підприємств, будівництва військових й військово-морських підприємств передали до МТР СРСР (за станом на 1 січня 1947 р.) приміщення, майно, апарат своїх контор з оргнабору [241, с. 329].

Органи розподілу та перерозподілу трудового ресурсу були одночасно самостійним елементом системи державної влади та представниками підприємств для яких здійснювали оргнабір [439, с. 76]. Співробітництво системи розподілу трудових ресурсів з іншими органами державного управління (розробка і реалізація планів укладення трудових договорів), підприємствами (з питань кількості набору робітників та їх направлення) регулювалися адміністративним законодавством і стосувалися галузі

державного управління трудовим ресурсом країни. Відносини представників органів оргнабору та переселення з населенням (укладення трудового договору від імені підприємств) визначалися трудовим правом [405, с. 59–60].

Специфіка процесу розподілу працездатного населення країни передбачала співпрацю центральних та місцевих структур оргнабору та переселення з багатьма державними, урядовими та господарськими установами. Ради депутатів всіх рівнів виділяли приміщення новоорганізованим конторам і рекомендували працівників на посади районних уповноважених. Міністерство торгівлі УРСР забезпечувало харчування набраного населення на пунктах збору і в дорозі, Міністерство охорони здоров'я УРСР – медичний огляд робітників за місцем проживання та медичне обслуговування під час перевезення ешелонами, Міністерство внутрішніх справ УРСР – видачу паспортів завербованим. Правління колгоспів були зобов'язані сприяти уповноваженим оргнабору в укладанні трудових договорів з колгоспниками, не заважати робітникам при бажанні продовжити строк договору, а також відпускати членів родин договірчан із колгоспу [241, с. 330–331].

Безпосередньо працювали з населенням районні уповноважені та інспектори. Їх діяльність зосереджувалася на трьох напрямках: агітація (розповсюдження плакатів, оголошень, листівок, виступи по радіо, в місцевій пресі, проведення індивідуальних та колективних бесід, тощо), підписання із робітником трудового договору та організація направлення завербованого до місця призначення (допомагали пройти медкомісію, отримати паспорт, виписатися з попереднього місця проживання). У межах затвердженого плану районні уповноважені розробляли графіки і розподіляли завдання з набору між інспекторами [239, с. 335–337]. Практикувався умовний поділ району виходу робітників на дві частини. Якщо за штатним розписом райуповноважений мав у підпорядкуванні одного інспектора, то сам працював у околицях райцентру, охоплюючи 40% території, решту місцевості охоплював інспектор. Набір проводився впродовж 5 днів, наступного дня здійснювалося оформлення документів і відправка робітників до місця роботи. Для організованої відправки

набраних відводилися окремі дні – 1, 6, 11, 16, 21, 26 числа кожного місяця. Двічі на місяць місцеві представники відділів звітували про оперативний хід оргнабору, один раз – про загальну роботу [44, арк. 11].

Оскільки більшість райуповноважених оргнабору в другій половині 1940-х – середині 1950-х рр. продовжували здійснювати і трудові мобілізації [31, арк. 17, 23], укладення трудових договорів часто відбувалося із застосуванням примусових методів. Найбільше скарг на нав'язаний силою трудовий договір надходило із західних областей УРСР. Виконання планів «будь-яким чином» породжували ультимативні залякування: «Якщо не хочеш в колгоспі працювати, пошлемо в Донбас», «Якщо не хочеш бути в колгоспі, то їдь в Донбас», – а якщо ж людина не погоджувалася і на Донбас, то застосовували примус: «Випадків багато різноманітних, але мало випадків щоб поїхали добровільно», – доповідали заввідділами західних областей [32, арк. 128]. Порушення добровільності оргнабору відзначили перевірки спрямовані до областей від ЦК КП(б)У [264, с. 223]. Надалі додатковим заходом з налагодження роботи системи стали бригади для масово-роз'яснювальної роботи на місцях [242, арк. 50].

1 січня 1948 р. ВОНР УРУ МТР СРСР було реорганізоване в Головне управління ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН УРСР МТР у складі якого надалі знаходився Відділ організованого набору робітників і призиву молоді в училища і школи ФЗН. Відділ вів облік сільського працездатного населення, розробляв плани набору робітників [238, с. 218], здійснював оперативне керівництво місцевими конторами, перевіряв готовність підприємств до прийому та розміщення набраних [38, арк. 16–17].

Проте, наявні на місцях облуправління і облконтори МТР СРСР з інститутом районних уповноважених та інспекторів, не підпорядковувалися безпосередньо місцевим органам. Населення не довіряло уповноваженим і не бажало укладати договори. Ускладнювала проведення оргнабору величезна плінність робітників, зумовлена поганими виробничими і побутовими умовами [39, арк. 47–48]. У листі до Й. В. Сталіна на початку 1948 р. РМ УРСР

та ЦК КП(б)У запропонували зосередити всю роботу з оргнабору в МТР СРСР, мотивуючи відсутністю підзвітного республіці апарату, і звільнити надалі УРСР від відповідальності за виконання планів укладення трудових договорів, або ж передати РМ УРСР весь хід оргнабору і покласти на неї всю відповідальність [39, арк. 51–52].

Незначні зміни у системі використання трудового ресурсу в УРСР відбулися на початку 1950-х рр. У 1951 р. в УРСР почали функціонувати нові відділи оргнабору при Ворошиловградському, Сталінському, Харківському, Одеському, Дрогобицькому, Запорізькому, Кіровоградському обласних управліннях МТР [241, с. 829]. З 1 січня 1952 р. МТР СРСР почало відати укладенням строкових договорів у всі галузі господарства [241, с. 830].

Лише після смерті Й. В. Сталіна, відповідно до Постанови РМ СРСР від 6 травня 1953 р. № 1206 відбувся перехід управління оргнабором і його практичне проведення до РМ УРСР. Проте, Держплан СРСР і надалі складав остаточні плани міжреспубліканського напрямку укладення трудових договорів, контролював роботу республіканських управлінь оргнабору, виконання завдань, здійснював загальний оперативний облік укладених трудових договорів [225, с. 14–17]. До того часу договірне залучення населення почало втрачати своє виключне значення. Керівники обласних контор скаржились, що оргнабір не був серед головних питань роботи радянських і партійних органів [51, арк. 39]. Значна частина колгоспників, яка мала бажання виїхати з сіл вже уклала трудовий договір і залишилася на підприємствах, чи скуштувавши оргнаборівського життя повернулася додому без бажання в майбутньому ще раз працевлаштовуватись таким чином. Систематичне невиконання планів, нерозбірливе керування місцевими справами з Москви, небажання голів колгоспів відпускати за трудовими договорами своїх працівників, віднесли оргнабір до складної за своєю суттю роботи.

30 травня 1953 р. у Москві керівник Головного Управління оргнабору МТР СРСР М. М. Поляков і виконуючий обов'язки начальника утвореного Головного управління оргнабору робітників при РМ УРСР Є. К. Сизоненко, відповідно склали та прийняли справу розподілу працездатного населення в УРСР [52, арк. 1].

Очолив ГУОНР РМ УРСР С. Костюченко. Система відділів оргнабору при облвиконкомах нараховувала 15 обласних контор зі штатом 940 працівників, серед яких було: 450 райуповноважених, 200 райінспекторів, 260 працівників центрального апарату [42, арк.1]. Головному управлінню та його відділам передали у власність приміщення і майно колишніх органів. Апарат переводився на роботу в нову структуру зі збереженням заробітної плати і пільг [242, с. 174–175]. 1 серпня 1954 р. до республіканської системи оргнабору увійшли майно і приміщення контор та пунктів оргнабору робітників окремої ліквідованої системи «Союзтрансоргнабору» Міністерства шляхів сполучення СРСР [54, арк. 2].

2 червня 1953 р. відповідно до Постанови РМ СРСР № 1395 «Про організований набір сезонних робітників для роботи на лісозаготівлях та лісосплавах» відбувся перехід від залучення сезонних робітників у порядку трудової повинності до оргнабору за індивідуальними трудовими договорами [242, с. 176–177]. Надалі набір на тимчасову роботу, як і на постійну, проводився відповідно до розроблених і затверджених планів. Таким чином, до 1955 р. сформувалася розлога державна структура, що отримала монопольне право проводити організований набір робітників на постійні та сезонні роботи.

Поруч з укладенням строкових трудових договорів у другій половині 1940-х рр. відновилися трудові добровільні сільськогосподарські переселення. У 1946 р. розпочалося організоване міжреспубліканське переселення, у 1949 р. – щорічні трудові переміщення до південних та східних областей УРСР.

Відповідно до Постанови РМ УРСР і ЦК КП(б)У від 12 серпня 1949 р. № 2285 «Про переселення колгоспників і одноосібних селян у колгоспи і радгоспи південних областей УРСР» [175, арк. 107] обласні комітети КП(б)У разом з виконками облрад затвердили порайонні плани і графіки переселення. Повсюдно в областях вселення родин були проведені наради секретарів райкомів, голів райвиконкомів, уповноважених облвиконкомів і обкомів КП(б)У, що затвердили уповноважених з переселення та сформували групи з представників районів, радгоспів і колгоспів для поїздок-агітацій. Облвиконками та обкоми КП(б)У областей набору переселенців прийняли

постанови у яких визначили райони, з яких здійснювалося переселення, виділили уповноважених від обкомів та облвиконкомів, які працювали на місцях [2, арк. 1–6; 4, арк. 2].

Керувало переселенням Управління у справах евакуації та розселення українського та польського населення з використанням апарату РМ УРСР у справах репатріації [174, арк. 7]. Все ж, основна діяльність органу була спрямована на проведення депортацій та влаштування примусово переміщених [178, арк. 26–28]. Добровільне переселення колгоспників і одноосібних селян на місцях здійснювали комісії, до яких входили заступник та голова облвиконкому, секретар обкому КП(б)У, завідувач переселенським відділом облвиконкому, керівник облуправління сільського та колгоспного будівництва. У складі районних комісій були: голова райвиконкому, секретар райкому КП(б)У, завідувач райвідділом сільського господарства, завідувач райвідділом сільського та колгоспного будівництва. При облвиконкомах повсюдно створювалися відділи з переселення [175, арк. 108].

У 1949–1952 рр. вербували населення на переселення представники областей вселення, яких підбирали райвиконкоми, та уповноважені облвиконкомів й обкомів ЦК КП(б)У. Така практика не завжди була успішною. Відібрані для агітації представники часто виявлялися невідповідні, непереконливо розповідали про свій колгосп, не знали української мови. Траплялися зовсім курйозні випадки. Так, колгоспникам Успенського району Ворошиловградської області, які вербували населення у Львівській області в 1951 р., не видали необхідних коштів і деякі з них змушені були жебракувати [189, арк. 26]. На допомогу вербувальникам, облвиконкоми регіонів набору переселенців формували свій агітаційний актив, який на постійній основі інформував селян про напрямки переселень [174, арк. 5–6].

Поштовхом до створення окремого Переселенського управління при РМ УРСР стало збільшення чисельності планових переселень на південь республіки та за її межі на початку 1950 р. [178, арк. 28]. Територія УРСР була поділена на області виходу набраних – мали надлишок трудової сили і з яких вона організовано

переміщувалася та області входу, що визначалися як «трудонедостатні», до них централізовано надходив людський ресурс. Обласні відділи з переселення у регіонах виходу проводили агітацію, організовували перевезення завербованих родин до областей вселення [76, арк. 10]. Водночас відділи областей входу займалися прийомом та господарським влаштуванням переміщених, слідкували за розподілом присадибних ділянок, будівництвом житла новоселам, завезенням будматеріалів, видачею продовольчої позики, реалізацією обмінних квитанцій [76, арк. 10; 86, арк. 13].

З 1950 р. всі органи і структури залучені до переселенського процесу збиралися на планові щорічні республіканські наради з питань організації їх роботи та виконання встановлених планів. На черговому зібранні початку лютого 1953 р. його учасники склали та відправили листа Й. В. Сталіну, у якому зобов'язалися неухильно виконувати завдання партії та уряду: «Комуністична партія і радянський уряд надають величезне значення питанню правильного розміщення продуктивних сил в сільському господарстві і промисловості нашої країни. — йшлося в ньому. — У зв'язку з цим в нашій республіці в останні роки набрало широкого розмаху сільськогосподарське переселення, яке тісно пов'язане з виконанням величезної програми побудови комунізму в нашій країні. Ми, учасники наради, обіцяємо Вам, товаришу Сталін, докласти усіх зусиль для того, щоб в цьому році ліквідувати недоліки, які мали місце в нашій роботі з переселення в минулих роках. Ми глибоко усвідомлюємо, які величезні завдання стоять перед переселенськими органами в новій п'ятирічці» [19, арк. 28–29].

Кількість направлених кадрів на підбір і переміщення сімей говорить про значення для радянської влади переселенських акцій більше, ніж промови партійних та державних діячів. Так, в 1953 р. від представників колгоспів, радгоспів, ліспромгоспів, райвиконкомів та облвиконкомів областей вселення в області виходу прибуло 774 осіб та понад 440 районних і сільських організаторів для надання допомоги у відборі родин. Окрім того, 478 уповноважених з переселення направили облвиконкоми областей виходу переселенців та понад 3300

осіб для роз'яснення населенню умов і пільг переселення прибули в села від райкомів. Для надання допомоги та здійснення контролю за переселенням в області виходу протягом року прибуло понад 75 уповноважених РМ УРСР [21, арк. 7].

У квітні 1953 р. обласні переселенські відділи були передані у відання Міністерства сільського господарства УРСР (далі – МСГ УРСР) і його місцевих органів. Однак за Постановою РМ СРСР від 7 грудня 1953 р. «Про структуру і штати органів Міністерства сільського господарства» та з виділенням окремого Міністерства радгоспів, районні управління сільського господарства, у складі яких числилися інспектори з господарського влаштування новоселів були розформовані [23, арк. 19]. У січні 1954 р. була ліквідована районна інспектура з господарського влаштування новоселів. Того ж року вище державне та партійне керівництво республіки звернулося до РМ СРСР з проханням організувати при облвиконкомах переселенські відділи на базі вже існуючих при обласних управліннях сільського господарства. Головне переселенське управління знову було відновлене при РМ УРСР [23, арк. 20–21].

З початком освоєння цілинних та перелогових земель та приєднанням до УРСР Кримської області географія трудових переселень розширилася. За умов тимчасової лібералізації суспільства й декларованого добровільного характеру трудових переселень та оргнабору, як двох складових частин єдиного процесу розподілу та перерозподілу робітничого ресурсу країни, Головне управління оргнабору було об'єднано з Головним переселенським управлінням в Головне управління оргнабору робітників та переселення при РМ УРСР. Злиття органів в єдину структуру на всіх рівнях відбулося 1 серпня 1955 р. [242, с. 670–671]. Керівником ГУОНРП РМ УРСР був призначений О. П. Могила [328, с. 149]. При Головному управлінні діяла колегія, що контролювала виконання планів з набору робітників, заслуховувала звіти, розробляла інструкції та накази [245, с. 674–675]. Після об'єднання структура нараховувала 1629 штатних одиниць, з річним фондом заробітної плати 13,7 млн крб [99, арк. 3].

ГУОНРП РМ УРСР сконцентрувало всю повноту роботи з переселення сімей за межі та в межах УРСР; контролювало господарське влаштування

новоселів, будівництво для них житла та проведення всіх напрямків оргнабору; розподіляло спеціалістів, кваліфікованих робітників; вело облік тимчасово непрацюючого працездатного населення; контролювало прийом і працевлаштування репатрійованих та реемігрованих осіб [99, арк. 2–3]. Разом з профспілками Головне управління організовувало соціалістичні змагання між обласними відділами оргнабору й переселення [242, арк. 673].

Постановою РМ УРСР від 31 липня 1957 р. № 841 «Про внесення змін в структуру ГУОНРП РМ УРСР та його місцевих органів» поруч з відділом оргнабору й переселення були сформовані: відділ контролю за господарським і трудовим влаштуванням переселенців, евакуйованих, репатрійованих та реемігрованих громадян, плановий відділ та інспекція готовності підприємств до прийому робітників [74, арк. 9]. Відділ оргнабору робітників та переселення здійснював безпосередній контроль за виконанням планів набору та переміщення робітників місцевими органами, розглядав скарги договірчан і новоселів. Важливою складовою його діяльності була організація інформаційної і масово-роз'яснювальної роботи [77, арк. 6–7].

Відділ контролю за господарським і трудовим влаштуванням переселенців, евакуйованих, репатрійованих і реемігрованих громадян вивчав наявність трудового ресурсу і необхідну кількість доприселення в колгоспи та радгоспи південних областей республіки, готував відповідні пропозиції на розгляд керівництва Головного управління [77, арк. 1–3]. Плановий відділ розробляв перспективні, річні і квартальні завдання оргнабору та переселення; складав проекти постанов і розпоряджень РМ УРСР, наказів з планування оргнабору та переселення; вивчав наявність вільних трудових ресурсів [77, арк. 8–9].

З 1955 р. у структурі Головного управління діяв відділ, що попередньо інспектував місця направлення робітників. Вже у 2-му кварталі того ж року заступнику Голови РМ УРСР В. Н. Валуєву від Головного управління була надіслана довідка «Про підготовку підприємств і будов, розташованих в УРСР до прийому робітників» з переліком недоліків планової системи оргнабору. Зокрема зазначалося, що з 27200 осіб, яких система мала набрати і направити

підприємствам і будовам Донбаського та Криворізького басейнів, тільки 8436 осіб можливо було працевлаштувати на місцях [63, арк. 4].

14 липня 1957 р. на черговій республіканській нараді працівників облвідділів оргнабору та переселення і районних уповноважених, представник РМ УРСР наголосив: «Зараз і люди не ті, і економіка не та, якими вони були ще недавно, тобто і вимоги до нас, працівників системи оргнабору, теж інші, більш високі. Це значить, що перебудова стилю роботи назріла і повинна бути проведена в найкоротші строки» [83, арк. 27]. Новий стиль роботи полягав у «бойовій, наступальній» агітації, до якої окрім штатних працівників системи було залучено «свідомий актив» – депутатів райрад, учителів, бібліотекарів, агрономів, тощо [87, арк. 42].

Позаштатних працівників системи називали громадськими уповноваженими з оргнабору та переселення. Їх завданням була інформаційна і масово-роз'яснювальна робота серед сільського та міського населення. Штатні працівники обмінювалися досвідом роботи з громадськими уповноваженими [81, арк. 68–71]. У 1959 р. в сільрадах, колгоспах, будинках управлінь, відділах кадрів підприємств і будов було підібрано, затверджено райвиконкомами і працювало понад 9 тис. громадських уповноважених [87, арк. 42]. Про те, що ГУОНРП РМ УРСР вдало справлялося з покладеними на нього обов'язками засвідчили 95 медалей «За освоєння цілинних земель», що були вручені працівникам системи в 1958 р. [87, арк. 1].

Паралельно з оргнаборами та переселеннями практикувалися громадські заклики. Цей комплекс заходів на прискорений розвиток окремих галузей народного господарства, або й усього економічного району, проводився на завдання партії та уряду [366, с. 162]. Теоретично тимчасовий інструмент перерозподілу робочої сили, став на практиці постійним, конкуруючим з оргнаборами методом використання трудових ресурсів. В основу громадського заклику як і оргнабору було покладено агітаційно-пропагандистську роботу, а набрані таким чином робітники найчастіше використовувалися за тими ж напрямками, що й договірчани, зокрема для поповнення лав

будівельників [445, с. 98]. Громадські заклики (проводилися переважно комсомольськими) найчастіше здійснювалися за участі та сприяння структур оргнабору. Неодноразово набрані таким чином рахувалися у звітності по оргнабору [60, арк. 52–54]. Договірне залучення населення на підприємства і будови й надалі супроводжувалося стихійними поповненнями робочих кадрів. У 1966 – 80-х рр. це були студентські бригади (загони залізничників, електриків, будівельників тощо), звільнені в запас солдати строкової служби, вивільнені працівники адміністративно-управлінського апарату [445, с. 100].

До середини 1960-х рр. структура ГУОНРП РМ УРСР періодично змінювалася. На постійній основі діяли відділи: оргнабору робітників та переселення, контролю за господарським і трудовим влаштуванням переселенців, набору спеціалістів і кваліфікованих робітників, плановий та господарсько-адміністративний. У 1960-х р. структура оргнабору і переселення в УРСР складалася з ГУОНРП РМ УРСР, відділів виконкомів обласних Рад депутатів трудящих, їх збірних пунктів а також пунктів прийому репатрійованих та реемігрованих громадян в Закарпатській та Одеській областях. Центральний апарат нараховував 5 відділів – 48 працівників з річним фондом заробітної плати 640 тис. крб. У апараті відділів оргнабору робітників і переселення облвиконкомів працювало 932 осіб, у тому числі 515 – райуповноважених, 138 – райінспекторів. Всього в системі налічувалося 1052 працівника з фондом заробітної плати – 10,4 млн крб [185, арк. 18]. На середину 1960-х рр. один уповноважений в рік направляв за оргнабором 197–178 осіб і переселяв 30–42 сімей (105–147 осіб) [114, арк. 2].

Як і після завершення повоєнної відбудови, закінчення форсованого освоєння цілинних та перелогових земель КРСР підняло питання необхідності проведення оргнаборів у майбутньому та реорганізації системи органів що їх втілювали. Заввідділом організаційно-партійної роботи ЦК КПУ І. І. Вівдиченко при розгляді республіканської структури запропонував скоротити штат на 100–150 осіб [185, арк. 19]. Водночас заввідділом оргнабору та переселення ГУОНРП РМ УРСР В. Я. Вовк, характеризуючи роботу

структури наполягав: «Цінність роботи, яку ми проводимо, полягає в тому, що ми державну роботу поєднуємо із суспільно-політичною» [103, арк. 30]. В дійсності, екстенсивний розвиток економіки СРСР, налагоджена система щорічних міжреспубліканських вивезень і переселення робітників з УРСР до віддалених областей сходу та півночі РРФСР, контроль за міграційними процесами в країні унеможливили існування радянської держави без організованого набору та переселення робітників.

ХХІІІ з'їзд КПРС, а за ним вересневий Пленум ЦК КПРС 1965 р., затвердили зміни в управлінні промисловістю [226, с. 286]. Було визначено, що існуюча система оргнабору і переселення не могла в майбутньому виконати складні завдання із використання працездатного населення. Йшла мова про утворення республіканської структури, яка б повністю відала зайнятстю населення [120, арк. 19]. У лютому 1967 р. ГУОНРП РМ УРСР було ліквідовано. Його функції з оргнабору та переселення перейшли до створеного Указом Президії ВР УРСР від 5 травня 1967 р. Державного Комітету РМ УРСР з використання трудових ресурсів на чолі з О. І. Денисенком [129, арк. 86].

Штатний розпис Держкомітету, відповідно до Постанови РМ УРСР від 13 червня 1967 р. № 381 «Питання організації Державного комітету РМ УРСР з використання трудових ресурсів», складав 76 спеціалістів у центральному апараті, 370 – у складі відділів облвиконкомів та Київської і Севастопольської міських рад депутатів, а також 528 уповноважених у найбільших містах [129, арк. 87]. У структурі Держкомітету РМ УРСР ВТР діяли Управління з оргнабору робітників та Управління з переселення, робота яких перепліталася з новоствореними Управлінням трудових ресурсів та Управлінням перепідготовки, перерозподілу робітників та працевлаштування населення. Як і раніше, виконання плану оргнабору було обов'язковим для уповноважених системи та добровільним для населення. Кожен уповноважений щороку направляв за оргнабором 100–150 робітників [129, арк. 97]. У черговий раз на республіканській нараді працівників системи 17–18 квітня 1968 р. визначалося,

що у роботі з набору робітників і переселення сімей нічого суперечливого не було і вони й надалі мали доповнювали один одного [126, арк. 9–10].

У жовтні 1976 р. оргнабір і переселення робітників стали однією складовою з кола повноважень утвореного Держкомпраці РМ УРСР, який очолив М. О. Пантелєєв [191, с. 488; 192, с. 502]. Згідно з Постановою РМ УРСР від 12 січня 1978 р. [200, с. 39–44] Держкомпраці РМ УРСР ніс відповідальність за державну політику у галузі праці і використання трудових ресурсів, зокрема розробляв проекти планів переселення, переселенського будівництва та оргнабору робітників [328, с. 152].

Водночас з 1972 р. (Постанова РМ УРСР від 13 вересня 1972 р. № 432 «Про поліпшення використання трудових ресурсів у республіці») в УРСР розпочалося формування мережі міських бюро, яким були частково передані функції комплектування підприємств робочою силою з тимчасово непрацюючого населення. Республіканське бюро з працевлаштування населення діяло як специфічна ланка в системі Держкомпраці РМ УРСР та мало свої представництва при відділах з працевлаштування виконкомів обласних, міських Рад народних депутатів [152, арк. 55]. У 1975 р. в УРСР вже функціонувало 40 міських бюро і 26 їх філіалів з працевлаштування та інформування населення [140, арк. 26–27]. Компетенцію та порядок організації таких органів визначали постанови Держкомпраці РМ СРСР від 1 грудня 1980 р. «Типове положення про бюро з працевлаштування населення», від 12 квітня 1982 р. «Положення про міський (районний) відділ обласного, міського бюро з працевлаштування населення», від 19 квітня 1982 р. «Положення про Центральне бюро з працевлаштування населення» та інші [152, арк. 56].

Постановою ЦК КПРС і РМ СРСР від 27 вересня 1984 р. № 1030 «Про заходи щодо подальшого вдосконалення оргнабору і громадського призову молоді» Ради Міністрів союзних республік отримали право припиняти направлення робітників за оргнабором підприємствам, що не виконували встановлених умов прийому робітників. Проте, як і раніше, республіка мала узгоджувати з Держпланом СРСР і Держкомпраці РМ СРСР зміни планових завдань оргнабору будівельно-

монтажним організаціям міністерств СРСР, Міненерго СРСР, Мінвуглепрому СРСР, Мінводгоспу УРСР [154, арк. 96]. Тоді ж облвиконками отримали право впливати на формування та виконання планів внутрішньообласного переселення, зведення будинків для переселенців [153, арк. 186].

У 1982 р. вся практична робота з розподілу трудових ресурсів через оргнабір та сільськогосподарське переселення була зосереджена в бюро з працевлаштування населення. Вже у 1979 р. частка направлених за оргнабором осіб через бюро склала 69,7% від всієї кількості, у 1980 р. – 85,5%, 1981 р. – 90,1%, та переселення відповідно 34% , 51,1%, 61,3% [146, Арк. 30]. На початок 1980-х рр. в УРСР функціонувало 25 обласних, 2 міських бюро (Київ, Севастополь), 139 міських і 205 районних (у сільській місцевості) відділень обласних бюро [152, арк. 55].

З початком перебудови розпочалися зміни в системі управління трудовими ресурсами країни. На перший план було висунуто підвищення якості продуктивності праці підприємств, а не кількісне збільшення працівників. Завдання в галузі праці СРСР визначив XXVII з'їзд КПРС. Поставлена мета передбачала забезпечити досягнення світового рівня продуктивності праці. У свою чергу Держкомпраці та соціальних питань СРСР Постановою № 132 зобов'язав керівників відділів та управлінь комітету, голів республіканських держкомітетів з праці розгорнути реалізацію рішень з'їзду. Зокрема, планувалося вжити заходи щодо перебудови роботи за вимогами XXVII з'їзду КПРС: «викорінення бюрократизму, відомчості та місництва в діяльності апарату органів з праці, послідовного закріплення в системі Держкомпраці СРСР створеної з'їздом атмосфери високої принциповості, критики і самокритики, нетерпимості до недоліків» [154, арк. 150, 160].

21 травня 1986 р. Держкомпраці РМ УРСР, з метою усунення паралелізму в роботі у своїх структурних підрозділах і Центрального Бюро з працевлаштування, передав останньому оргнабір та переселення [151, арк. 57]. У структурі Центрального бюро поруч з відділом планування і координації перерозподілу працездатних постав відділ з питань переселення.

Останні зміни в державних органах, які займалися оргнабором та переселенням відбулися після утворення (Постанова РМ УРСР від 18 липня 1988 р. № 191) Республіканського центру з працевлаштування. Його мережа органів формувалися на базі Центрального бюро з працевлаштування [158, арк. 94]. У структурі Республіканського центру значився відділ перерозподілу трудових ресурсів, який керував оргнабором робітників та сільськогосподарським переселенням [159, арк. 24–25] до розпаду СРСР.

Таким чином, у другій половині 1940-х – 1980-х рр. була створена і функціонувала розлога структура державних органів, що репрезентувала організаторську діяльність держави у міжтериторіальному і міжгалузевому розподілі трудового ресурсу країни. Діяльність органів із планового використання працездатного населення стала практичним втіленням ленінської тези про те, що соціалістична держава повинна мати можливість десятки та сотні тисяч робітників направити туди, куди потрібно радянській владі [208, с. 150].

2.2. Нормативно-правова база та порядок проведення оргнаборів і трудових переселень

УРСР на загальносоюзному рівні вважалася достатньо забезпеченою трудовими ресурсами [327, с. 99]. За офіційними твердженнями радянської влади штучні міграції працездатного населення республіки у перше повоєнне десятиліття були викликані необхідністю відбудови господарства. Надалі необхідність організованого перерозподілу робітничого ресурсу пояснювали особливістю розміщення працездатного населення, розвитком продуктивних сил та рівнем зайнятості в різних районах республіки [373, с. 31]. Економістами були введені поняття «географії трудових ресурсів» і «географії виробництва» [419, с. 251–252], що обґрунтовували державну політику трудових переміщень. Радянською державою було створено широку юридичну основу, що регулювала відносини між учасниками процесу оргнабору й переселення та розроблено низку інструкцій якими вони координувались.

Повоєнні правила проведення оргнабору були закріплені постановами РМ СРСР від 21 травня 1947 р. № 1631 та РМ УРСР від 30 червня 1947 р. № 980 «Про порядок проведення оргнабору робітників». Зміни в хід укладення строкових трудових договорів внесли постанови: РМ СРСР від 9 серпня 1948 р. № 3004 та РМ УРСР від 21 серпня 1948 р. № 1780; РМ СРСР від 28 листопада 1951 р. № 4881 та РМ УРСР від 13 грудня 1951 р. № 3671 «Про впорядкування проведення оргнабору та переселення робітників»; РМ СРСР від 6 травня 1953 р. № 1206 «Про порядок проведення оргнабору робітників» та РМ УРСР від 16 травня 1953 р. № 1010 «Про порядок проведення оргнабору робітників в Українській РСР»; РМ СРСР від 2 червня 1953 р. № 1395 та РМ УРСР від 10 червня 1953 р. № 1164 «Про оргнабір сезонних робітників для роботи на лісосплавах та лісозаготівлі» та іншими. Ці нормативні документи регулювали переважно організований набір серед сільського населення країни.

Після вересневого 1958 р. Пленуму ЦК КПРС оргнабір остаточно розповсюдився на міське безробітне населення [380, с. 131]. Регулювало процес вже існуюче законодавство та постанови: РМ УРСР від 24 серпня 1953 р. № 1730 «Про посилення набору робітників серед міського населення»; ЦК КПРС від 20 вересня 1956 р. «Про заходи поліпшення оргнабору і залучення у виробництво непрацюючого населення»; РМ СРСР від 19 червня 1973 р. № 421 «Про впорядкування відходництва колгоспників на сезонні роботи»; ЦК КПРС і РМ СРСР від 27 вересня 1984 р. № 1030 та ЦК КПУ і РМ УРСР від 19 листопада 1984 р. № 423 «Про заходи подальшого вдосконалення оргнабору і громадського призову молоді», інші. Навіть у 1980-ті рр., коли оргнабір втратив свою економічну вагу, держава продовжувала вдосконалювати норми його проведення [382, с. 79].

В основі оргнабору знаходився індивідуальний строковий трудовий договір між робітником і підприємством (установою, організацією) [224, с. 429]. Робітник зобов'язувався підпорядковуватися внутрішньому трудовому розпорядку підприємства, а останнє – виплачувати працівникові заробітну плату, забезпечувати роботою та житлом (за домовленою платнею), інвентарем,

харчуванням, надати можливість користуватися лікувальними, соціально-побутовими та культурно-просвітніми закладами [358, с. 238].

Зміст угоди оргнабору визначався типовим трудовим договором, який мав загальні умови домовленості та приблизні рамки для уточнення положень [351, с. 72–73]. Зокрема, місце роботи, час прибуття до підприємства узгоджувалися сторонами при укладанні угоди [405, с. 62]. До середини 1960-х рр. строковий трудовий договір був позбавлений умов відносно характеру роботи, яку набраний мав виконати [380, с. 132]. Загальними пунктами у типових договорах були зобов'язання робітника, контори з оргнабору та підприємства, а також відповідальність за порушення договору підписниками, що визначалася трудовим законодавством [204, с. 110–112]. Договір укладався у чотирьох примірниках – для робітника, підприємства, уповноваженого контори оргнабору, правління колгоспу [241, с. 834].

Договір оргнабору завершувався по закінченню визначеного ним строку [205, с. 51].

Радянське законодавство окреслило коло осіб до яких міг бути застосований оргнабір, послідовність та терміни його проведення, порядок переміщення набраних до місця роботи. Так, за оргнабором залучалися фізично дужі чоловіки 18–55 років і жінки – 18–50 років. Уповноважені, які безпосередньо укладали з населенням трудові договори, мали проводити ретельний відбір осіб зі з'ясуванням їх ділових якостей та попередньої трудової діяльності. Трудові договори укладалися лише з постійними мешканцями місцевості, за умов наявності документів, що засвідчували це [239, с. 335].

Разом із завербованими мали право переїздити до місця розташування підприємства (будови) їх родини. Незважаючи на те, що сімейні краще закріплювалися на нових місцях [119, арк. 113], під час оргнабору надавалася перевага неодруженим [405, с. 61, 63]. Більшість підприємств вугільної промисловості, міністерства будівництва підприємств металургійної, хімічної промисловості та інші відмовлялися від прийому сімейних робітників, мотивуючи відсутністю житла для їх розміщення [126, арк. 7].

Оргнабір першого повоєнного десятиліття був спрямований на селянина-колгоспника, який, на думку радянської влади, міг без збитків для сільського господарства бути залученим до кількарічної праці на провідних підприємствах і будовах країни [383, с. 72]. Правлінням колгоспів заборонялося відкликати колгоспників, які уклали індивідуальні договори і замінювати їх іншими робітниками до закінчення строку договору [242, с. 179]. На практиці колгоспи щорічно виділяли зі свого складу осіб, так як виконувати завдання набору тільки за рахунок проведення масово-роз'яснювальної роботи було неможливо.

Наприкінці 1940-х рр. відповідно до періодичних розпоряджень РМ СРСР під оргнабір потрапляли демобілізовані воїни з лав Радянської Армії. Такі постанови надходили зверх встановлених планів або за рахунок завдань оргнабору. Дозвіл на укладення трудових договорів з військовослужбовцями і рознарядку по військових округах давало Міністерство оборони СРСР відповідно до постанов ЦК КПРС і РМ СРСР [107, арк. 38]. Основна робота ГУОНРП РМ УРСР з трудового влаштування увільнених в запас воїнів проходила в військкоматах, там влаштовувалися столи довідок про оргнабір. Проводилися спільні наради завідувачів обласними відділами оргнабору та переселення і представників Військових округів УРСР [81, арк. 122].

Окремими розпорядженнями ЦК КПУ і РМ УРСР система оргнабору працевлаштовувала випускників шкіл, які не продовжили навчання у вищих навчальних закладах. У різний час це були Постанови РМ УРСР: від 26 листопада 1957 р. № 1422 «Про залучення в промислове та сільськогосподарське виробництво молоді, яка закінчила середні загальноосвітні школи», від 21 травня 1960 р. № 771 «Про працевлаштування і залучення на промисловість молоді, яка закінчила середні загальноосвітні школи» [74, арк. 139; 96, арк. 1]. Такій молоді на випускних вечорах разом з атестатами зрілості, вручалися путівки-направлення на роботу [110, арк. 10].

Окрім того, через систему оргнабору з 22 грудня 1957 р. проходило господарське влаштуванням евакуйованих, репатрійованих та реемігрованих громадян. Постановою від 13 липня 1959 р. РМ СРСР передала ГУОНРП РМ

УРСР від Комітету Державної Безпеки при РМ УРСР пункти прийому репатрійованих та реемігрованих громадян на кордоні у містах Чоп і Одесі [99, арк. 2]. Таким чином, всі прибуваючі до УРСР фактично підлягали розселенню та працевлаштуванню ГУОНРП РМ УРСР.

ГУОНРП РМ УРСР займалося також направленням по оргнабору громадян, які звільнялися по амністії. Як і попередні категорії населення, такі особи підлягали оргнабору на підставі окремих постанов вищих державних органів влади (наприклад, Укази Президії ВР СРСР про амністію ув'язнених до 5 років від 27 березня 1953 р. та від 1 листопада 1957 р. «Про порядок застосування указу Президії ВР СРСР «Про амністію на ознаменування 40-х роковин Великої Жовтневої Соціалістичної Революції») [466, арк. 91].

Передумовою укладення договору організованого набору був висновок медиків про можливість виконання особою фізичної роботи [405, с. 61]. До підписання угоди медична комісія здійснювала огляд робітника. Лікарі керувалися спеціальними інструкціями про проведення попередніх, при влаштуванні на роботу, і періодичних медичних оглядів працівників. Тимчасові правила медичного протипоказання до зарахування робітників через оргнабір були затверджені 16 липня 1947 р. 2 листопада 1948 р. Міністерство охорони здоров'я СРСР затвердило інструкцію «Про порядок проведення медичного огляду та обслуговування набраних робітників у різні галузі промисловості». Договір з оргнабору заборонялося укладати з хворими до їх одужання. Категорично заборонялось надсилати робітників зі злоякісними новоутвореннями, туберкульозом легень всіх стадій, сифілісом будь-якої форми, вадами серця і стадіями декомпенсації (набряки, задишка), вродженими значними дефектами та іншими хворобами [60, арк. 6–10]. Фактично, оргнабір вибирав із сіл найбільш здорове та фізично дуже населення.

Тривалість трудового договору визначалася кодексами законів про працю СРСР. КЗП 1922 р. допускав укладення строкового індивідуального договору до одного року, для робіт на підприємствах і будовах Далекого Сходу, Крайньої Півночі – до 2 років. Згодом термін був збільшений до 3-х років [344, с. 131].

Зокрема, на середину 1950-х рр. угода за межі республіки на 1 рік укладалася до Європейської частини СРСР. ГУОНРП РМ УРСР наполягало на продовженні такої практики в майбутньому [56, арк. 63]. Більшість договорів внутрішньореспубліканського оргнабору в УРСР упродовж другої половини 1940-х – 1980-х рр. укладалися на 1 рік. У 1970-х рр. була встановлена практика [278, с. 136], що дозволяла по закінченню першого триріччя укладати новий договір на друге та третє в окремі регіони СРСР. Строкові угоди на термін не менше 1 року класифікувалися як договори на постійну роботу.

Трудовий договір на сезонні роботи тривав шість робочих місяців [224, с. 677, 430]. Засади залучення на сезонну роботу за межі республіки були вироблені ще в довоєнний період: РНК СРСР оголошувала загальний план набору та розподіляла його між союзними республіками, останні – між областями, районами, сільрадами та колгоспами. Така практика поповнення робітничого ресурсу трудонедостатніх територій передбачала укладення договору між завербованим та підприємством з чітко визначеними умовами праці та проживання. За характерними рисами проведення, рівнем добровільності, особливостями організації праці набір поза межі УРСР в перше повоєнне десятиліття був продовженням обов’язкових повинностей селян-колгоспників [255, с. 8, 80–81].

Відділи оргнабору забезпечували вивезення договірчан на пункти збору, залізничні станції. До місць роботи набрані відправлялися спеціальними ешелонами. Для супроводу понад 500 набраних робітників призначалися відповідальні за ешелони та по одному супроводжуючому на кожні 100 осіб. Після прибуття до місця призначення, відповідальні за набраних робітників передавали їх представникам господарських організацій. До того часу керівники підприємств і будов мали підготувати гуртожитки, надати транспорт для перевезення робітників від станцій, організувати для них харчування [224, с. 430]. Після передачі завербованих підприємству складався акт (у двох екземплярах: один для підприємства, інший – місцевому органу з оргнабору).

Перевезення робітників у перше повоєнне десятиліття здійснювалося в товарних вагонах. У середині 1950-х рр. ГУОНРП РМ УРСР «з огляду на зростання культурних потреб трудящих» звернулося до Міністерства шляхів сполучення СРСР з проханням повністю забезпечити пасажирськими потягами перевезення населення, яке вирушало за оргнабором в осінньо-зимовий період, і не менше 50% всіх тих, які їхали в літню пору року. Справжнім жахом міжреспубліканського оргнабору була 15–30 добова дорога. У травні-листопаді перевозити договірчан пасажирськими потягами заборонялося. У товарних вагонах було примітивне опалення, відсутні санітарні вузли, освітлення. До місць призначення робітники прибували вже хворими та виснаженими в дорозі [56, арк. 70, 73]. Лише в 1961 р. РМ СРСР дозволила перевозити набраних у пасажирських вагонах спеціальних потягів [99, арк. 10]. Перевезення сезонників проводилося до 15 вересня, з розрахунком, щоб на 1 жовтня завербовані прибули на підприємства. Укладання договорів з сезонними робітниками закінчувалося до 1 лютого [242, с. 177].

Підштовхувала населення працювати за оргнабором розроблена система заохочень, яка діяла на основі прямої залежності між наданням пільг та укладенням строкового трудового договору. Починаючи з 1947 р. одразу після підписання угоди на працю поза межами проживання і на строк не менше одного року, особам виплачувалася разова безповоротна грошова допомога в розмірі 300 крб, а направленим на підприємства і будови Уралу, Сибіру та Далекого Сходу – 500 крб та по 125 і 200 крб відповідно на кожного з сім'ї. Після прибуття, набраним виплачувалися добові за час подорожі в розмірі 10 крб та 15 крб робітникам, спрямованим до Уралу, Сибіру, Далекого Сходу, Крайньої Півночі [73, арк. 35]. Згідно з Указом Президії ВР СРСР від 1 серпня 1945 р., робітникам (переведеним, направленим оргнабором, запрошеним на роботу) районів Крайньої Півночі та прирівняних до неї територій виплачувалося по завершенні кожних 6 місяців роботи 10% надбавка до тарифної ставки, а один рік роботи Півночі рахувався за два [332, с. 89–90]. Такі пільги надавалися особам направленим на строк не менше трьох

років [333, с. 81]. У 1951 р. РМ СРСР рекомендувала виплачувати в подвійному розмірі разову грошову допомогу тим робітникам, що укладали трудовий договір на 2 і більше роки [224, с. 676].

Разова грошова допомога сезонникам, набраним за оргнабором, сягала 200 крб, з них 100 – при відправленні і 100 – при прибутті, добові – 10 крб. З 1953 р. керівники лісозаготовчих і лісосплавних підприємств отримали право видавати сезонним робітникам 300 крб авансу [242, с. 178–179].

З початком освоєння цілинних земель система пільг поширилася на інші форми працевлаштування поза межами республіки. Зокрема, Міністерство заготівель СРСР видавало направленим на будови елеваторів і зерноскладів разову допомогу у розмірі тримісячного окладу, одержуваного за місцем колишньої роботи, оплачувало витрати, пов'язані з переїздом, згідно зі ст. 82 КЗП. МСГ СРСР видавало грошову допомогу в розмірі 500 крб. ГУОНР РМ УРСР виплачувало направленим на будівництво залізниць і житла 150 крб разової допомоги [64, арк. 75]. Така різниця не сприяла популярності оргнабору серед населення і була однією з причин невиконання планів трудових договорів до КРСР у перші роки освоєння її цілинних земель.

Оргнабір мав виключне значення у поповненні кадрами підприємств і будов віддалених регіонів РРФСР, в трудовому забезпеченні яких було дві крайнощі: вузьке коло спеціалістів (мешкали 10–20 років і покидали місцевість) та значна кількість сезонних робітників низької кваліфікації [440, с. 21]. У таких регіонах було дві групи робітників: які користувалися перевагами оргнабору і які не мали на них права [391, с. 65] (прибували «самопливом», місцеві жителі: якщо місце їх проживання було віддалене від місця роботи менше ніж на 1000 км залізничного шляху чи 500 км іншими шляхами сполучення [333, с. 92]). На практиці, такий поділ робітників змушував останніх або назавжди виїздити з рідної місцевості, або виїхати, щоб через відділи оргнабору укласти договір, і повернутися з правом на пільги [357, с. 139–140]. Отже, поруч з плинністю, зумовленою строковістю трудового договору, виникали супутні міграційні вибуття корінних жителів [447, с. 74].

Тривалий час мотивуючим фактором до виїзду на роботу за межі свого місця проживання для селян була можливість отримати паспорт (тимчасовий, на час дії укладеного договору), і разом з ним дозвіл пересуватися країною, змінити соціальний статус, місце проживання [37, арк. 3]. Голод 1946–1947 рр. посилив відтік населення із сільської місцевості. Працюючи в колгоспі, селяни одержували лише трудовні, тоді як у місті на них чекала зарплата і можливість отримати хліб по картках [341, с. 568–569]. Щоб отримати офіційний дозвіл на виїзд із села, з'явилося немало добровольців їхати за оргнабором.

Процедура видачі паспорта селянину, який уклав трудовий договір, вимагала подання в органи запису актів громадянського стану 4 довідок і заяви (підтвердження хресного батька й матері про день народження, заяву отримувача про видачу метрики та довідки з сільської ради про день народження, постійне проживання в місцевості, довідку лікарсько-експертної комісії про вік), у відділ Міністерства внутрішніх справ УРСР – метричне свідоцтво, заяву і п'ять довідок (з сільради – про проживання в населеному пункті з 1941 р. до часу укладення договору, про день народження, місце проживання з дня народження, національність; з колгоспу – про відпуск колгоспника в промисловість (навіть якщо вже був підписаний договір з оргнабору); з місцевої ради – довідку за спеціальною формою про час і місце народження, проживання, роботи, статі, національності). Щоб пришвидшити процес відправки набраних райуповноважені та райінспектори самі оформлювали необхідні довідки, часто фальсифікуючи їх [37, арк. 48].

За встановленим у 1947 р. порядком, набрані, отримували в конторі з оргнабору разову грошову допомогу та вручали свої паспорти супроводжуючому, який здавав їх організаціям разом зі списками робітників. Коли в 1948 р. Прокуратура УРСР посилаючись на «Положення про паспорти» дозволила залишати документ у завербованих на руках, багато осіб після прибуття до місця призначення, маючи паспорт при собі, порушували угоду та влаштовувалися на роботу на свій розсуд або зникали. У вересні 1948 р. така ситуація стала причиною звернення республіканського керівництва до

заступника МТР СРСР Л. І. Погребного з проханням дозволу направляти паспорти набраних до місця роботи через супроводжуючих [37, арк. 29, 30].

Масові втечі договірчан відбулися у Постанові РМ СРСР від 28 листопада 1951 р., за якою правління колгоспів були зобов'язані видавати довідки про дозвіл працювати поза межами колгоспу, без якої керівники підприємств та будов не мали права працевлаштовувати селян. Зменшити відсоток «літунів» був покликаний процес видачі разової грошової виплати: наперед видавалося 50% авансу, решта – після прибуття робітника на підприємство [224, с. 675].

Таким чином, сформований на середину 1960-х рр. пакет документів на оформлення договору оргнабору складався з висновку медичної комісії, трудової книжки, паспорта, військового квитка та дозволу правління колгоспу укладати трудовий договір (для колгоспників) [405, с. 61–63].

Оргнабір першого повоєнного десятиліття відзначився значною кількістю порушень у його проведенні. У гонитві за виконанням плану набуло обертів вербування новоприбулих у райцентри та села осіб без постійного місця проживання. Серед набраних часто траплялися інваліди, хворі, неповнолітні, багатосімейні, без паспортів та інших документів, випадкові особи загітовані на залізничних станціях [43, арк. 105]. Від таких робітників по прибуттю до місць роботи підприємства і будови часто відмовлялися.

З іншого боку, суворий контроль за виконанням планів підштовхував працівників системи оргнабору обманювати населення – обіцяні умови праці, заробітна платня, житлово-побутові умови на об'єктах, куди здійснювався набір, часто прикрашалися та не відповідали дійсності. «Люди не вірять уповноваженим з оргнабору і не бажають укладати договори», – зазначала РМ УРСР, звітуючи Й. В. Сталіну про хід оргнабору [39, арк. 48]. Як наслідок, завербовані втікали від поганих умов життя та праці, переходили працювати на інші підприємства, або взагалі покидали регіон направлення.

У разі самовільного полишення роботи до завершення терміну договору робітники притягувалися до судової відповідальності. До 14 липня 1951 р. діяв Указ Президії ВР СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на восьмигодинний

робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного відходу з підприємств і установ» [46, арк. 77] згідно якого самовільне звільнення з підприємства за вироком суду каралося позбавленням волі від 2 до 4 місяців [236, с. 54], а прогули без поважних причин – виправно-трудовими роботами до 6 місяців з утримуванням із заробітної плати до 25% [30, арк. 15]. При повторному порушенні договору таких працівників притягували до кримінальної відповідальності, яка була скасована лише в 1956 р. [466, арк. 85].

Полегшити справу пошуку втікачів мали спеціально запроваджені штампи у паспортах на сторінці «особливі позначення» із зазначенням дати і місця укладення угоди, місця й терміну роботи та штампом «сплачено» [466, арк. 85]. Надалі судова відповідальність була замінена заходами дисциплінарного і суспільного впливу. Встановлена юридична практика аж до розпаду СРСР не передбачала звільнення завербованого за власним бажанням до завершення терміну договору за оргнабором [278, с. 137]. У випадку неприбуття робітника до місця роботи, він мав повернути отриману разову допомогу, витрати на переїзд, добові виплати [242, с. 833].

Характерною рисою оргнабору були зобов'язання підприємств перед направленими працівниками. Зокрема, завербований мав право розірвати договір у випадку його невиконання підприємством та отримати матеріальні засоби на зворотній проїзд. Робітник, який пропрацював безперервно 11 місяців мав право на відпустку або грошову компенсацію на загальних засадах. Найбільш обнадійливо для завербованих виглядала можливість отримати кредит на індивідуальне житлове будівництво, в разі переходу на постійну роботу по завершенні терміну договору [236, с. 21–22].

Проте, на середину 1960-х рр. ще залишалися актуальними проблеми в житлово-побутовому облаштуванні набраних, забезпеченні їх належними умовами праці. Згідно з встановленим порядком, паспорти заробітчанах видавались на термін дії договору, після чого необхідно було брати розрахунок, повертатися додому і знову повторювати пройдений шлях. Підприємства і будови часто відмовлялися від прийому договірчан зі штампами у паспортах

про шлюб, остерігаючись приїзду родини і необхідності надавати сімейне житло [129, арк. 22–23]. Набрана молодь тривалий час працювала на фізично виснажливих, низькооплачуваних роботах. У черговій доповідній до ЦК КПУ Держкомпраці РМ УРСР пропонував продовжувати за бажанням завербованого укладений з ним трудовий договір за місцем праці, там же здійснювати видачу постійного паспорта, нарівні з кадровими робітниками ставати набраних на квартирний облік, якщо ті залишалися на постійну роботу.

Поліпшення життєвих умов (у 1966 р. держава прийняла рішення запровадити в колгоспах щомісячну оплату праці, а у 1968 р. – визначила колгоспникам мінімальний розмір заробітної плати [377, с. 90–92]) та масова паспортизація (28 серпня 1974 р. ЦК КПРС та РМ СРСР затвердили «Положення про паспортну систему в СРСР») закріпили за селянами право самостійно обирати місце та рід заняття. Відбувся остаточний перехід у орієнтації організованого набору робітників на мешканців міст.

У 1978 р., розглядаючи головні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на період до 1990 р., Держкомпраці РМ УРСР пропонував замінити поняття «організований набір робітників» на «направлення робітників органами з праці», що не ніс в собі конкретизації форми працевлаштування [144, арк. 123]. На той час внутрішньоміський і внутрішньорайонний оргнабір за характером проведення не відрізнялися від звичайного працевлаштування населення, а переміщення робітників всередині області не передбачало укладання трудового договору [384, с. 59]. Проте, оргнабір залишався плановою категорією та єдиним джерелом поповнення кадрів при балансових розрахунках додаткової потреби в трудових ресурсах підприємств та будов. Всі інші форми працевлаштування відображалися у статистиці як набір робітників підприємствами [144, арк. 148].

Аналізуючи запропоновані союзним керівництвом у 1983 р. заходи щодо подальшого вдосконалення організованого набору робітників, республіканські органи в черговий раз закликали відійти від використання терміну «оргнабір», зберігши назву лише для набору сезонних робітників. Зазначалося про

недоцільність поняття ще й тому, що в свідомості населення укладення строкових трудових договорів асоціювалося з малими пільгами, відсутністю гарантій у праці за фахом та іншими негативними моментами [148, арк. 111–112]. На необхідності заміни оргнабору новою організаційною формою перерозподілу працездатного населення наголошували радянські економісти [345, с. 73–74; 436, с. 210–213].

До планових форм перерозподілу трудових ресурсів у другій половині 1940-х – 1980-х рр. належали також трудові переселення. Такі переміщення проводилися у руслі офіційної соціально-економічної та трудової політики радянської влади, що визначала їх як: «здійснення за державним планом переміщення населення сім'ями з густонаселених районів країни в новоосвоєні, багаті за своїми природними ресурсами, але малозаселені райони, або інші райони у зв'язку з народногосподарськими заходами, що здійснює держава» [420, с. 250]. Обсяг, напрямки, інтенсивність трудових переселень були обумовлені господарськими планами. Акцентувалася увага на виключно господарській ролі переміщень, їх підпорядкуванні вирішенню суспільних завдань – удосконаленню розміщення виробничих сил та підвищенню ефективності виробництва [355, с. 120].

У другій половині 1940-х – 1980-х рр. було п'ять напрямків трудового переселення: міжреспубліканське, внутрішньореспубліканське, міжобласне, внутрішньообласне, внутрішньорайонне [367, с. 176]. Трудові переселення мали сільськогосподарський характер, що зумовлювало їх основні форми: переселення колгоспників у колгоспи, переселення колгоспників у радгоспи, переселення робітників, службовців для роботи в колгоспах, радгоспах, дослідних і підсобних господарствах.

Хід трудових переміщень визначали Постанови РМ СРСР від 11 лютого 1949 р. № 589 та від 21 грудня 1951 р. № 5263 «Про пільги з переселення на 1952 р.». У 1953–1958 рр. союзним керівництвом було прийнято біля 40 постанов та розпоряджень з питань переселення, в яких розглядалися хід його проведення, пільги переміщеним особам [252].

Пільгові тарифи були впорядковані Постановою РМ СРСР від 13 березня 1959 р. № 259 «Про впорядкування пільг з переселення» (прийнята на її виконання Постанова РМ УРСР від 4 квітня 1959 р. № 447), що з незначними змінами (Постанова РМ СРСР від 11 жовтня 1966 р. № 815) діяла до 1973 р., коли було прийнято нову Постанову РМ СРСР від 31 травня 1973 р. № 364 «Про пільги з переселення» (Постанова РМ УРСР від 30 серпня 1973 р. № 400). Зміни у проведенні переміщень були затверджені постановами Держкомпраці РМ СРСР від 8 березня 1979 р. № 175 та Держкомпраці РМ УРСР від 22 серпня 1979 р. № 70 «Про затвердження інструкції про порядок переселення сімей в колгоспи, радгоспи, державні комплекси з виробництва продуктів тваринництва на промисловій основі, на птахофабрики і дослідно-виробничі господарства». Останні зміни були внесені Держкомітетом УРСР з праці та соціальних питань інструкцією від 18 червня 1987 р. [156, арк. 68, 68 зв] і доповнені Постановою РМ СРСР від 5 серпня 1988 р. № 979 «Про додаткові пільги з переселення й міри подальшого вдосконалення практики громадського призову молоді в сільське господарство» [158, арк. 140, 143].

Трудові переселення у 1946–1953 рр. супроводжувалися примусами та залякуваннями. У червні 1951 р. керівництво Переселенського управління при РМ УРСР закликало співробітників відійти від насильницького переміщення: «Якщо ми будемо вживати примусові заходи, то плану не виконаємо. Треба проводити таку роботу, щоб йому [чоловіку] дійшло до свідомості, що треба переселятися, що перспектив до розвитку його господарства на цьому місці нема, що перспективи його економічного розвитку тільки на півдні України» [6, арк. 121–122]. Проте лише зміна керівництва СРСР в 1953 р. вплинула на перехід до добровільних засад. Успіх проведених акцій надалі зумовлювався поєднанням агітаційної роботи з матеріальними стимулами.

У порівнянні з оргнабором робітників трудове переселення сімей мало більш складну процедуру здійснення. Різницю двох напрямів процесу розподілу та перерозподілу трудового ресурсу працівники системи обговорили на нараді 1956 р. у Києві. Зокрема, завідувач відділом Ворошиловградської

області М. Легенченко наголосив: «Робота з переселення дуже складна. Ось ми набрали людей за оргнабором, відправили, і «з плечей – геть», а тут з переселенцями потрібно постійно працювати» [69, арк. 21]. Планове трудове переселення потребувало ефективної агітаційної роботи, швидких заходів з організації перевезення родини, знання економічних особливостей та природних умов районів вселення, подальшої опіки над родиною.

Чисельні переселення на південь республіки та до КРСР спонукали РМ СРСР розширити соціальну базу переміщених [18, арк. 31–32]. 15 травня 1954 р. право переселятися [251, с. 57] з можливістю отримання всіх пільг було розповсюджено на робітників та службовців. За такими особами зберігався безперервний трудовий стаж.

Переселенський квиток видавався голові сім'ї [156, арк. 69]. До переміщення допускалися родини, що мали принаймні двох працездатних [5, арк. 3]. Міжреспубліканське переселення проводилося до початку весняно-польових сільськогосподарських робіт, внутрішньореспубліканське – відповідно до встановлених квартальних планів [156, арк. 67]. Щоб зменшити відсоток відмов від переселення серед тих, хто першопочатково дав згоду, місцевим органам рекомендували не зволікати з відправкою охочих і здійснювати її одразу після вручення переселенських квитків та видачі грошової допомоги [7, арк. 1].

Переміщенню не підлягали одинаки, сім'ї, які раніше переселилися з міст [355, с. 123]. Районним уповноваженим та інспекторам надходили чіткі інструкції, що забороняли вербувати родини, які не відповідали умовам відбору. Все ж, в гонитві за виконанням плану переселення часто проводилося без врахування якісного складу сімей. У всіх без виключення областях виходу порушувалися умови відбору – переселяли сім'ї не пов'язані з сільським господарством, родини, які не мали в своєму складі двох працездатних або зовсім не мали працездатних, інвалідів, однаків [17, арк. 12]. Вже після прибуття в місця вселення виявлялося, що деякі сім'ї були штучно сформовані – в переселенських квитках значилися особи, які не належали до родини чи взагалі вигадані особи [12, арк. 11].

Найчастіше сім'ї переселяли групами, від 5 сімей в господарство при внутрішньообласному переселенні і від 10 сімей – при міжреспубліканському та міжобласному переселенні [156, арк. 69]. Перевозили переселенців і їх майно залізницею. Для супроводу призначалися керівник ешелону і медпрацівник [80, арк. 2]. На південь республіки завербовані їхали довгими ешелонами. Лише в 1949 р. було здійснено відправку 158 ешелонів з новоселами у складі яких налічувалося 30 і більше вагонів, 80 – від 20 до 30 вагонів, 305 – до 20 вагонів. При одночасному перевезенні в одному вагоні переселенців з їх майном норма завантаження в один 2-х вісний вагон складала 25 осіб [39, арк. 3], з кінця 1950-х рр. – до 11 осіб дорослих і дітей 5–10 років, в 4-х вісному – не менше 21 особи [90, арк. 43].

Відповідно до розпорядження Міністерства торгівлі СРСР від 13 травня 1952 р. в кожному ешелоні слідував вагон-крамниця [24, арк. 51–52]. Але найчастіше такі вагони не були забезпечені необхідними товарами. У місяці найбільш масових перевезень (березень-квітень) в багатьох потягах не було хліба. Наприклад, при відправці ешелону в 1952 р. з Чернігівської області в Приморський край в складі 140 сімей, вагон-крамниця була забезпечена лише горілкою. Переселення кінця 1940-х – середини 1950-х супроводжувалися несвоєчасною подачею вагонів під завантаження. Переселенці по декілька днів залишалися чекати під відкритим небом. Часто під завантаження використовували непридатні та непродезінфіковані після перевезення тварин, мінеральних добрив вагони [17, арк. 15, 21]. Загалом, управління залізниць не проявляло особливої турботи з обслуговування переселенців [4, арк. 4].

За Постановою РМ СРСР від 30 липня 1949 р. № 3277 безкоштовно перевозилися до місць вселення лісоматеріали, зруби будинків переселенців для чого виділялося в середньому по 1 вагону на двір [4, арк. 3]. Разом з переселенцями переміщували їх майно: велику та малу рогату худобу, птахів, бджіл. Неспроможність радянської влади забезпечити новоселів необхідним та бажання зменшити відсоток поверненців відбилися у Постанові РМ УРСР і ЦК КП(б)У від 8 лютого 1950 р., за якою кожна сім'я мала взяти з собою на нові

місця проживання зруб будинку або лісоматеріали на спорудження житла [5, арк. 5]. Пізніше, Постановою РМ СРСР від 19 лютого 1953 р., провіз майна був обмежений двома тоннами на сім'ю. Переселенці мали можливість здати під обмінні квитанції худобу, зерно, картоплю у заготовчі пункти за місцем виходу і отримати їх в місцях вселення [20, арк. 27].

По прибутті, із залізничних станцій переселенців розвозили в нові домівки [80, арк. 3–4]. Складність облаштування новоселів після війни змусили РМ УРСР і ЦК КП(б)У просити Й. В. Сталіна встановити переміщеним до південних областей УРСР полегшуючі пільги, зокрема продовольчі позики (такі РМ СРСР Постановою від 5 січня 1949 р. № 5530 затвердила для переселених сімей в Кримську область) та звільнити новостворені колгоспи та колгоспи, що дозаселялися від сплати прибуткового податку, страхових платежів і обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів на 2 роки з моменту вселення родин [177, арк. 4]. Зрештою РМ СРСР, розпорядженням від 4 жовтня 1949 р. № 15764, виділила 21,9 млн крб для видачі позичок переселенцям на будівництво, відновлення, ремонт будинків та придбання худоби [3, арк. 3]. Надалі з сімей, які добровільно погоджувалися на переселення списувалися всі державні борги, що стало одним з мотивуючих факторів до зміни місця проживання [263, с. 16].

Особливістю організованих переселень були разові грошові виплати новоселам. На середину 1950-х рр. разова допомога організовано переміщеним у колгоспи і радгоспи районів освоєння цілинних земель в РРФСР і КРСР складала 600 крб на голову сім'ї та 200 крб іншим членам родини, в райони зрошувальних земель КРСР та Херсонської, Миколаївської, Кримської областей УРСР – 500 та 150 відповідно, переселенцям на Далекий Схід, Крайню Північ, в Читинську область РРФСР та райони прирівняні до Крайньої Півночі – 1500 та 300 крб, в інші райони – 200 та 100 крб [88, арк. 50–51].

Система пільг остаточно була сформована у другій половині 1950-х рр. РМ УРСР Постановою від 4 квітня 1959 р. «Про впорядкування пільг з переселення» встановила грошові виплати новоселам південних областей республіки в розмірі 50 крб на голову сім'ї і по 15 крб на решту членів родини

(з 1973 р. – 100 крб та 35 крб відповідно). Переселенці на 5 років (з 1973 р. – на 8 років) звільнялися від сплати сільгосподатку. Кредити на будівництво переселенцям до Кримської області становили (окрім сільрад Ялтинської міськради) 20000 крб (30% кредиту сплачувала держава), у радгоспи й колгоспи Миколаївської і Херсонської областей – 17000 крб (25% – за рахунок держбюджету), в інші області республіки – 10000 крб без державних виплат [88, арк. 41–42]. Впродовж 10 років, починаючи з 3-го після вселення, родини виплачували державний кредит.

Після грошової реформи 1960–1961 р. розмір кредиту на спорудження будинку переселеній родині склав 1000 крб і не покривав витрат на будівництво. Як наслідок окремі колгоспи Херсонської та Миколаївської областей відмовлялися від прийому переселенців [104, арк. 66]. У 1966 р. термін виплати боргу за спорудження житла був збільшений до 17 років. З 1973 р. міжобласні переселенці УРСР на зведення будинку отримували 3600 крб кредиту (з них – 1300 погашала держава), які повинні були сплатити впродовж 20 років, починаючи з 6-го після передачі споруди сім'ї. На придбання худоби виділялося 400 крб кредиту, виплата якого тривала впродовж 5 років, починаючи з 3-го після вселення. Водночас колгоспи та радгоспи, що приймали переселенців, звільнялися від прибуткового податку, а з колгоспів виходу переселенців списувалися борги прибуткового податку за кількістю переміщених родин [252].

Налагодження розробленої системи пільг на початковому етапі спіткала низка труднощів. Якщо один з членів сім'ї не працював у колгоспі, то родина втрачала право на пільги. При працевлаштуванні новоселів часто не враховувалася спеціальність і досвід роботи, їх використовували на низькооплачуваних сезонних роботах [460, арк. 126]. До того ж родини вже на четвертий рік після переїзду мали щомісячно виплачувати 18 крб 95 коп. у покриття капітальної суми боргу за збудоване державою житло, і 2–3 крб за користування кредитом Держбанку, разом 21–22 крб, або понад однієї третини місячного заробітку на середину 1960-х рр. [119, арк. 125]. Переміщеним

всередині рідних областей виплачували лише 50% від грошової допомоги міжобласного внутрішньореспубліканського переселення [156, арк. 71].

Будівництво нових і відновлення перевезених будинків здійснювалися за проектами планування й забудови. При відновленні перевезених будинків їх пристосовували до типових проектів (висота кімнат, внутрішнє планування, розмір вікон і дверей). Будівництво нових будинків проводилося виключно за типовими проектами [175, арк. 2]. Згідно з Постановою РМ СРСР від 25 листопада 1950 р. № 4757 «Про міри з покращення будівництва житлових будинків для переселенців» [16, арк. 4] практикувалося направлення в місця вселення голів сімей або їх працездатних осіб для участі в будівництві, облаштуванні господарства на новому місці проживання до приїзду інших членів родини.

Порядок планування переселення змінився після прийняття РМ УРСР Постанови від 6 серпня 1960 р., за якою будівництво житла проводилося у поточному році, а заселення до готових приміщень – у наступному, до початку весняних робіт. Чинником покращення результатів переселення ГУОНРП РМ УРСР вважало перехід від спорудження одомісних будинків до багатоквартирних. У жовтні 1962 р. Управління подало РМ УРСР проект Постанови «Про будівництво багатоквартирних (багатоповерхових) будинків для переселенців у радгоспах південних областей України». Пропонувалося припинити зведення індивідуальних споруд за рахунок кредитів Держбанку, починаючи з 1964 р., натомість розпочати будівництво багатоквартирних багатоповерхових будинків. За користування квартирами в таких спорудах переселенці сплачували квартплату за місцевою вартістю [101, арк. 197].

З другої половини 1960-х рр. будинки для переселенців зводилися за типовими проектами М-2-К та М-3-К з корисною площею 42 м² і житловою площею 32,2 м² та 51,7 м² і 37,5 м² відповідно [408, с. 97–98]. Питання необхідності вдосконалення переселенського житла надалі неодноразово підіймалося, проте на практиці не розглядалося до середини 1980-х рр. Розмір кредиту, що виділявся Держбанком на зведення будинку з надвірними спорудами в різний час складав від 4,5 до 7 тис. крб, що унеможливлювало

застосування проектів з більш високим рівнем благоустрою. До того ж комплекти деталей для переселенських будинків завозилися за разовими дозволами Державного будівельного комітету СРСР. Виробляли їх, розташовані в РРФСР підприємства Міністерства лісової та паперової промисловості СРСР, що не переходили на виробництво деталей покращених проектів будинків, розроблених в радянській Україні [153, арк. 185].

Переселенський процес вимагав значних капіталовкладень і складав окрему статтю видатків УРСР. На середину 1960-х рр. вартість переселення однієї сім'ї у південні області республіки становила 1180 крб, враховуючи разову грошову допомогу на родину з 4 осіб – 93,5 крб, перевезення переселенців і їх майна – 39 крб та віднесення за рахунок Держбюджету 30% вартості будинку з надвірними спорудами – 1050 крб [122, арк. 3].

Знаряддям виконання планів трудового переселення сімей та оргнабору впродовж другої половини ХХ ст. була нав'язлива агітація, в основі якої лежав сталінський принцип про те, що «в природі не існує виключно господарських питань, так само як і не існує виключно політичних» [203, с. 46]. У виконках сільрад, хатах-читальнях і клубах обладнувалися довідкові столи з відповідними агітматеріалами. На зборах громад, у приватних розмовах уповноважені з оргнабору і переселення впевнено розповідали про турботу партії і уряду за договірчанами, заохочували населення сучасними виробничими умовами, зманювали в переселенці культурно-побутовим влаштуванням новоселів [299, с. 249–255]. Наприкінці 1960-х рр. в інформаційно-масовій роботі облвідділи оргнабору та переселення використовували 22 агітмашини, обладнані радіоапаратурою, магнітофонами, забезпечені плакатами, листівками, довідковою літературою [131, арк. 24-25].

У республіканських, обласних, міських і районних газетах, по радіо та в кіно здійснювалось широке висвітлення успіхів робітників, щасливого життя переселенців [298, с. 166–170]. Радянська влада пропонувала через оргнабір поповнити лави патріотів, надавала можливість «проявити героїзм і здійснити подвиг у важкому, але почесному труді на провідних підприємствах та будовах

країни». Республіканська та місцева преса присвячувала окремі сторінки питанням оргнабору та переселення, трудовій діяльності колгоспів і радгоспів південних областей [2, арк. 43]. На замовлення ГУОНРП РМ УРСР вітчизняними кінематографістами за сприяння Міністерства культури УРСР виготовлялися кінострічки агітаційного спрямування, серед таких: «По організованому набору – в промисловість», «Донбасу – поповнення робітників», «Вас чекає промисловість» [279, с. 169]. До того ж, щорічно друкувалися сотні тисяч примірників кольорових плакатів та листівок (Див. Додаток Б. 1–Б. 8). Рекордна кількість, 2 млн примірників, агітаційного матеріалу була видана Головним управлінням у 1957 р. [76, арк. 10]. У 1970-х рр. Держкомітет РМ УРСР з використання трудових ресурсів видавав у середньому 300–400 тис. примірників плакатів і листівок [137, арк. 17].

Незважаючи на широкий комплекс заохочень та всеохопність ідейно-політичної пропаганди, впродовж всієї практики організованих трудових переселень, як в межах, так і за межі республіки, значна частина сімей поверталася на попередні місця проживання чи мігрувала далі. З переселенцями, які поверталися з місць вселення проводилася окрема роз'яснювальна робота. Головне переселенське управління МСГ УРСР в 1954 р. рекомендувало своїм місцевим працівникам в обов'язковому порядку розглядати повернення кожної сім'ї окремо. Такі родини відносили до порушників Примірного статуту сільськогосподарської артілі, яких забороняли приписувати в місцях повернення, наділяти присадибними ділянками та працевлаштовувати. Водночас дозволялося сприяти в трудовому і господарському влаштуванні у випадках, коли повернення було результатом дійсно поганого господарського устрою за місцем вселення, нещасного випадку або стану здоров'я, що мало бути підтверджено довідкою лікарсько-експертної комісії. З 1954 р. за кожним випадком повернення переселенця відбувався запит до областей вселення про характеристику його господарського влаштування. Ніяких рішень про надання допомоги в трудовому господарському влаштуванні сім'ї за місцем повернення не надавалося до одержання названих характеристик [23, арк. 15].

З квітня 1956 р. відповідно до Указу Президії ВР СРСР «Про скасування судової відповідальності робітників і службовців за самовільне залишення підприємства і установи й за прогул без поважних причин» сім'ям, які самовільно вибували до закінчення п'ятирічного терміну з дня вселення, пред'являлися вимоги до повернення всіх витрачених державою коштів на їх переселення: разова грошова допомога, вартість проїзду та перевезення майна. До закінчення десятирічного терміну з моменту вселення поверненці мали провести розрахунок з колгоспом (радгоспом) за виданими кредитами на спорудження житла та купівлю худоби [460, арк. 128].

Таким чином, після Другої світової війни за УРСР на союзному рівні закріпився неофіційний статус постачальника трудових ресурсів, який переселеннями та оргнаборами заповнював нестачу робітничої сили найтяжчих фізичних професій в найбільш непривабливих для життя і праці районах СРСР. В УРСР практикувалися загальносоюзні принципи планового міжтериторіального і міжгалузевого розподілу працездатного населення. Для цього була сформована централізована система органів праці. Оргнабори та трудові переселення стали свідченням нехтування природних соціально-економічних та демографічних чинників та засвідчили намагання збалансувати потребу й пропозицію робітничих ресурсів адміністративними методами. Окрім того, централізований розподіл трудових ресурсів УРСР забезпечував встановлення остаточного контролю над економікою радянської України з центру СРСР – Москви.

Для цього наприкінці 1940-х – у середині 1950-х рр. радянською владою було розроблено юридичну базу, яка через типові інструкції регулювала організовані методи перерозподілу працездатного населення. У другій половині 1940-х – 1980-х рр. створена структура органів з оргнабору та переселення неодноразово реформувалася, а її нормативно-правова база діяльності доповнювалася і вдосконалювалася. Проте, порядок проведення оргнаборів та переселень впродовж десятиліть майже не змінювався, через що часто не відповідав реаліям зайнятості трудових ресурсів республіки, рівню благоустрою робітників, професійній підготовці населення.

РОЗДІЛ 3

ПРОВЕДЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОГО НАБОРУ РОБІТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР

3.1. Організований набір робітників в УРСР на підприємства і будови республіки

Перехід від трудової мобілізації населення до добровільного поповнення робітничих лав затягнувся на все повоєнне десятиліття. Оргнабори робітників і трудові мобілізації у промисловість і на будови країни проводилися одночасно [350, с. 84–85]. До 1947 р. для них не існувало й окремої документації, що розмежовувала б ці процеси (Див. Додаток В. 1).

Укладення строкових договорів у 1945–1947 рр. відбувалося в складних економічних та демографічних умовах повоєнної розрухи та голоду. Завдання набору зростали щоквартально, хоча систематично не виконувалися (Див. Додаток В. 2). Наприклад, у 3-му кварталі 1947 р. республіка виконала 45% плану, у 4-му – було набрано 6317 осіб із 39500 запланованих (Чернігівська та Сумська області – по 10% від плану, Київська – 10,9%, Вінницька – 16,3%) [35, арк. 38, 47]. Такі результати були очевидні, адже на відміну від примусової мобілізації, добровільність трудового договору залишала селянам вибір, який переважав у бік налагодження власного зруйнованого війною господарства.

Наприкінці 1948 р. РМ УРСР та ЦК КП(б)У надіслали Голові РМ СРСР Й. В. Сталіну пропозиції щодо покращення оргнабору [39, арк. 48–49]. Серед іншого зазначалося, що Держплан СРСР, враховуючи за поданнями міністерств потребу в робітниках, не брав до уваги нестачу кадрів у сільському господарстві республіки, на будівництві доріг, лісозаготівлях, не враховував зайнятих у місцевій промисловості, на залізничних шляхах. У другій половині 1940-х рр. РМ УРСР неодноразово виступала проти проектного Держпланом СРСР оргнабору, але вони не приймалися в розрахунок союзним керівництвом.

Так, у 1-му кварталі 1949 р. УРСР мала набрати і направити 175550 робітників, з додатковими завданнями – 182700 [41, арк. 11].

Пріоритетними для проведення оргнаборів були західні області радянської України. Незважаючи на особливості соціально-економічного розвитку регіону, масштаби руйнування господарства та слабкість економічного потенціалу [422, с. 66], уповноважені з оргнабору на місцях поспішали виконувати відведені їм плани. Укладення трудових договорів постійно перебувало під загрозою зриву [187, арк. 157]. Лише Львівська облконтора з оргнабору, впродовж 1948 р. – початку 1951 р. не додала із запланованих 23415 робітників понад 7000 осіб [47, арк. 20]. Частково невиконання можна пояснити виїздом за межі УРСР великої кількості осіб, які мали румунське чи польське підданство [31, арк. 157], частково – незрозумілою населенню практикою оргнаборів, яку порівнювали з німецькими біржами праці. Уповільнювала процес недовіра до уповноважених оргнабору як до представників радянської влади. Примусові переселення, трудові переміщення, що одночасно проводилися у регіоні також не сприяли популярності укладенню строкових договорів. Все ж, з 1950 р. за оргнабором щороку виїздило в середньому: з Кам'янець-Подільської області – 10000 осіб, Станіславської – 8000, по 7000 осіб з Волинської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької, 6000 – із Закарпатської [55, арк. 45; 180, арк. 3].

Складно реалізовувався оргнабір в інших регіонах УРСР. Запас працездатних осіб південних та східних областей країни не забезпечував власні потреби. У селах Ворошиловградської, Ізмаїльської, Кіровоградської, Одеської, Сталінської, Харківської областей, враховуючи паралельні трудові мобілізації і набори до шкіл ФЗН, практично не залишалося молоді для залучення за оргнабором [39, арк. 49, 51]. Рішенням РМ УРСР і ЦК КП(б)У від 26 квітня 1949 р. № 973 було заборонено оргнабір з колгоспів, що спеціалізувалися на вирощуванні бавовни [179, арк. 25]. Такі у Херсонській, Миколаївській і Запорізькій областях наприкінці 1940-х рр. становили 50%, а до 1954 р. їх кількість по Херсонській області мала збільшитися на 100%, по Миколаївській

та Запорізькій – 60% [40, арк. 10]. Тому оргнабір у південних областях УРСР проводився в незначній кількості, переважно для місцевих потреб.

Більшість завербованих походили з північних та центральних областей УРСР. Наприкінці 1940-х – 1953 рр. з Київської області щороку в середньому набирали 10900 осіб, Вінницької – 10600, Сумської – 8500, Житомирської і Чернігівської – 7500, Полтавської – 7000 [55, арк. 45; 66, арк. 19; 180, арк. 3].

На початку 1950-х рр. укладення строкових договорів розповсюдилося на незайняте населення міст. У 1953 р. кількість завербованих селян зменшилася у загальній кількості набраних до 70%, в 1954 р. – до 56%. Надалі більшість договірчан з сільської місцевості були вихідцями західних областей УРСР (у 1951–1955 рр. трудові договори там уклало 239568 селян) [385, с. 54].

До середини 1950-х рр. оргнабір зріс у промислових регіонах країни. Якщо у 1952 р. Ворошиловградська область набрала 1630 осіб, то в 1953 р. – 5237, Сталінська відповідно – 3174 і 7266. Кількість набору у них зростала і у 1959–1965 рр. становила у середньому 9890 осіб щороку. Подібна ситуація була в Дніпропетровській та Харківській областях [55, арк. 45; 66, арк. 19; 180, арк. 3].

Основним споживачем робітничого ресурсу, залученого оргнабором, була вугільна промисловість. У 1946 р. Міністерству вугільної промисловості західних районів СРСР було направлено 63890 осіб, Міністерству будівництва паливних підприємств СРСР – 27369 осіб [188, арк. 22]. На потреби Донецького вугільного басейну з 1947 р. щорічно за оргнабором надходило 25–50 тис. робітників [34, арк. 152], зокрема, у 1950 р. – 41960, 1951 р. – 47260, 1952 р. – 28815, 1953 р. – 35836, 1954 р. – 54672, 1955 р. – 51800 [63, арк. 8; 64, арк. 3; 70, арк. 2]. Значну частину завербованих спрямовували на будови металургійних підприємств Придніпров'я (в 1953–1955 рр. – понад 120 тис. робітників) [63, арк. 1]. Договірчан залучали до зведення електростанцій: у 1-му кварталі 1949 р. було відправлено 11573 осіб, у 1950 р. – 6460 [41, арк. 11; 45, арк. 2, 5].

Загалом у 1943–1946 рр. було мобілізовано та набрано за індивідуальними трудовими договорами 1300400 осіб [238, с. 225]. У 1947–1953 рр. оргнабір охопив понад 762100 осіб (Див. Додаток В. 3). Всього трудові договори

впродовж першого повоєнного десятиліття (1946–1955 рр.) в УРСР уклало понад 1,26 млн осіб (Див. Додаток В. 3, В. 4).

Кількісному збільшенню організованого набору робітників сприяла постанова лютого-березневого 1954 р. Пленуму ЦК КПРС про освоєння цілих і перелогових земель. Республіці почали надходити наднормові завдання укладення трудових договорів. У 1954 р. додаткові плани з оргнабору УРСР доводилися 10 разів. Затверджений план у 1954 р. (149800 робітників на постійну і 5200 на сезонну роботу) на кінець року був збільшений до 280500 осіб, або на 81% [56, арк. 123]. У 1955 р. поправки до плану вносилися 8 разів, як результат – збільшення завдання з 175600 до 261165 осіб [64, арк. 7–8].

Додаткові плани надходили у другій половині року і припадали на період збору урожаю. Керівники колгоспів неохоче відпускали робочі руки, без ентузіазму укладали трудові договори селяни. На виконання збільшених завдань райуповноваженим в кращому разі залишався місяць, в гіршому – декілька днів. Працівники системи найчастіше не справлялися із нарядами, різницю невиконаного плану переносили на наступний квартал і додавали до попередньо затвердженого [48, арк. 71; 50, арк. 1]. Механічне перенесення невиконаних завдань з одного кварталу в інший створювало плутанину в звітах, зривало перевезення вже набраних а в період активних сільськогосподарських робіт – порушувало роботу колгоспів [56, арк. 68]. Наднормові завдання обговорювалося 15 січня 1957 р. на нараді завідувачів відділами оргнабору і переселення облвиконкомів УРСР. Тоді представник з Чернівців М. Д. Голубов висловив загальні настрої колег: «Впродовж кварталу прислали 4 накази і 4 напрямки, та ще й в кінці кварталу. А ми витрачали кошти на плакати. Та хіба це не створює штурмівщину і аврал? Абсолютно відсутня стабільність в плані. До яких пір будуть перетворювати відділи оргнабору в швидку допомогу?» [75, арк. 5]. Лише на початку 1960-х рр. позаплановий набір робітників почав враховуватися в попередньо заплановані показники.

Незважаючи на плановість оргнабору, підприємства і будови, яким мав бути відправлений набраний трудовий ресурс, часто не були готові до його

прийому. Практика, коли з одного боку надходили обов'язкові до виконання завдання оргнабору на конкретні об'єкти, а з іншого – прохання останніх не направляти їм робітників стала звичною для 1950–1960-х рр. Головною причиною відмов була відсутність житла для розміщення робітників [32, арк. 92]. Лише за 9 місяців 1953 р. організації відмовилися від прийому 19013 догівірчан, у 1954 р. – 34154, 1955 р. – 13730 [57, арк. 132; 64, арк. 12]. Інспектування, здійснене ГУОНРП РМ УРСР у 2-му кварталі 1955 р., засвідчило, що з 27200 осіб, яких система мала направити Донбаському та Криворізькому басейнам, тільки 31% можливо було влаштувати [63, арк. 4]. Як наслідок, закріпилася практика зміни напрямку направлення робітників вже після їх прибуття. У 1954 р. переадресування зачепили 106 підприємств і охопили 25166 осіб, у 1955 р. – 113 (17824 осіб) [57, арк. 43; 64, арк. 13].

Найбільш інтенсивно оргнабір робітників в УРСР проводився у 1954–1958 рр. Тоді за строковими договорами на підприємства і будови надходило в середньому 180990 осіб щороку). Загалом у 1954–1958 рр. на постійну роботу, як в межах, так і за межі УРСР за оргнабором прибуло 904950 осіб, разом із сезонними робітниками – понад 1025 тис. осіб (Див. Додаток В. 4). Водночас у Директивах XX з'їзду КПРС з шостого п'ятирічного плану розвитку господарства СРСР (1956–1960 рр.) йшлося вже не про масове поповнення робітничих лав, а раціональний розподіл трудових ресурсів між галузями господарства та регіонами країни. Особлива увага приділялася оргнабору та переселенню, як шляхам забезпечення кадрами підприємств і будов, розташованих у східних і північних областях країни [196, с. 51].

Продовження міжтериторіального та міжгалузевого перерозподілу робітників обґрунтовувалася «аграрним перенаселенням» окремих регіонів УРСР. На Пленумі ЦК КПРС 1958 р. Перший секретар М. С. Хрущов запропонував лишки трудового ресурсу в сільському господарстві використовувати для робіт на будовах та в промисловості [218, с. 80–81]. До перенаселених регіонів традиційно віднесли західні області УРСР, де залишалось працездатне населення поза колгоспною системою і працювало в

особистому підсобному господарстві [368, с. 16]. З високою питомою вагою сільського населення вважалися також Полтавська, Сумська, Чернігівська, Житомирська області [270, с. 68]. У доповіді на XXII з'їзді КПРС М. С. Хрущов наголосив, що раціональний розподіл працездатних перелічених областей був найважливішим елементом вдалого господарювання в УРСР [368, с. 17].

У 1959 р. річне завдання оргнабору республіці було зменшено до 107 тис. осіб, в 1960 р. – до 90 тис. У 1961–1967 р. річні плани оргнабору УРСР охоплювали в середньому 96 тис. робітників (разом для потреб республіки та за її межі). УРСР їх успішно виконувала: у 1959–1967 рр. за оргнабором кожен рік набирали в середньому 102700 осіб, з них для потреб республіки у 1961–1964 рр. – близько 65 тис. щороку, зокрема 30,5 тис. залишалося у межах рідних областей, 34,3 тис. – мігрували в інші регіони УРСР (Див. Додаток В. 4).

1965 рік був переломним у співвідношенні внутрішньообласного та міжобласного внутрішньореспубліканського оргнабору. Частково цьому процесу дала поштовх перебудова управління промисловістю за територіальним принципом та розширення прав союзних республік. Зміна географії промисловості (зменшилася частка Донецько-Придніпровського і зросла Південно-Західного і Південного економічних районів УРСР) вимагала збільшення відсотку використання робітничого ресурсу на місцях [296, с. 415]. У 1965–1967 рр. на підприємствах і будовах рідних областей щорічно залишалося в середньому 63% набраних, а оргнабір для республіканських потреб складав 77% загальної кількості (Див. Додаток В. 4).

Наприкінці 1950-х рр. Південно-Західний економічний район УРСР залишався єдиним постійним у республіці регіоном організованого відпливу працездатного населення до інших економічних районів УРСР та за її межі (переважно мешканці сіл Закарпатської, Львівської, Чернівецької, Волинської, Рівенської, Чернігівської, Житомирської областей [113, арк. 155]). При цьому, темпи зростання населення більшості його областей були нижчі (0,9%) ніж в середньому по УРСР (1,3%) [339, с. 105]. Найінтенсивніший відтік населення спостерігався в Житомирській, Хмельницькій, Черкаській областях, де в 1959–

1964 рр. щорічно укладало трудові договори в середньому 45800 селян [119, арк. 108]. Понад 70% вибулих складала молодь, переважно чоловіки. Таким чином, оргнабір продовжував впливати на демографічні зміни в сільській місцевості, адже найбільш дітонароджувальний вік (17–30 років) вибував.

У Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Одеській областях з другої половини 1950-х рр. оргнабір проводився переважно серед міського непрацюючого населення, а у Кримській, Миколаївській, Херсонській – виключно з міського. Вже у 1959–1964 рр. з направлених 613300 осіб у промисловість і на будови республіки та за її межі, 341360 осіб було набрано серед міського населення. Відсоток селян серед договірчан знизився до 34,3%.

Плани укладення трудових договорів у великих містах значною мірою виконувалися за рахунок випадкових людей, які прибували з інших міст і не могли знайти роботу, осіб звільнених із виробництва, частково з тих, в кого щойно закінчився строк трудового договору та молоді, яка вперше влаштовувалася на роботу [452, с. 94]. На практиці відділи оргнабору і переселення великих промислових міст були посередниками, що перекидали робітників із галузі в галузь [63, арк. 55].

Зменшення міжобласного оргнабору супроводжувало зростання частки договорів на два і більше роки. Вже у 1955 р. вони склали 17,1% [64, арк. 7]. Все ж стабільного збільшення довгострокових договорів досягнути не вдалося. У 1958 р. їх частка зменшилася до 7,3% [223, с. 55]. Наприкінці 1950-х рр. було взято курс на збільшення кількості залучених на довгий термін. У 1959 р. очільник ГУОНРП РМ УРСР В. Я. Вовк наголосив, що працівники системи мали укладати договори на два роки у 80–90% випадків [89, арк. 29]. Того ж року довгострокові договори було укладено з 30% набраних [93, арк. 3].

У другій половині 1950-х – 1960-х рр. серед договірчан зменшився відсоток жінок, яких надалі було не більше 25% всіх набраних [119, арк. 113].

Визначення роду заняття в трудовому договорі оргнабору стало наступним етапом розвитку системи планового розподілу працездатних: «Настав час вказувати в трудових договорах на яку спеціальність направляється

робітників» [75, арк. 11], – наголосив на республіканському засіданні завідувачів відділами оргнабору та переселення облвиконкомів УРСР у 1957 р. представник Держкомісії щодо поточного планування народного господарства СРСР. Відповідно до Постанови РМ УРСР від 26 вересня 1959 р. № 1512 «Про допомогу підприємствам і будовам в комплектуванні спеціалістами і кваліфікованими робітниками» ГУОПРП РМ УРСР розпочало міжобласний оргнабір спеціалістів [223, с. 273–274].

У 1959 р. набір кваліфікованих робітників проводили для трестів «Сантехелектромонтаж», «Сталінспецбуд» та іншим організаціям (всього 1654 осіб) [92, арк. 1]. У 1960 р. направлення кваліфікованих робітників проводилося за доведеними планами оргнабору (було укладено 680 трудових договорів із спеціалістами та 23623 – з кваліфікованими робітниками) [95, арк. 8; 98, арк. 19]. У 1961 р. було відібрано і надіслано на підприємства і будови ще 1480 техніків та інженерів та 21484 кваліфікованих робітників, через рік – 992 спеціалістів [100, арк. 23; 109, арк. 3, 6; 111, арк. 2; 118, арк. 11], у 1963 р. – 1614 та 25500 кваліфікованих робітників, 1964 р. – 640 спеціалістів. Зі зростанням загальноосвітнього і професійного рівня робітничого ресурсу УРСР [400, с. 18] збільшувався відсоток залучених за оргнабором професійних кадрів. Так, в 1965–1970 рр. щорічно серед направлених налічувалося в межах 25% кваліфікованих осіб, в 1970-х – 30–37%, в першій половині 1980-х – 50%, в другій – 83,5% (Див. Додаток В. 5). Це були: муляри, штукатури, монтажники, маляри, теслярі, столяри, шофери та інші. Набір спеціалістів здійснювався переважно серед демобілізованих воїнів Радянської Армії, звільнених за скороченням, працюючих не за фахом [110, арк. 13].

У 1960–1962 рр. через систему оргнабору спробували підбирати й інші вузькоспеціалізовані кадри. Зокрема, було набрано і направлено 118 медиків, 42 учителі, 319 економістів та бухгалтерів, 42 працівники торгівлі, 26 працівники закладів громадського харчування, 12 юристів та інших. Така практика була швидко припинена і вже з травня 1963 р. перерозподіл кадрів перелічених професій здійснювали відповідні міністерства [109, арк. 5].

Наприкінці 1950-х рр. зменшилася частка набраних за міжобласним оргнабором у вугільну промисловість [349, с. 185]. Водночас розвиток галузей металургії і машинобудування, енергобудування, збільшення видобутку в республіці нафти, розвиток газової промисловості [207, с. 68–70] спричинили збільшення відсотку укладення трудових договорів на підприємства і будови міністерств електростанцій, чорної та кольорової металургії, нафтової та хімічної промисловості, морського та річкового флоту, підприємств машинобудування, суднобудівельної промисловості.

Формування контингенту постійних кадрів сприяло зменшенню оргнабору на промислові підприємства. Водночас понад 70% завербованих на початок 1960-х рр. працювало на будівництві [356, с. 74]. Постійними споживачами робочої сили, направленої за оргнабором, були підприємства: «Головдонбасбуду», «Головпридніпровбуду», «Головкйївбуду», «Головхарківбуду», «Головчорноморськбуду» та інші [120, арк. 28].

Загалом у 1956–1967 рр. строкові трудові договори було укладено з понад 1,4 млн осіб (Див. Додаток В. 4).

Проте оргнабір не був основним методом поповнення робітничих лав, навіть за головними напрямками направлення. Наприклад, у 1963 р. у організаціях Міністерства будівництва УРСР працювало 361,4 тис. осіб, більша частина яких щорічно поновлювалася. За 9 місяців 1963 р. будови прийняли 193,4 тис. нових працівників (53,5% кількості працівників міністерства), а вибуло з них 171 тис. осіб (47,3% всієї кількості працівників) [223, с. 377]. Оргнабір за три квартали 1963 р. охопив 29,6 тис. робітників (8,2% середньої чисельності робітників на будовах), тоді як вибуло по строку трудового договору – 14,8 тис. осіб (8,6% всіх вибулих) [107, арк. 122].

Перехід до грошового розрахунку з колгоспниками наприкінці 1960-х рр. [331, с. 376–377] спричинив чергове піднесення політичного значення оргнабору. Вивільнення колгоспників радянська влада пояснила зростанням технічного оснащення та підвищенням продуктивності праці в сільському господарстві [81, арк. 68]. Завдання швидко й організовано

перенаправити безробітних, які ставили під загрозу збереження колгоспно-радгоспного господарювання, було покладено на систему оргнабору. Вже 1968 р. план укладення трудових договорів був збільшений на 19200 осіб (охопив 119200 робітників) і зростав надалі до 1972 р., після чого інтенсивність договірною залучення населення до праці почала знижуватися. У 1973–1976 рр. в республіці планувалося щороку набирати в середньому 112230 осіб, в 1977–1981 рр. – 103320, 1982–1985 рр. – 87500, 1986–1987 рр. – 64860 (Див. Додаток В. 4). Оргнабір у 1988–1989 рр. в УРСР охопив 22800 та 2210 осіб відповідно.

У 1967–1988 рр. головним регіоном проведення оргнабору залишався Південно-Західний економічний район УРСР (Див. Додаток В. 6). Впродовж зазначеного періоду з його областей було направлено понад 1,2 млн робітників, або 51% загальної кількості набраних. При цьому Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області 30–60% договірчан спрямували в інші регіони країни [133, арк. 9, 10]. У Донецько-Придніпровському економічному районі УРСР було укладено понад 879,7 тис. трудових договорів, або 37,3% загального оргнабору робітників 1967–1988 рр. Набрані здебільшого залишався працювати в межах регіону. У внутрішньообласних потребах використовувався завербовані в Південному економічному районі – 251290 тис. осіб, або 11,7% загального набору (Див. Додаток В. 7). У Південно-Західному економічному районі УРСР оргнабір здійснювався за рахунок постійних жителів (80–90%), у Донецько-Придніпровському та Південному – приїжджих з інших областей УРСР (31%) та інших республік (20%) [135, арк. 48; 146, арк. 29].

Внутрішньореспубліканський оргнабір переважав міжреспубліканський і становив в середньому 83,2% в 1968–1974 рр., 86,3% – в 1975–1986 рр., 60,6% – в 1987–1989 рр. Для потреб області в 1968–1970 рр. залишалося біля 60% завербованих (20,3% – направлялося до інших регіонів республіки, 19,7% – за межі УРСР); у 1971–1975 рр. – 72% (12,2% їхали на підприємства і будови інших регіонів УРСР, 15,8% – в інші республіки СРСР). На кінець 1970-х рр.

внутрішньообласний оргнабір виріс в порівнянні з 1961–1965 рр. в 2,4 рази, а міжобласний і міжреспубліканський скоротився на 70,4% [144, арк. 122]. Таким чином, у 1979–1989 рр. понад 76,3% набраних залишалося працювати в межах рідних областей (Див. Додаток В. 8).

У 1968–1989 рр. центрами набору були маленькі міста, зокрема Південно-Західного економічного району УРСР, які тривалий час оминало будівництво нових та розширення старих підприємств [289, с. 79]. Третина їх трудових ресурсів була віднесена до категорії «тимчасово незайнятого у суспільнокорисному виробництві населення» [373, с. 33], і була потенційним джерелом оргнабору: 63,7% набраних у 1968–1979 рр. були міськими жителями (945048 осіб), у 1980–1989 рр. – 69,7% (526002 осіб). Проте оргнабір і надалі впливав на зменшення працездатного населення сіл, з яких у 1968–1979 рр. щорічно за договорами виїздило в середньому 44750 осіб, в 1980–1983 рр. – 30162, 1984–1986 рр. – 23419, 1987–1989 рр. – 12434. Всього в 1968–1989 рр. трудові договори за оргнабором уклало 765201 селян (Див. Додаток В. 4).

Особи до 20 років становили в середньому 20% загальної кількості договірчан, 20–29 років – 47%, 30–39 років – 22%, 40 р. і більше – 11% [136, арк. 75–77]. Понад 80% набраних у 1968–1989 рр. були чоловіками (в більшості неодружені) активного працездатного віку [146, арк. 29]. На середину 1980-х рр. з сім'ями на нові місця роботи прибувало 7% набраних. Значна частина завербованих взагалі не мала можливості перевезти сім'ю, а відтак закріпитися за направленням на більш тривалий термін [383, с. 73].

На початку 1980-х рр. якісний склад набраних остаточно змінився. Понад 67% спрямованих за оргнабором мали середню та середню спеціальну освіту [383, с. 73]. Однак направлені системою кваліфіковані працівники не завжди отримували роботу за фахом. Наприкінці 1970-х рр. за спеціальністю працевлаштовували в середньому 46,7% направлених [379, с. 264]. Характерно, що праця не за фахом часто обумовлювалася умовами договору, що від початку було економічно не вигідно, адже вимагало додаткових затрат на перепідготовку кадрів і освоєння ними нової професії [383, с. 73].

Залучений за міжобласним оргнабором трудовий ресурс у 1961–1965 рр. в переважній більшості (80,3%) надходив на підприємства та будови Донецько-Придніпровського економічного району УРСР. У 1966–1970 рр. частка направлених туди договірчан зменшилася до 50%, в наступні п'ять років до 46,1%. Понад 50% всіх направлених надходило підприємствам і будовам Ворошиловградської, Дніпропетровської, Запорізької областей. Зростала кількість використання завербованих з інших областей у Південно-Західному економічному районі УРСР: якщо в 1961–1965 рр. туди надходило 13% набраних, то в 1966–1970 рр. – 35,1%, в 1971–1975 рр. – 38,8% [384, с. 60]. Найменше договірчан потрапляло до Південного економічного району УРСР (12,5%) [452, с. 93], що традиційно користувався іншою формою поповнення робітничих лав – організованим переселенням сімей.

Більшість набраних в 1968–1985 рр. потрапляли на будови (Див. Додаток В. 9, В. 10). У 1970-х рр. укомплектованість кадрами за рахунок оргнабору в окремих будівельних організаціях (комбінати «Ждановбуд», «Харківпромбуд», «Сумпромбуд», «Головкиївміськбуд») сягала 40–50% [136, арк. 56]. З 1986 р. частка завербованих в будівельно-монтажних організаціях зменшилася, але серед інших напрямків оргнабору залишилася високою: із 58344 набраних у 1986 р. 40211 осіб були направлені на будівництво, у 1987 р. з 37848 – 10991, у 1988 р. з 24838 – 6069 [155, арк. 5; 157, арк. 4; 162, арк. 5]. У 1968–1989 рр. підприємства промислового будівництва поповнили понад 580 тис. договірчан, сільського будівництва – 156 тис., будівництва підприємств важкої індустрії – 196 тис., транспортного будівництва – 41 тис., монтажних та спеціальних робіт – 50 тис., яким загалом належало 50,2% оргнабору (Див. Додаток В. 9, В. 10).

У 1967–1988 рр. 149950 осіб уклали договори на підприємства і будови вугільної промисловості. Оргнабором продовжували користуватися підприємства автомобільної, хімічної, нафтової, газової промисловості. На роботи Міненерго СРСР у 1967–1985 рр. було направлено 117246 осіб (Див. Додаток В. 9, В. 10). Договірчани брали участь у будівництві Південно-

Української, Кримської, Рівненської, Запорізької, Хмельницької, Чорнобильської атомних електростанцій.

Оргнабором також користувалися міністерства та відомства виключно республіканського підпорядкування. Так, на будівництво меліоративних мереж Міністерства меліорації і водного господарства УРСР договори уклало 91650 осіб. Міністерство річкового флоту УРСР отримало 5517 осіб, 3000 осіб уклали договір на будови «Укркурортрембуду». Завербовані працювали на потреби місцевих рад, яким у 1977–1985 рр. було набрано 92436 осіб (4,4% загального оргнабору) (Див. Додаток В. 9, В. 10). Як і раніше, мали місце стихійні збільшення планів договорів для окремих галузей промисловості. У різний час під особливий нагляд партії та уряду потрапляв оргнабір конкретним підприємствам та будовам важкої, легкої, хімічної промисловості.

Загалом договори оргнабору в 1968–1989 рр. в УРСР уклали 2236758 осіб, або 106,99% від запланованої кількості. З них підприємствам і будовам у межах республіки було направлено 1883073 осіб, або 84,2% набраних (Див. Додаток В. 4). Частка оргнабору серед інших форм працевлаштування з кінця 1970-х рр. не перевищувала 20% і зменшувався надалі [144, арк. 148].

Незважаючи на те, що республіка успішно проводила оргнабір, спланована кількість робітників за межі областей не надходила. Так, якщо в 1971–1975 рр. для внутрішніх потреб УРСР було набрано 135,6% плану, то за міжобласним напрямком – 83,7% [141, арк. 70, 82]. У 1979 р. 16 обласних відділів не знайшли необхідної кількості бажаючих працювати в інших регіонах УРСР [145, арк. 37]. Невиконання планів міжобласного внутрішньореспубліканського оргнабору стало нормою останнього десятиліття існування радянської влади.

Характерною рисою оргнаборів впродовж всієї практики їх проведення були незмінно незадовільні умови життя та праці завербованих. У 1954 р. розпочалися інспекції на предмет облаштування договорчан. У численних доповідних РМ УРСР та ЦК КПУ йшлося про критичні порушення житлово-побутового розміщення направлених: трести «Південьзаводбуд», «Ворошиловградбуд», «Дзержинськбуд» розселяли набраних у приватних

секторах за 15 км від будівельних майданчиків; на будовах Придніпровської ГЕС набрані мешкали у вагонах із вікнами без скла, тріщинами в стінах, без дверей та опалювальних систем; в наметах розміщувала своїх робітників «Ялтаспецбуд», в гуртожитках без питної і технічної води – трести «Чистяковшахтбуд» та «Південьбуд» [64, арк. 55–56]. Гуртожитки навіть великих підприємств не мали лазень, білизна видавалася стара, порвана та запрапа. Кімнати кишіли тарганами та клопами, часто мали несправні грубки. Проте й такі гуртожитки були перенаселені [57, арк. 2]. Впродовж 1960–1980-х рр. облаштування договірчан залишалося незадовільне: понад 70% набраних скаржилися на порушення положень трудового договору, що стосувалися житлово-побутового забезпечення [383, с. 73].

Деякі підприємства республіки, до яких надходив трудовий ресурс за оргнабором, функціонували тільки через можливість покривати плинність кадрів за рахунок їх централізованого отримання [129, арк. 21]. Погані умови життя і праці, низький зарібок, заздалегідь визначений термін роботи повсюдно спричиняли зворотну міграцію серед набраних [154, арк. 67]. Особливо значних розмірів відтік робочої сили сягав на підприємствах вугільної промисловості. У перше повоєнне десятиліття щорічно з шахт і будов Міністерства вугільної промисловості УРСР вибувало 100–133 тис. робітників [63, арк. 8; 64, арк. 25]. З окремих підприємств вибувало понад 80% робітників, прийнятих за оргнабором [56, арк. 134; 57, арк. 74; 70, арк. 8].

Розрахунки загальносоюзної плинності серед завербованих на початку 1970-х рр. засвідчили, що закріплення в господарстві таких працівників відбувалося менше ніж у 50% [409, с. 183]. Водночас вибірккові дослідження з плинності договірчан, які проводили місцеві органи розподілу та перерозподілу трудових ресурсів УРСР свідчать, що вибуття набраних за строковими договорами в 1,5–2 рази перевищувало відтік кадрів основних працівників, а в деяких галузях складало основу плинності робітників [146, арк. 29; 393, с. 65]. При цьому до 30% завербованих на середину 1980-х рр. покидали місця направлення впродовж першого року роботи [382, с. 80].

Доцільність використання оргнабору у поповненні робітничих лав підприємств постійно обговорювалася на загальносоюзному рівні. На XX з'їзді КПРС (14–25 лютого 1956 р.) проти організованого набору виступив перший секретар ЦК ВЛКСМ О. М. Шелепін, наголосивши: «Час скасувати оргнабір робочої сили, оскільки багато керівників підприємств і будов знімають з себе відповідальність за підбір кадрів, не проявляють більшовицької турботи про культурне і побутове влаштування молодих робітників, бо заздалегідь знають, що їм дадуть стільки робітників, скільки вони попросять» [195, с. 605]. Негативні наслідки вбачалися також у гальмуванні освоєння нової техніки і механізмів виробництва, в той час як вартість такого перерозподілу трудових ресурсів з кожним роком зростала. До того ж завербованих не сприймали повноправними працівниками підприємств, ставилися до них як до тимчасової робочої сили: використовували на підсобних роботах, не залучали до виробничого навчання. Значна кількість завербованих не виконувала норм виробітку, отримувала низьку зарплатню [63, арк. 9–10]. Водночас оргнабір вдало реалізовувався на будівництві, що не потребувало постійних кадрів, але широко споживало некваліфіковану чи низькокваліфіковану робочу силу.

Загалом, у 1947–1989 рр. в УРСР було набрано понад 4703000 осіб, з них на потреби республіки – біля 3 млн робітників (Див. Додаток В. 3, В. 4).

Внаслідок тривалого часу проведення та залучення значної кількості населення, оргнабори стали причиною значних демографічних та соціальних змін в країні.

По-перше, строкові трудові договори підтримували напружену міграційну ситуації в республіці. У період активного оргнабору, зокрема в 1968–1972 рр., організовані державою переміщення по Донецько-Придніпровському економічному району УРСР складалі 16,5% загальної міграції регіону, Південно-Західному – 27%, Південному – 13,4%. Плановий розподіл робочої сили майже у 50% був причиною переміщень у Чернівецькій області, більш ніж у 37% – у Волинській, 32% – у Закарпатській, 29% – у Івано-Франківській, 28% – у Київській області [370, с. 128–129]. Скорочення масштабів

внутрішньореспубліканських міграцій і вихід на нульовий міжреспубліканський міграційний баланс був неможливий без зменшення розмірів оргнабору робітників і організованого переселення сімей [164, арк. 76].

Проте організовані трудові переміщення не позбавляли села самовільної трудової міграції населення, а навпаки викликали супутні міграції. Так, планові переміщення в республіці у 1961–1975 рр. складали 5–10% загального обсягу в сільській місцевості [449, с. 80] і надалі зменшувалися. Водночас у 1960-х рр. неорганізовано щорічно виїжджало на сезонні роботи в південні області УРСР 150–200 тис. осіб. При цьому з початку 1960-х рр. лідери по самовільному сезонництву (Волинська, Львівська, Ровенська, Тернопільська області) не виконували завдання з оргнабору в інші області республіки [373, с. 33]. Спроби ввести відходництво в планове русло не мали успіху: наприкінці 1970-х рр. із західних областей УРСР за власною ініціативою на сезонні роботи за межі рідних областей щорічно мігрувало 100 тис. працездатних селян [141, арк. 68].

Усвідомлення неконтрольованості процесу дратувало радянську владу. «Ці виїзди в інші області негативно впливають, оскільки «заробітчани» привозять додому по кілька тонн пшениці й тисяч рублів і самі себе годують і свої сім'ї. Керівництво області б'є тривогу» [127, арк. 54–58], – повідомляв завідувач сектору трудових ресурсів Закарпатського облвиконкому І. Е. Трофименко. Практично завідувачі облвідділів оргнабору та переселення доповідали про надлишки трудових ресурсів у регіонах, проте не могли вмовити населення їхати на роботу за оргнабором [126, арк. 5].

По-друге, оргнабір впливав на демографічні процеси в УРСР і, зокрема, на скорочення населення сільської місцевості. За трудовими договорами мігрували особи найбільш працездатних років, які продовжували будувати своє життя у великих містах. Незважаючи на негаразди в житлово-побутовому облаштуванні набраних, значна їх частина, відчувши переваги міського життя (стабільний заробіток, регламентований час праці, дозвілля та інше) після закінчення терміну договору не поверталася в село. Змінювана десятиліттями міграційна психологія населення та неспроможність організовано працевлаштувати

наявний трудовий ресурс фактично стали причиною пришвидщеної урбанізації промислових центрів країни, формували заробітчанські традиції.

Систематичний виїзд молоді за оргнаборами змінював віковий склад областей виходу завербованих, знижував шлюбність і народжуваність [141, арк. 23–24; 163, арк. 173]. На жовтневому 1984 р. Пленумі ЦК КПУ було розглянуто зв'язок штучних трудових переміщень та демографічних змін на прикладі Тернопільщини. Виявилося, що за 1974–1984 рр. населення області скоротилося на 210 тис. осіб, зокрема сільське – на 116,4 тис. осіб (13,4%). У зазначений період за плановим розподілом з області виїхало 34,8 тис. працездатних осіб, з яких із сіл у віці до 40 років – 30% [150, арк. 5].

Таким чином, штучна міграція вибрала контингенти працездатних років, а пришвидшені темпи урбанізації сприяли значним супутнім самовільним переміщенням. Ці процеси підривали демовідтворюючий потенціал окремих сіл та містечок, та стали однією з причин їх депопуляції. Вже у 1975 р. у 218 адміністративних районах республіки і в цілому у сільській місцевості Полтавської, Чернігівської, Сумської, Кіровоградської, Черкаської, Дніпропетровської, Вінницької областей, з яких на постійній основі мігрувало за оргнабором населення, кількість померлих перевищила кількість народжених. На кінець 1980-х рр. в перерахованих областях особи пенсійного віку в селах складали 33–39% всіх жителів, а в населених пунктах з чисельністю до 200 осіб – до 60% [163, арк. 133]. Внаслідок міграцій найвищими темпами зменшувалося населення областей Полісся та Поділля, за останній міжпереписний період у складі СРСР їх населення щорічно зменшувалося пересічно на 21,4 тис. осіб та 20,4 тис. осіб [290, с. 128].

По-третє, оргнабір був важливим елементом соціального розвитку УРСР. Систематичні укладення трудових договорів за межі місця основного проживання стали завершальним елементом у зміні міграційної свідомості громадян. Під приводом трудонедостатності окремих регіонів країни та збільшенням географії господарства відбувалося викорінення «місцевого консерватизму». Постійні територіальні переміщення працездатних сприяли

укоріненню єдиної, зрозумілої для всіх мови спілкування, якій надавався високий соціальний статус – мови міжнаціонального спілкування, якою стала російська. Особи, які укладали строкові договори набували особливого статусу, користувалися державними пільгами, були відмежовані від робітників, що влаштовувалися на роботу самовільно. Відтак штучні переміщення міняли соціальне забарвлення як областей входу, так і виходу договірчан.

Якщо у 1945–1953 рр. оргнабір був можливістю змінити місце проживання та соціальний статус, то надалі – виступав елементом покращення матеріального становища (на середину 1980-х рр. понад 56% набраних головним мотивом до підписання строкового договору називали бажання отримувати більш високу зарплатню) [383, с. 73]. Оргнабір впливав на збільшення відсотку осіб, які «недовго думаючи» змінювали місце роботи і проживання, переходили з одного мікросередовища в інше. Як наслідок, така державна політика заклала основи соціальним протиріччям, які були влучно сформульовані О. І. Шаблієм: пролетаризовані селяни поповнювали найбідніші верстви міст, а відтак чим більше був урбанізований та індустріалізований район, тим нижчий він мав рівень життя та культури населення, тим поширеніші в ньому були соціальні лиха [443, с. 580]. Саме в таких містах, на думку дослідників [295, с. 160], створювалися сприятливі умови для реалізації радянської соціальної та національної політики.

3.2. Особливості проведення оргнабору на підприємства і будови Донбасу

Впровадження планового оргнабору в УРСР було пов'язане з потребою систематичного поповнення робітничих лав підприємств і будов Донбасу. Необхідність залучення працездатних з інших територій УРСР засвідчили повоєнні підрахунки людських втрат регіону – населення складало 40,9% від рівня 1941 р., з 10% довоєнної кількості робітників [245, с. 46].

У повоєнній відбудові Донбасу, що розпочалася з відновлення вугільної промисловості, були використані різні джерела поповнення його робітничого ресурсу [197, с. 752]. Відповідно до Постанови Державного Комітету Оборони від 18 липня 1944 р. № 6213, Постанов Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 27 серпня 1944 р. «Про участь колгоспів УРСР у відновленні зруйнованої німецькими загарбниками вугільної промисловості Донбасу» та від 26 січня 1945 р. «Про залучення на договірних засадах робочої сили з колгоспів України у вугільну промисловість Донбасу» [172, арк. 72, 130] почалося вербування селян на укладення строкових трудових договорів організованого набору.

Оргнабір на Донбас просувався повільно. Приміром, у 1-му кварталі 1945 р. з плану 1650 осіб Вінницька область направила 320 робітників, Чернігівська – 347 (з 1700 за планом), Миколаївська – 172 (з 900), Сумська – 699 (з 1500), Харківська – 839 (з 1200), Житомирська – 57 (з 1700), Полтавська – 962 (з 2200), Одеська – 620 (з 1800), Кіровоградська – 582 (з 1650), Київська – 351 (з 1900), Дніпропетровська – 263 (з 1000) [172, арк. 170–183]. У травні 1945 р. всі обкоми КП(б)У отримали повідомлення про незадовільне виконання набору колгоспників, а перші заступники голів облвиконкомів і секретарі обкомів, які відповідали за процес, були звинувачені у делегуванні своїх обов'язків; райкоми партії було звинувачено у несвоєчасній масово-роз'яснювальній роботі [172, арк. 72, 170]. Водночас, за повідомленнями виконкомів Дрогобицької, Львівської, Харківської, Тернопільської, Запорізької, Київської та Ровенської облрад більшість підприємств для яких передбачався оргнабір впродовж 1945 р. не були готові до прийому робітників: бракувало житла, інвентарю, продовольства [31, арк. 59].

Укладення трудових договорів поступалося використовуваній на Донбасі праці військовополонених, інтернованих та репатрійованих осіб, місцевих в'язнів [364, с. 574]. По лінії державних трудових резервів РНК СРСР видавала постанови, що передбачали трудові мобілізації окремим галузям промисловості та будовам регіону [350, с. 85]. Так, у 1945 р. на шахти, будови та організації комбінату «Сталінвугілля» загалом прибуло 113,1 тис. робітників, з них 22,6

тис. осіб було прийнято самими підприємствами, після шкіл ФЗН – 4 тис. осіб, за оргнабором – 9,3 тис., решта була направлена різними державними органами. Така ж ситуація спостерігалася на інших вугільних комбінатах [249, с. 536].

З середини 1946 р. розпочалося формування постійних кадрів підприємств і будов [167, арк. 15]. Зміни відбувалися на тлі зруйнованого війною сільського господарства, неврожаю та голоду, підвищеного контролю за міграційними процесами в країні. У таких умовах строковий трудовий договір на Донбас для багатьох селян північних, центральних та південних областей УРСР був чи не єдиною можливістю уникнути голодної смерті, змінити соціальний статус.

Проте оргнабір на схід республіки був малопопулярним серед населення, особливо західних областей УРСР. Жахливі умови життя і праці підштовхували робітників втікати до завершення терміну договору, інколи договірчани воліли здатися з повинною як учасники антирадянського підпілля, ніж повернутися на роботу [277, с. 69–70]. На одній з нарад завідувачів БОРРС при виконкомах облрад, що відбулася в Києві 23–24 квітня 1946 р. заступник керівника республіканського Бюро Г. Зеленський відкрито звинуватив Сталінську область в утриманських настроях у використанні організовано набраного трудового ресурсу: «Старовойтов [очільник облбюро Сталінської області] вважає, що людей їм повинні давати з усієї України, – йшлося у промові. – Звісно, Донбас – це кочегарка Радянського Союзу, а вугілля вирішує проблему народного господарства, видобуток вугілля потрібно різко підвищувати і робітників які забезпечували б цей видобуток потрібно давати. Ми це і робимо: низка областей дає Сталінській області людей, але треба також піклуватися про тих, які свого часу були вже направлені в Сталінську область... Ми в Сталінську область направляємо багато людей, але чимало з них повертається, тільки вже не в організованому порядку. Дуже багато виїжджають звідти, виїжджають, безумовно, не від хорошого життя, а їдуть через те, що не створені відповідні умови... Людей вербують, витрачають державні гроші, направляють, а вони звідти йдуть» [32, арк. 50].

У 1946–1947 рр. при обласних Сталінському і Ворошиловградському виконкомах були сформовані відділи Бюро обліку та розподілу робочої сили, які вербували населення для внутрішньообласних потреб [307, с. 175]. Зокрема, в 1946 р. у Сталінській області до роботи за оргнабором було залучено 4696 осіб, або 30,3% з плану (15503 осіб). Зменшене завдання (4000 осіб) в наступному році, було виконане на 37,7% (1508 осіб). Ворошиловградське бюро з необхідних 5760 договорів у 1946 р. уклало 4786, але через неготовність підприємств розмістити набраних, направило 4228 осіб (90% плану) [32, арк. 42, 45, 50], у 1947 р. із 1815 осіб – 701 (38,6%) [42, арк. 1]. У 1947 р. лише на засіданнях обвиконкому Сталінської облради депутатів трудящих питання проведення оргнаборів розглядалося 11 разів [461, арк. 309].

Оргнабір для регіону знаходився під пильним контролем союзного керівництва. Очільник республіканського відділу МТР СРСР Ф. Горенков кожні 5 днів звітував заступнику міністра трудових резервів Л. Погребному про хід набору в провідні галузі господарства [32, арк. 45]. У 1946 р. робоча сила за оргнаборами надходила в основному на вугільні підприємства (направлено 63890 робітників з 100630 запланованих) [33, арк. 2], будовам паливних підприємств регіону (27369 осіб) [34, арк. 2]. У 4-му кварталі 1947 р. план укладення трудових договорів у вугільну промисловість був збільшений у середньому на 1500 осіб для Вінницької, Житомирської, Сумської, Одеської областей, на 3500 – для Київської, Полтавської, Чернігівської [186, арк. 171].

У 1948 р. на Донбас планувалося набрати 120 тис. робітників [34, арк. 187]. Пріоритетні напрямки оргнабору були затверджені Постановами РМ СРСР від 4 серпня 1948 р. «Про забезпечення робочою силою відбудови і будівництва південних підприємств чорної металургії» та 4 жовтня 1948 р. «Про забезпечення вугільної промисловості, відновлення і будівництва шахт робочою силою» [39, арк. 15]. Однак республіканський відділ оргнабору МТР СРСР змушений був визнати першочерговість збору урожаю, на який спрямували вільні трудові ресурси. Повсюдно керівники облконтор повідомили про неспроможність виконати завдання оргнабору на Донбас. Лише

Дніпропетровська область з плану 4550 направила 4800 осіб, тоді як решта не дала і половинних результатів (Миколаївська – 8,8%, Львівська – 17,9%, Станіславська – 22,8%, Херсонська – 22,7%, Одеська – 24,4%, Сумська – 29,3%, Кіровоградська – 35,3%) [39, арк. 15, 19]. У 1949 р. плани набору робітників на Донбас продовжили надходили областям, яким не вистачало працездатних, щоб забезпечити власне сільське господарство [41, арк. 1].

У перше повоєнне десятиліття укладення строкових трудових договорів здійснювалося також на будови підприємств хімічної промисловості тресту «Лісхімпромбуд», електростанцій «Донбасмережабуду», на будови «Азовстальбуду», «Сталінметалургбуду», «Єнакієвважбуду» [45, арк. 3, 8, 12].

У 1944–1950-х рр. за оргнабором з різних куточків УРСР до Донбасу надходила на навчання молодь. Так, у 1944 р. до регіону було направлено 52 тис. майбутніх робітників [265, с. 156]. Наприкінці 1945 р. Управління трудрезервів звітувало про 96250 осіб, прийнятих у заклади ФЗН (у Ворошиловградській області – 12800 осіб, Сталінській – 24767), або 99,4% плану [413, с. 3]. Увага приділялася ФЗН на базі підприємств вугільної промисловості, їх кількість у 1946 р. планувалося збільшити на 50% [254, с. 7].

Всього у 1947 р. республіканське управління МТР СРСР за оргнабором та в школи ФЗН направило до Ворошиловградської області 151330 осіб, до Сталінської – 258271, через рік – 191526 та 354064 відповідно [169, арк. 60, 239]. Наприкінці четвертої п'ятирічки радянська влада звітувала про 593,9 тис. осіб постійних працівників на промислових підприємствах Ворошиловградської і Сталінської областей [318, с. 87].

Таким чином, система оргнабору у відбудовчий період допомагала в короткі строки забезпечити будови Донбасу необхідними кадрами. Разом з тим, оргнабір спричиняв у регіоні постійні міграційні хвилювання. Так, у 1950 р. зниження механічного приросту населення у міській місцевості Ворошиловградської області було викликане зменшенням кількості молоді, що прибула в школи і училища МТР СРСР. Якщо в 1949 р. до регіону в заклади освіти МТР СРСР було відправлено 40528 осіб, то в 1950 р. – 21745. Окрім того

на 1950 р. припало закінчення терміну договорів оргнабору, укладених у попередні роки. Відтак, на 146307 прибулих осіб до області, вибуло – 98672. Кількість зворотних мігрантів у 1950 р. в порівнянні з 1949 р. збільшилась на 13369 осіб (у 1949 р. – 85303 особи), а прибулих зменшилася на 34760 осіб (у 1949 р. – 181067 осіб) [170, арк. 49]. Всього у 1943–1951 рр. до Донбасу прибуло 3,25 млн осіб, а вибуло – 1,74 млн осіб [365, с. 146].

Повоєнні оргнабори стали одним з чинників скорочення відсотку мешканців сільської місцевості у регіоні та сприяли надмірній урбанізації його окремих міст. Хоча такі процеси були характерні загалом для всієї республіки, Ворошиловградська та Сталінська області в цьому напрямі є показовими. Питома вага міського населення в них була найвищою в країні і з кожним роком зростала (у 1939–1951 рр. піднялася на 39%, з 648 тис. до 2,422 млн). Здійснювалися також внутрішньообласні переміщення трудових ресурсів до підприємств та будов, що традиційно знаходилися у великих промислових містах. Обидва процеси відбувалися організовано, в рамках укладення індивідуальних трудових договорів [170, арк. 15].

На початку 1950-х рр. роль оргнабору у поповненні працездатних Донбасу почала змінюватися. З 439 тис. робітників, які прибули на підприємства регіону у 1951–1954 рр., завербовані склали лише 3–4% [318, с. 88–89]. Наприкінці 1950-х рр. регіон вже не тільки приймав, а й формував групи мігрантів для роботи в інших республіках. За слушним зауваженням Н. Ф. Шипік, такому процесу сприяло бажання перенаправити потоки виїжджаючих з Донбасу, що збільшувалися у зв'язку із завершенням відбудови великих промислових об'єктів, закінченням терміну роботи за оргнабором [446, с. 132–133]. Надалі, після завершення строку договору робітники через внутрішньообласний оргнабір перенаправлялися на інші підприємства всередині області. Водночас склалася ситуація, коли з міст області вивозилися робітники за міжреспубліканським оргнабором, і одночасно туди ж завозилися за внутрішньореспубліканським міжобласним (наприклад, за 4 місяці 1954 р. в

Горлівський район було завезено 347 осіб, а вивезено – 272; із Сталіно вивезено – 590, завезено – 284) [64, арк. 5].

Оргнабір у вугільну промисловість Донбасу у 1950-х рр. залежав від додаткової потреби в робочій силі окремих підприємств. Зокрема, у 1953 р. вугільній промисловості УРСР за оргнабором було направлено 35836 робітників, у 1-му півріччі 1954 р. – 18914 [55, арк. 46; 56, арк. 82]. Видане РМ СРСР розпорядження від 22 вересня 1954 р. «Про направлення за оргнабором Міністерству вугільної промисловості УРСР 38 тис. робітників» (25 вересня 1954 р. продубльоване РМ УРСР) передбачало поповнення підприємств і будов Донбасу 38307 колгоспниками для робіт у серпні 1954 р. – червні 1955 р. [53, арк. 197]. У листопаді того ж року ГУОНРП РМ УРСР зобов'язало області направити в 4-му кварталі 1954 р. ще 3200 осіб Міністерству вугільної промисловості УРСР за рахунок зменшення плану набору іншим міністерствам [54, арк. 132]. Зрештою, впродовж дев'яти місяців 1954 р. вугільну промисловість Донбасу було поповнено 27780 робітниками [56, арк. 91]. Згідно з господарським планом і Постановою РМ УРСР від 29 грудня 1954 р. «Про першочергове направлення робітників підприємствам вугільної промисловості УРСР» у 1955 р. у вугільну промисловість регіону планувалося направити 51,8 тис. осіб [59, арк. 36, 94; 70, арк. 2].

Відповідно до Постанови ЦК КПУ і РМ УРСР від 20 квітня 1956 № 441 «Про прискорення будівництва в 1956 р. шахт і житлової площі по Міністерству вугільної промисловості УРСР» Донбасу було передбачене подвійне збільшення темпів шахтобудування. Оргнабір для регіону у 2-му кварталі того ж року охопив 42000 робітників. Додатковим рішенням РМ УРСР від 27 квітня 1956 р. на видобуток вугілля республіка мала направити 18 тис. осіб, а у 4-му кварталі ще 25000 робітників [57, арк. 9; 68, арк. 87]. Загалом у 1956 р. Міністерству будівництва підприємств вугільної промисловості УРСР було направлено 145600 осіб [78, арк. 15]. Тогочасний сплеск оргнабору на шахти Донбасу відбився у періодичних виданнях Радянського Союзу, сторінки яких рясніли закликами вкладати строкові трудові договори [220, с. 1].

Проте оргнабір був лише одним із способів поповнення робітничих лав Донбасу. Прийом за вільним наймом кількісно випереджав планове укладення договорів. Оргнабір залишався актуальним на будовах шахт в абсолютно нових місцях, де, як зазначалося було «одне чисте поле», і куди самовільно робітники не бажали працевлаштовуватися [75, арк. 6].

Частина договорчан працювала на будовах підприємств металургійної і хімічної промисловості регіону. У 1953 р. туди було направлено 22130 осіб, 1954 р. – 24448, 1955 р. – 12722, 1956 р. – 19760 [64, арк. 3; 70, арк. 68; 135, арк. 1, 20]. Набраний трудовий ресурс спрямовувався до трестів «Ворошиловградбуд», «Дніпротяжбуд», «Дзержинськбуд», «Кривбасрудбуд», «Сталінметалургбуд», «Єнакієвважбуд», «Максбуд», «Ясинівськбуд», «Криворіжбуд», «Дніпровськпромбуд», «Донбасканалбуд» [70, арк. 51].

Оргнабір забезпечував робітниками будови Південно-Українського каналу і Каховської ГЕС у 1952–1956 рр. [219, с. 13], у 1954–57 рр. – каналу Північний Донець-Донбас [53, арк. 119, 149]. Робітники з Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Київської, Тернопільської, Хмельницької, Чернігівської областей працювали на будовах Донецького водопроводу, куди у 1956 р. було спрямовано 7369 осіб, у 1957 р. – 2000 [70, арк. 81].

У 1960-х рр. необхідність подальшого перерозподілу попередньо направлених мотивувалася збільшенням чисельності виробничого персоналу (за 11 місяців 1969 р. у Сталінській області нараховувалося 911,8 тис. осіб з 908,9 тис. за планом). До того ж питома вага не зайнятого у виробництві працездатного населення в Сталінській області була вищою ніж в середньому по республіці – 13% проти 11%. З міст області щорічно самовільно виїжджало понад 200 тис. осіб, половина з них – у працездатному віці [134, арк. 13–14].

На початок 1960-х рр. припав новий етап розвитку вугільної промисловості Донбасу. ЦК КПУ і РМ УРСР Постановою від 12 липня 1962 р. «Про заходи з подальшого розвитку вугільної промисловості Донбаського басейну» зобов'язали ГУОНРП РМ УРСР направити на будівництво нових шахт, збагачувальних фабрик та реконструкцію вугільних підприємств Донбасу 8000

осіб (Донецькому раднаргоспу – 4500 осіб, Луганському раднаргоспу – 3500, Дніпропетровському раднаргоспу – 800) [102, арк. 107]. Всього у 1962 р. та 1-му кварталі 1963 р. підприємствам і будовам Донбасу і Кривбасу було направлено 54,1 тис. робітників, з них на будівництво нових шахт – 10,5 тис [106, арк. 84]. До кінця 1963 р. у регіон прибуло ще 15100 робітників, з яких до вугільних шахт на підземні роботи – 12,6 тис. осіб [223, с. 377].

Оргнабір на Донбас супроводжувався низьким рівнем побутових умов, малими заробітками, поганим ставленням до набраних [56, арк. 158]. Житлове будівництво регіону значно відставало від промислового. Під гуртожитки віддавали приміщення дитячих садків. Вже після прибуття робітників з ними розривали договори, мотивуючи відсутністю можливості їх розмістити. Траплялося, що договірчани тижнями кочували місцевими конторами оргнабору, перш ніж їм знаходили роботу. Низка місцевих керівників з недовірою і грубістю ставилися до набраних, зокрема, до вихідців західних областей УРСР, повсякчас обзиваючи їх бандерівцями [238, с. 265–266].

За відсутності налагодженого навчання на підприємствах, завербованих без азів гірничих професій та навиків шахтарської справи одразу направляли в забої шахт. Заробітки набраних були найнижчими. До грошової реформи 1960 р. прибулі, навіть кваліфіковані працівники (мулярі, теслі та інші), на багатьох промислових об'єктах отримували 250–300 крб в місяць. При цьому, зарплатня нерідко затримувалася на півтора-два місяці [238, с. 266, 268].

21 травня 1960 р. РМ УРСР Постановою «Про направлення робітників на підприємства і будови в межах областей» орієнтувала на проведення внутрішньообласного оргнабору [349, с. 185]. Надалі Донецький та Ворошиловградський обласні відділи оргнабору робітників та переселення здійснювали трудове залучення для потреб регіону із своїх місцевих резервів. Так, впродовж 1959–1980-х рр. Донецький відділ направляв та перенаправляв на підприємства та будови області в середньому 10000 осіб щороку. Всього у Донецькій області за той час трудові внутрішньообласні договори уклало понад 250 тис. осіб [238, с. 278], у Ворошиловградській – понад 200 тис. осіб.

У подальшому вербування на підприємства і будови Донбасу в областях УРСР були незначні. З другої половини 1980-х рр., після невдалих спроб обмежити безпосередній набір робітників підприємствами і посилити значення оргнабору (Постанова ЦК КПУ й РМ УРСР від 8 січня 1980 р.), розпочалася безповоротна орієнтація на заміну оргнабору вільним наймом [349, с. 186].

Однак повністю відмовлятися від системи міжобласного оргнабору для регіону радянська влада не стала. Щорічно до кінця 1980-х рр. в будівельні організації Донецької і Луганської областей, та в разі термінової потреби в значній кількості робочої сили, пов'язаної з початком нових робіт, система організованого набору робітників направляла до регіону тисячі працівників.

3.3. Організований набір постійних та сезонних робітників за межі УРСР

Після завершення Другої світової війни розпочався новий етап переміщення працездатного населення УРСР у віддалені регіони СРСР. В організованому порядку тисячі осіб різної кваліфікації щороку виїздили в північні та східні райони Російської РФСР на цілинні землі Казахської РСР.

Плани оргнабору до РФСР, що надходили УРСР у 1946–1953 рр. часто змінювалися і переглядалися радянським керівництвом впродовж року [49, арк. 27]. Незважаючи на всеохоплюючий адміністративний контроль, завдання укладення трудових договорів систематично не виконувалися [48, арк. 52]. Труднощі реалізації набору за межі УРСР союзне керівництво не брало до уваги, часто ще до завершення набору за попереднім напрямком надходили нові плани для виконання яких залишалося декілька місяців [49, арк. 71].

Кількість направлених з республіки залежала від потреби в додатковій робочій силі. Після війни з УРСР здійснювався оргнабір в Мурманську область (рибна промисловість) [186, арк. 30], на Сахалін (нафтова, вугільна промисловість, будови морського і річкового флоту), у Приморський край (будови морського і річкового флоту), Хабаровський край (лісова

промисловість, будови морського і річкового флоту), Архангельську і Молотовську області (лісова промисловість), Сталінградську область (на будівництво електростанцій) [56, арк. 66–67]. Більшість набраних в УРСР потрапляла на підприємства лісової промисловості, де частка сезонних робітників сягала 60–70% загальної кількості кадрів [391, с. 65].

Відповідно до Постанови РМ СРСР від 2 червня 1953 р. № 1395 «Про оргнабір сезонних робітників для роботи на лісозаготівлях та лісосплавах» розпочався оргнабір на сезонні роботи [242, с. 176–177]. Того ж року в лісову промисловість за межі УРСР було направлено 85,8 тис. осіб, в 1954 р. – 67 тис., за 10 місяців 1955 р. – 53 тис [63, арк. 54]. У другій половині 1950-х рр. оргнабір у лісову промисловість РРФСР переважав інші напрямки міжреспубліканського набору. В 1955–1957 рр. туди було відправлено 78568 осіб на постійну та 42758 осіб на сезонну роботу [82, арк. 20].

Щорічний оргнабір за межі УРСР сприяв збільшенню укладених договорів на 1–2 роки та зниженню відсотку направлених сезонників. Якщо в 1955 р. набір сезонників склав 27,7 тис. осіб, то в 1956 р. – 11,3 тис. і продовжував знижуватися [82, арк. 20]. У 1960–1966 рр. оргнабір на шість місяців проводився в незначній кількості на основі спеціальних постанов РМ СРСР.

У 1959–1965 рр. з УРСР в інші союзні республіки набирали 30–47 тис. осіб щороку [105, арк. 12; 115, арк. 9; 223, с. 273, 377]. Значні трудові потоки до КРСР вплинули на зменшення кількості направлених у РРФСР: наприкінці 1950-х – в середині 1960-х рр. останній надходило в середньому 15000 робітників щороку. При цьому, раднаргоспи радянської Росії вимагали направляти за оргнабором виключно чоловіків [82, арк. 11]. Все ж, в зазначений час 30–35% відправлених (зокрема у лісову промисловість, де радянським законодавством не була заборонена жіноча праця) становили жінки. Впродовж 1968–1975 рр. оргнабір з УРСР до РРФСР охоплював у середньому 16700 осіб щороку, у 1976–1989 рр. – 13500 (Див. Додаток В. 11).

У 1967 р. було відновлено щорічне планове укладення індивідуальних трудових договорів на сезонні роботи. Як і раніше плани набору сезонників не

виконувалися. Населення неохоче їхало працювати на далеку відстань на короткий термін, а погані виробничі та житлово-побутові умови спричиняли зворотну міграцію до закінчення терміну договору. Набрані часто працювали неповний сезон (3–4 місяці замість шести), що не виправдовувало витрат, пов'язаних з їх направленням. ГУОНРП РМ УРСР змушене було визнати недоцільність набору сезонників за межі республіки [82, арк. 19]. Не дивлячись на це, в 1967–1989 рр. на сезонні роботи з УРСР в лісову промисловість РРФСР було відправлено 170627 робітників, або більше половини (54%) направлених загалом (Див. Додаток В. 11).

Всього у 1967–1989 рр. на підприємства і будови РРФСР з УРСР в організованому порядку було відправлено понад 339 тис. робітників (Див. Додаток В. 11). Працю українців використовували на найменш популярних і найбільш фізично витратних роботах віддалених регіонів радянської Росії (Див. Додаток В. 12). Так, підприємствам і будовам лісової промисловості було відправлено понад 315,5 тис. робітників, енергетики та електрифікації – понад 6000, транспортного будівництва – понад 3000, будівництва підприємств важкої індустрії – понад 2000, нафтовій промисловості – понад 1000 робітників.

Впродовж всього міжреспубліканського оргнабору до РРФСР український трудовий ресурс на постійні основі спрямовувався в Амурську, Архангельську, Вологодську, Іркутську, Кіровську, Мурманську, Пермську, Сахалінську, Свердловську, Томську, Хабаровську області, Красноярський і Приморський край, АРСР Комі в інші регіони (Див. Додаток В. 13). Радянська влада використовувала українців для освоєння нафтових родовищ Сибіру, Камчатки, на будівництві Біломорканалу, Байкало-Амурської магістралі тощо [403, с. 79].

У другій половині 1950-х рр. географія міжреспубліканського напрямку оргнабору з території УРСР розширилася. Відповідно до Постанови Пленуму ЦК КПРС від 2 березня 1954 р. «Про подальше збільшення виробництва зерна в країні і про освоєння цілинних і перелогових земель» у районах Казахстану, Сибіру, Уралу, Поволжя, частково Північного Кавказу оргнабір був покликаний ліквідувати нестачу робочої сили в зазначених регіонах [225, с. 97; 296, с. 389].

У 1-му кварталі 1955 р. система оргнабору УРСР мала спрямувати до КРСР 10350 осіб на будови радгоспів, машинно-тракторних станцій, осель переселенців, шляхів сполучення [64, арк. 75]. У 1953–1958 рр. до КРСР з УРСР було відправлено 327 тис. робітників, близько 70000 з них – за оргнабором [139, арк. 16; 403, с.73]. Найбільш інтенсивно трудові договори до радянського Казахстану укладалися в 1956–1964 рр., коли з УРСР виїздило в середньому 24000 осіб щороку. Всього впродовж зазначеного періоду на будови освоєваних територій за індивідуальними договорами було набрано 218470 робітників. Надалі оргнабір до КРСР зменшився: у 1965 р. було відправлено біля 14,8 тис. робітників, у 1966 р. – трохи більше 9,2 тис. У 1971 р. оргнабір до КРСР зменшився до 3,6 тис., у 1973 р. – до 2,5 тис. Востаннє укладення трудових договорів до КРСР було проведене у 1977 р. – 456 осіб з УРСР поповнили будови підприємств важкої індустрії [142, арк. 8]. Загалом за оргнабором в 1965–1977 рр. до КРСР виїхало 64756 осіб (Див. Додаток В. 14).

Більшість набраних працювали на будовах Міністерства будівництва підприємств важкої індустрії СРСР, лише у 1967–1977 рр. туди було відправлено понад 16000 робітників із 40723 завербованих. Значна частина набраних в УРСР потрапила в організації Міністерства сільського будівництва КРСР, Міністерства енергетики та електрифікації СРСР, Міністерства транспортного будівництва СРСР. Періодично здійснювалося укладення трудових договорів на будови міністерств газової промисловості, шляхів сполучення СРСР на території радянського Казахстану та міністерствам автомобільного транспорту і кольорової металургії КРСР (Див. Додаток В. 12). Зокрема, робітники за оргнабором направлялися на розбудову вугільного кар'єру Екібастузу, будови Усть-Каменогорського титано-магнієвого комбінату, Павлодарського тракторного заводу, Карагандинського металургійного комбінату в Теміртау тощо [312, с. 11].

Завербовані направлялися здебільшого у Актюбінську, Алма-Атинську, Карагандинську, Кокчетавську, Кустанайську, Павлодарську, Цілиноградську області [305, с. 86–90]. У 1954–1977 рр. всі області КРСР користувалися

українським трудовим фондом, залученим до праці за оргнабором (Див. Додаток В. 13). Всього у 1954–1977 рр. з УРСР за індивідуальними трудовими договорами було відправлено до КРСР понад 283 тис. осіб (Див. Додаток В. 14).

У 1967–1976 рр. оргнабір поодиноким здійснювався для Міністерства будівництва Естонської РСР та Міністерства транспортного будівництва СРСР на території Естонської РСР, яким в період восьмої п'ятирічки (1966–1970 рр.) було направлено 1709 осіб, а також Латвійській РСР [125, арк. 6; 136, арк. 6].

Впродовж другої половини 1940-х – 1980-х рр. всі області УРСР більшою чи меншою мірою були охоплені оргнаборами міжреспубліканського напрямку. У сільськогосподарських областях плани укладення трудових договорів за межі республіки стабільно не виконувалися – селяни неохоче погоджувалися працювати на далеко віддалених підприємствах [51, арк. 39].

Переважна більшість направлених за межі УРСР у 1959–1965 рр. мешкала у областях Південно-Західного економічного району УРСР (78% загальної кількості набраних) [339, с. 109]. Проте вже на кінець 1960-х рр. район, зберігаючи найбільший відсоток виконання завдання трудових договорів за межі республіки, не виконував свій річний план. У 1971–1975 рр. регіон направив 83,7% запланованої кількості (з 113,6 тис. робітників відправлено 95 тис.) [141, арк. 82]. У 1978 р. річне завдання міжреспубліканського оргнабору не виконали Волинська, Львівська, Ровенська, Тернопільська області [144, арк. 124]. З 25 відділів, що здійснювали оргнабір до РРФСР у 1979 р., лише 13 виконали відведені їм плани. Незадовільно направляли робітників до РРФСР всі без виключення відділи праці західних областей УРСР [145, арк. 39]. У 1980-х рр. більшість західних областей стабільно не виконували відведені їм завдання, хоча біля 80% всіх міжреспубліканських трудових переміщень відбувалися за їх рахунок [384, с. 64].

З другої половини 1950-х рр. незначні плани оргнабору за межі республіки почали надходити південним та східним областям УРСР [49, арк. 12]. Окрім того, східні промислові області республіки періодично були донорами робітничого ресурсу за необхідності швидкого виконання позапланового

завдання міжреспубліканського оргнабору. Так, у 1970 р. укладення трудових договорів за межі УРСР (в РРФСР для підприємств лісової і деревообробної промисловості – 16 тис. робітників, для будов КРСР – 7 тис.) відбувалося за рахунок населення Донецької області, яка першопочатково мала набрати 2 тис. осіб для провідних будов УРСР та 8,5 тис. осіб для потреб власної промисловості. Не дивлячись на те, що область сама продовжувала споживати значну частину міжобласного оргнабору, було вирішено, що вона залишалася у більш вигідному становищі порівняно з іншими, які разом з планом оргнабору за межі республіки, мали значні завдання на вивезення робітників в інші регіони УРСР. Частину набраних склали вивільнені робітники із вугільної промисловості, решту – незайняте у виробництві працездатне населення (на початку 1970-х рр. під цю категорію потрапляло 13% населення області). До уваги взяли й той факт, що з Донеччини тільки з міст щорічно виїжджало понад 100 тис. осіб у працездатному віці, частина з них мігрувала за межі республіки [134, арк. 13–14].

Плани набору до РРФСР та КРСР надходили й іншим споживачам міжобласного республіканського оргнабору – Дніпропетровській, Запорізькій, Ворошиловградській областям [384, с. 64]. Фактично до областей у яких набір за межі республіки не проводився на плановій основі належали лише Кіровоградська, Кримська, Миколаївська та Херсонська [452, с. 94].

На кількісне виконання радянською Україною плану оргнабору в інші союзні республіки впливали якісні показники організації міжреспубліканського перерозподілу трудових ресурсів. Тимчасовому характеру перебування у віддалених регіонах СРСР відповідав специфічний уклад життя: гуртожитки, їдальні [440, с. 20]. Культурні потреби робітників ігнорувалися. Якщо з одного боку завербовані користувалися широкими пільгами, то з іншого – незадовільний прийомом і розміщенням, відсутність належних житлово-побутових умов, подекуди обіцяних об'ємів робіт підривали налагоджену систему [271, с. 28]. Утримати робітників на підприємствах віддалених куточків СРСР було складніше, ніж набрати й направити їх туди.

Так, впродовж першого року перебування до 70% прибулих за оргнабором в Норильськ залишали місто. Заробітки в екстремальних умовах виявлялися значно тяжчими фізично та морально, водночас можливості підзаробити не покидаючи межі УРСР зростали, а у 1970–1980-х рр. останні подекуди перевищували тарифи оплати праці на Півночі [440, с. 21].

Найгіршою була ситуація на підприємствах лісової промисловості РРФСР. Колективні та індивідуальні заяви, скарги масово надходили до органів оргнабору УРСР. В них розкривається дійсне життя набраних поза батьківщиною. Направлених робітників часто розміщували в необладнаних оселях без дверей, вікон, опалення. Чунське будівельне управління тресту «Ангарлістрансбуд» селило своїх робітників у господарських приміщеннях де до того жила худоба. Шарагульська будівельна частина того ж тресту після прибуття набраних практикувала повернення їх додому через нестачу гуртожитків [51, арк. 94]. Вельвинський ліспромгосп Молотовської області, що у вересні 1954 р. прийняв за оргнабором групу із Львівської області, впродовж декади не влаштовував завербованих, розселив у неопалювальній та неосвітленій кімнаті з чотирма ліжками сім осіб, тощо [57, арк. 37].

Набрані у листах до рідних та безпосередньо уповноваженим з оргнабору описували своє безнадійне становище. Найбільше незадоволення викликала відсутність умов життєдіяльності: «... По-перше, ми запитуємо Вас, – писали в листі до завідувача відділом оргнабору Житомирського облвиконкому робітники Красноборського ліспромгоспу, комбінату «Архангельскліс», – чи знаєте Ви куди нас направляєте? Після приїзду нас розмістили в такому необлаштованому гуртожитку, що у поганого господаря худоба живе в кращому приміщенні... спецодягу не видали, заробітки низькі. Погана організація праці не дає можливості виконати план і отримати необхідну зарплату, щоб можна було матеріально допомагати родині» [64, арк. 108]. М. О. Максимичів, виходець з Дрогобицької області, який потрапив в Слущкий ліспромгосп, комбінату «Молотовліс» повідомляв: «Розмістили нас в непридатних для життя землянках, з даху тече вода, холодно і брудно. Йдеш на

роботу в мокрому одязі і з роботи приходиш теж мокрий, а висушити одяг немає де. Питної води немає, сніг розтоплюємо і на цій воді готуємо їжу. Я захворів, медичної допомоги не надають. Зарплату видають нерегулярно... видужаю, напевно доведеться втекти» [64, арк. 109].

Завербовані розповідали, як ставили під сумнів злагодженість центру та керівників місцевих підприємств у справі оргнабору. Робітник комбінату «Вологдаліс» Білозерського ліспромгоспу А. Т. Сидоров, який прибув з Харківської області дивувався: «Керівник ділянки Дворко зустрів нас словами: «Ви приїхали за довгим рублем, то ми цього вам дати не можемо. Якщо вам не подобаються наші порядки, можете відразу їхати. Ви найнялися рік відпрацювати у нас, як би продалися нам, тому ми що хочемо, те й робимо з вами»... він так і чинив, одних після прийому відразу звільняв, інших перекинув на роботу в будконтору і так далі» [64, арк. 111–112]. Виходець з Житомирщини В. А. Юзьков, якому довелося попрацювати в Черемховському ліспромгоспі комбінату «Котласліс» скаржився: «Праця робітників, які прибули за оргнабором організована вкрай погано, передача досвіду не організована, виробничого навчання немає. Через це заробітки низькі (10–15 крб/день), більшу частину виконаної роботи не враховують, обраховують нас» [64, арк. 111]. Г. І. Бурдейний, який уклав трудовий договір на будівництво Сталінсько-Магнітогорської магістралі після втечі з місця направлення, виправдовувався: «У нас не примусова праця і безкоштовно працювати ніхто не буде... я втік від холоду і голоду... знайте, жорстоко обдурений вами, я не забув, і як комсомолец ніколи не забуду цього підлого обману» [64, арк. 128].

Відсутність дисципліни, належних умов життя і праці призводили до панування пияцтва і бійок у гуртожитках, де мешкали набрані та зіткнень з місцевим населенням. Особливо гостро це відчувалося за найбільш чисельними напрямками оргнабору, де рівень соціальної напруги між місцевим населенням та договірчанами неодноразово вибухав бійками, погромами, а той й збройним протистоянням (наприклад, на мітингу проти поганих умов проживання в Теміртау «Казахстанської магнітки» відзначилися оргнаборівці з Одеси –

спротив тривав декілька днів, закінчився силовим розгоном протестуючих) [330, с. 126–232].

Соціальна наруга навколо і серед новоприбулих українців, була викликана не лише відчуттям невлаштованості, усвідомленням статусу тимчасовості свого проживання. Так, географія оргнабору, трудових переселень та ареал розселення політичних вигнанців з УРСР передбачали одні й ті ж віддалені регіони [268, с. 77–78; 443, с. 588]. Варто погодитись з В. П. Швидським в тому, що завербовані опинялися у напруженому середовищі, де повсюдно відчувалися віяння ГУЛАГу (звільнені з таборів, які залишалися на поселенні чи постійне проживання), неоднозначності спецпоселень (колишні куркулі, сім'ї націоналістів, виселені з УРСР, інші) [444, с. 250].

Наприкінці 1970-х рр. органи з оргнабору УРСР мали низку зауважень до союзних міністерств, яким спрямували завербованих. На прикладі конкретних випадків республіканські працівники системи пояснювали, чому саме з величезними труднощами здійснювався міжреспубліканський оргнабір [145, арк. 41]. На місцях констатували факти порушення облаштування набраних та водночас висували зворотні звинувачення працівникам республіканської системи оргнабору у відборі й направленні «летунів». Тоді як недоліки у господарському та трудовому влаштуванні договірчан залишалися й надалі [57, арк. 37]. За таких умов частина направлених, порушуючи договір, самовільно влаштовувалася працювати в інші установи регіону, мігрувала далі чи поверталася додому [64, арк. 26].

З другої половини 1970-х рр. підприємства все частіше відмовлялися від оргнабору. Відмови були викликані відсутністю можливості забезпечити умови життя набраним. Окрім того, підприємствам доводилося створювати широку мережу виробничо-технічного навчання для некваліфікованих працівників, які прибували за оргнабором. Витрати часу і коштів що йшли на навчання нових робітників часто не виправдовувалися – відпрацювавши за договором визначений термін, завербовані звільнялися [391, с. 65].

Питання економічної доцільності міжреспубліканського перерозподілу трудових ресурсів у порядку оргнабору і переселення дедалі частіше виникало наприкінці 1970-х рр. Республіканські органи праці мотивували необхідність припинення такої практики напруженістю балансу робітничих сил в УРСР, що була викликана різким скороченням природного приросту населення, зниженням мобільності трудового ресурсу, стійким негативним сальдо міграції [144, арк. 124]. Лише у 9 областях і Києві у 1976–1979 рр. кількість населення за рахунок міграцій збільшилася, в усіх інших – зменшилася. При цьому у Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях міграційні втрати перевищили природний приріст населення. Вже у другій половині 1980-х рр. приріст трудових ресурсів у республіці забезпечувався за рахунок залучення у виробництво пенсіонерів та підлітків. У 13 областях УРСР сумарна чисельність трудових ресурсів скоротилася на 246,8 тис. осіб, а населення працездатного віку на 308,6 тис. осіб. Із вказаної кількості скорочення відповідно 74,4 тис. осіб (30,2%) і 102,4 тис. осіб (33,7%) припадало на 6 із 8 західних областей, яким в десятій п'ятиріччі довелося 39,3%, в 11-й п'ятиріччі – 36,4% загальнореспубліканського обсягу оргнабору робітників [171, арк. 64].

Більшість виїжджаючих була соціально активною, перспективною частиною населення. За слушним зауваженням О. А. Малиновської, навіть за умов повернення на батьківщину направленого трудового ресурсу, його переважна більшість мала підірване або втрачене здоров'я, що на перспективу не могло бути сприятливим для трудових ресурсів УРСР, її демографічного розвитку [353, с. 13].

Труднощі у проведенні оргнабору за межі республіки виникли у 1980-х рр. У той час підприємства Мінлісбумпрому СРСР самі приймали робітників, які самовільно прибували з УРСР, а наявність цілої бригади гарантувала кращі заробітки. При цьому, за відомостями Держкомпраці РМ УРСР, на роботу з прямою оплатою виїжджало більше робітників (у 1982 р. таких було 16082 особи, або 119% до кількості направлених системою оргнабору) [147, арк. 22].

Наприкінці 1980-х рр. економічна доцільність міжреспубліканського оргнабору нівелювалася значними порушеннями в його проведенні. Заявки підприємств і будов на поповнення їх робітничих лав часто суперечили Інструкції про порядок проведення оргнабору. Яскравим прикладом стали вимоги Головспецбуду Мінмонтажспецбуду СРСР, що обмежували встановлені вікові рамки для набраних чоловіків (18–45 років) та жінок (18–40 років), не передбачали виробничого навчання, а підсобних робітників прийом не проводили. З 24 перерахованих в довідці спеціальностей тільки у п'яти були передбачені розряди з другого, за іншими були потрібні робітники високої кваліфікації. У розріз із реальною ситуацією Держплан СРСР п'ятирічним планом економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 рр. зобов'язав радянську Україну набирати до РРФСР 13,4 тис. осіб щорічно.

Характерно, що одночасно із вивезенням працездатного населення з УРСР до неї проводилася трудова міграція з інших союзних республік. Шляхи в'їзду в республіку були такі ж як і для виїзду [353, с. 9]. Значну кількість трудових мігрантів УРСР прийняла у період повоєнної відбудови. Зокрема, до Донбасу в другій половині 1940-х рр. з Молдовської РСР, Білоруської РСР та інших союзних республік прибуло 43 тис. осіб, лише з РРФСР було направлено понад 90 тис. осіб [34, арк. 22–23; 438, с. 418]. Не зупинився приплив направленців з інших республік і після завершення відбудови [353, с. 9].

У черговий раз, коли без відома РМ УРСР Постановою РМ СРСР від 25 квітня 1957 р. було передбачено спрямувати з Болгарії до УРСР 7800 робітників, республіканське керівництво відверто запропонувало РМ СРСР припинити оргнабори та переселення з УРСР до інших республік, рівно так, як і навпаки: «РМ УРСР вважає недоцільним направлення в УРСР робітників з Народної Республіки Болгарії, в той час як з України спрямовується велика кількість робітників до інших союзних республік» [184, арк. 87–88], – йшлося у листуванні. Проте зауваження були марними, до УРСР й надалі надходив трудовий ресурс за міжреспубліканським оргнабором [154, арк. 102]. При будівництві чи введенні в дію великих підприємств на території УРСР, масово

завозили робочу силу ззовні, пояснюючи це потребою створення «комуністичних», «інтернаціональних колективів». Автоматично здійснювалася русифікація новобудов і поселень біля них [443, с. 579].

Отже, незважаючи на високу концентрацію промислового і сільськогосподарського виробництва, УРСР була донором робочої сили стратегічним регіонам СРСР. Впродовж 1947–1988 рр. за оргнаборами за межі республіки було направлено щонайменше 950 тис. робітників.

Таким чином, планове внутрішньореспубліканське та міжреспубліканське використання працездатного населення в УРСР через систему оргнабору робітників впродовж другої половини 1940-х – кінця 1980-х рр. охопило понад 4,7 млн осіб. Такі численні переміщення людського ресурсу призвели до демографічного старіння населення сіл УРСР та областей виходу завербованих загалом. Водночас, у регіонах входу договорчан, зокрема яким був Донбас, оргнабір викликав штучні міграційні хвилювання, формувал напружену соціальну атмосферу, сприяв нерівномірній урбанізації, демографічним перекосам між міськими та сільськогосподарськими територіями.

Довгостроковий та чисельний розподіл трудового фонду республіки допомагав реалізовувати соціальну та національну політику радянської влади. Оргнабір сприяв «зближенню націй СРСР», допомагав формувати «нову історичну спільність – радянський народ». Набрані опинялися в штучно створеному середовищі, де нівелювання національної приналежності та формування нових соціальних і культурних устроїв проходили з пришвидшеними темпами.

РОЗДІЛ 4

ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНІЗОВАНИХ ТРУДОВИХ ПЕРЕСЕЛЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (1946–1989 рр.)

4.1. Організовані трудові переселення в південні та східні області УРСР

Соціально-економічна політика радянської влади, демографічні втрати періоду Другої світової війни, голод 1946–1947 рр. сприяли утвердженню півдня УРСР у статусі трудонедостатнього [425, с. 60]. У порівнянні з 1940 р. працездатне населення регіону по завершенню війни скоротилося на 50–54%, а навантаження на одного селянина склало 7–16 га [173, арк. 3]. Водночас РМ СРСР видавала постанови, за якими колгоспи півдня УРСР мали освоювати і вводити до експлуатації раніше необроблювані земельні фонди [243, с. 34–35.].

Можливі варіанти відновлення трудового балансу областей керівництво республіки почало розглядати одразу після війни. Всі вони базувалися на організованому державою переселенні молодих перспективних родин. У 1946 р. сільськогосподарський відділ ЦК КП(б)У запропонував перемістити з Чернігівської, Вінницької та Житомирської областей 8600 родин в Херсонську (1000 сімей), Миколаївську (2000), Запорізьку (1800), Одеську (1500) та Ізмаїльську (2300) області [173, арк. 3]. Водночас міністерство земельних справ УРСР рекомендувало покращити технічне забезпечення трудонедостатніх регіонів, зважити на значну, господарсько невлаштовану, частину українського населення, яке прибуло за обміном із Польщі. Та й попередня практика організованого переселення (1933–1936 рр.) була малоефективною – більшість переміщених повернулися до попередніх домівок [173, арк. 11; 297].

Активне обговорення трудових переселень відновилося наприкінці 1940-х рр. 5 квітня 1949 р. на розгляд першому секретарю ЦК КП(б)У М. С. Хрущову, за підписами Голови Президії ВР УРСР М. С. Гречухи та

першого заступника Голови РМ УРСР Л. Р. Корнійця, було представлено план, за яким визначалися області, колгоспи та радгоспи яких мали дозаселити – Дніпропетровська, Запорізька, Ізмаїльська, Одеська, Миколаївська, Сталінська, Херсонська [174, арк. 1–2]. 30 червня 1949 р. РМ СРСР та 12 серпня 1949 р. РМ УРСР і ЦК КП(б)У прийняли Постанову № 2285 «Про переселення колгоспників і одноосібних селян у колгоспи і радгоспи південних областей УРСР» [176, арк. 262]. До кінця року було набрано і переміщено 14232 сімей із 15000 запланованих [4, арк. 1]. Їх розселили в 1137 колгоспах дев'яти областей, що займалися вирощуванням конопель, олійних, кукурудзи. Більшість родин 1949 р. прибуло до Херсонської – 5639 сімей, Запорізької – 3534, Ізмаїльської – 1656 та Миколаївської областей – 1070 сімей [4, арк. 5–6; 5, арк. 5].

На початку 1950-х рр. Український державний інститут з проектування іригаційних споруд і сільських електростанцій надав РМ УРСР висновок, за яким у зрошуванні райони Херсонської, Запорізької, Миколаївської, Дніпропетровської областей необхідно було доселити 314 тис. осіб до наявних 172 тис. осіб. Заселяли території Верхньо-Інгулецького та Нижньо-Інгулецького зрошувальних масивів [219, с. 18]. У 1951–1955 рр. у регіон планувалося перемістити 228 тис. осіб або 91 тис. сімей. Одночасно було заплановане переселення 20000 родин в колгоспи і радгоспи незрошуваних східних областей УРСР [11, арк. 20]. Частково в цю кількість увійшли відселювані сім'ї із зон затоплення, у зв'язку з будівництвом Південно-Українського каналу та Каховської ГЕС у 1952–1956 рр. [219, с. 17].

Області, що не визначили як трудонедостатні стали постачальниками людського ресурсу. Перші групи виходу переселенців було сформовано квітневим планом 1949 р., відповідно до якого так званих «куркулів» Волинської, Чернівецької, Дрогобицької областей (4-та група) переміщали в радгоспи східних областей; решта західних областей проводила переселення колгоспників і селян (3-тя група); північні та центральні області УРСР (2-га група: Київська, Вінницька, Кам'янець-Подільська, Житомирська, Чернігівська, Сумська) здійснювали переміщення колгоспників на південь країни. Інструкція

про переселення на добровільних засадах була передбачена другій групі областей, тоді як третя та четверта мали одразу сформувати списки селян для виселення, насамперед мешканців віддалених хуторів [174, арк. 1–2].

Уповноважені обкомів КП(б)У і виконкомів облрад доповідали, що на пропозицію добровільного переселення люди відповідали: «Хочу жити на малій Україні, а на велику їхати не хочу», «У південних областях щоб спекти хліб, треба дві фури соломи спалити», «Там поля заміновані, хочуть щоб ми там загинули» та інше [175, арк. 190]. Негативне ставлення населення до організованих переміщень місцеві партійні діячі пояснювали прогандиською діяльністю антирадянських сил. «Наші уповноважені, партійно-радянський актив роз'яснює колгоспникам і одноосібним селянам суть цих класово-ворожих думок, які не відповідають дійсності і націлені на те, щоб зірвати переселення», – доповідали, наприклад, заступник голови виконкому Тернопільської облради депутатів трудящих З. Дорофєєв і секретар Тернопільського обкому КП(б)У В. Дружинін [175, арк. 190].

На нові місця проживання переселенці везли з собою нажите та виділене колгоспом майно, лише впродовж 1949–1953 рр. у південні області УРСР ними було привезено 4280 коней, 44170 корів, 9080 молодняку великої рогатої худоби, 28170 свиней, 32550 овець і кіз, 100090 птахів, 4471 бджолосімей [4, арк. 1; 5, арк. 3; 12, арк. 13]. Проте значна частина новоселів потребували продовольчої підтримки, фуражу, палива [276, с. 61]. Натомість виплати за обмінними квитанціями, розрахунок за відпрацьовані трудовні в місцях виходу часто затримувалися [17, арк. 34]. РМ УРСР та ЦК КП(б)У неодноразово просили Й. В. Сталіна надати переселенцям полегшуючі пільги, дозволити виділити для них позапланові продовольчі позики [177, арк. 3]. Всупереч труднощам господарського влаштування новоселів, лише впродовж 1950 р. було заплановано переселити 52500 сімей, у 1951 р. – ще 25000 родин [177, арк. 25, 39; 189, арк. 25]. Вдалося набрати і направити у 1950 р. і 1951 р. 26290 та 24726 сімей відповідно [5, арк. 2, 12; 11, арк. 5–6].

На відміну від реальної ситуації радянська пропаганда повідомляла про успіхи спланованого процесу, щасливе життя новоселів: «Ряд сімей колгоспників нашого району захотіли переселитися на Південь України, – йшлося у газеті «Ленінським шляхом», друкованому органі райкому КП(б)У Камінь-Каширського району Волинської області. – Держава пішла на зустріч: було виділено за державні кошти необхідний транспорт, видано грошову допомогу, після приїзду на місце вони [переселенці] отримали хороші квартири і забезпечені всім необхідним для нормального життя» [209, с. 2]. Преса рясніла заявами, закликами, фотознімками переселенців. Новосели демонстративно дякували долі за своє нове життя, тоді як така доля була волею партії та уряду. Водночас скарги переселенців на погане господарське влаштування супроводжувалися коментарями про легкодухість та лінь окремих осіб, нечесних робітників, які мігрували в пошуках «довгого карбованця».

На початку 1952 р. питання планового переселення стало причиною особистої розмови Й. В. Сталіна з Секретарем ЦК КП(б)У Л. Г. Мельниковим та Головою РМ УРСР Д. С. Коротченком. У травні того ж року в Києві відбулася республіканська нарада з питань господарського устрою переміщених родин, на якій працівникам системи переселення повідомили побажання Генсека ЦК ВКП(б) – пришвидшити темпи переселення [14, арк. 3].

Поруч із індивідуальним переміщенням сімей з 1950 р. проводилося переселення цілих колгоспів та бригад (Див. Додаток Г. 1). Того ж року було переміщено 13 колгоспів (з Тернопільської та Станіславської областей – по 5, Львівської, Рівенської, Чернівецької – по 1) [5, арк. 5]. У 1952 р. переміщення колгоспів та бригад відбувалося з Вінницької (4 і 3 відповідно), Волинської (2 і 1), Дрогобицької (7 і 18), Львівської (2 і 2), Станіславської (6 і 5), Тернопільської областей (1 і 9). У місцях входу переселені колгоспи та бригади некомпактно розміщували в порядку дозаселення існуючих господарств [12, арк. 38–39; 13, арк. 3; 17, арк. 8].

Проголошена добровільність трудових переселень у 1949–1953 р. часто і повсюдно нехтувалася. У 1951 р. резонансу набула справа колгоспу «Радянська

Україна», що з села Хом'яківка Тисменицького району Станіславської області переїздив до Кіровоградської області, у 1952 р. – колгоспів «Молода гвардія» Кіцманського району та «Нове життя» Вижницького району Чернівецької області, що вирушали до Запорізької області. У цих та інших випадках, на загальних зборах, які винесли рішення про переїзд всього колгоспу, більшість родин була відсутня. Анкети-заяви про добровільне переселення від імені колгоспників підписували уповноважені з переселення. Щоб принудити населення до переміщення застосовувався відкритий примус – будинки селян розбиралися, осіб, які відмовилися переїздити, позбавляли права користуватися присадибними ділянками, не видавали їм розрахунок за вироблені трудовні. Спішно розпускалися правління колгоспів, припиняли роботу партійні організації, закривалися клуби, школи, магазини, медпункти, припиняли роботу сільради. Неправомірність зборів і наступних дій швидко налаштовували місцеве населення проти радянської влади. Більшість сімей відмовилися переселятися, а ті, які були відправлені – повернулися [17, арк. 11].

Незважаючи на те, що колгоспи відмовилися від переїзду, все їх майно – худобу, птахів, пасіки, посівний матеріал, сільгосппродукти і земельні угіддя продовжували розділяти та віддавати сусіднім колгоспам [9, арк. 1–13]. Замість організованого переселення радянська влада отримала спротив селян: «Під активним впливом провокаторів в своєму середовищі, [селяни] стали осаджувати районні та обласні ради своїми делегаціями з колективними заявами і скаргами, наскрізь просоченими вузькими, приватно-власницькими і націоналістичними інтересами без найменшого провидіння загальнодержавних інтересів, в яких вони єдино просили: скасувати попереднє рішення колгоспу про добровільне колективне переселення і залишити їх в спокої, як вони висловлюються, – «на своїй рідній землі, де ми народилися», – скаржилися у звітах працівники системи організованого переселення [9, арк. 13]. Зрештою, селяни переходили до відкритого саботажу – не виходили на колгоспну роботу. У провалі переселенських акцій, їх примусовому проведенні були звинувачені місцеві виконавці: завідувач переселенським відділом при Чернівецькому

облвиконкомі був виключений з партії і засуджений на 4 роки, виключені з партії окремі чиновники Кіцманського та Вижницького районів [19, арк. 36].

Значні порушення добровільності переселення мали місце в с. Косичі Львівської області, в Чуднівському районі Житомирської області [10, арк. 6; 17, арк. 11]. Сумний досвід такого переміщення полягав ще й у тому, що колгоспи та бригади переїздили, родини поверталися, а колгоспне майно розкрадалося [6, арк. 102]. Ці та інші причини змусили радянську владу поступово відмовитися від переселення цілих колгоспів та бригад. У 1953 р. в республіці було переміщено 1 колгосп (з Волинської області) та 4 бригади (1 з Вінницької області, 3 – з Дрогобицької) [21, арк. 8].

Загальні результати переселенської кампанії 1949–1953 рр. вражаючі: 100225 сімей, у яких нараховувалося понад 421 тис. осіб, з них працездатних – понад 234 тис., змінили області проживання. Більшість родин прибуло до південних областей республіки: Херсонської – 21870, Миколаївської – 16020, Одеської – 12738, решта – до Запорізької, Дніпропетровської, Кіровоградської, Полтавської, Ворошиловградської, Сталінської, Харківської. Переселяла і водночас приймала переселенців зі Станіславської і Дрогобицької областей для заселення Забузького району Львівська область. Впродовж 1951–1953 рр. їй було направлено 4177 сімей (Див. Додаток Г. 2).

Відбір і переміщення родин здійснювалися з 14 областей республіки. Більшість переселених, 80744 родин, в 1949–1953 рр. були вихідцями західних областей, значно менше прибуло з центральних та північних областей – 17787 сімей (Див. Додаток Г. 3). Кількість відібраних родин в областях виходу варіювалася від 1 до 312 сімей з одного району. В середньому в одній сім'ї було 4 осіб, з яких щонайменше 2 – працездатних [4, арк. 2].

Основними центрами вибуття були економічно слабкі села. У західних областях УРСР на переселення охочіше давали згоду некорінні жителі, а в різний час приїжджі туди з інших регіонів країни [14, арк. 61]. На переміщення погоджувалися насамперед бідні, безхатні, безземельні селяни, для яких трудова міграція була можливістю отримати від держави грошову допомогу,

пільгове житло чи мігрувати далі [4, арк. 2]. До зміни місця проживання заохочувалися також кваліфіковані особи. Так, серед новоселів 1949–1950-х рр. нараховувалося 6971 фахівців: голів колгоспів – 206, трактористів – 912, шоферів – 429, ковалів і слюсарів – 1099, теслярів – 2164 [5, арк. 3].

Ставлення до переселенців у місцях вселення було різним. Голови колгоспів і радгоспів часто суб'єктивно розподіляли пільгове продовольство. Перевірки з РМ УРСР зафіксували безліч випадків, коли переселенці змушені були жебракувати та просити милостиню, їх діти не ходили до школи через брак одягу чи взуття [28, арк. 16–17]. З пересторогою до нових мешканців ставилися місцеві жителі. Новосели скаржилися на замкнуті криниці, які охороняла сторожа з місцевих. Існували кліматичні та психологічні труднощі. Переміщених заселяли в найвіддаленіші степові колгоспи та радгоспи. Родини з північних та західних областей скаржилися на нестачу води, лісу, страждали від степового спекотного та жаркого клімату, що з незвички викликав головну біль, запалення очей. Серед переселенців швидко поширювалася малярія. Не звикла до такого клімату пропадала худоба, яку родини везли з собою [8, арк. 24].

Значна кількість одночасно переселених викликала труднощі з їх розміщенням у місцях вселення. Незважаючи на те, що керівництво окремих областей вже мало досвід прийому організовано переміщених родин, нова переселенська кампанія засвідчила низьку готовність до їх прийому. Серед недоліків процесу були: відомча неузгодженість, непідготовленість залізничних станцій та водних пристаней до прийому людей і, як наслідок – тривале розвантаження переселенських родин та їх майна [390, с. 116]. Наявний житловий фонд не забезпечував і 30% потреби, незважаючи на те, що у 1949–1953 рр. було відновлено перевезених, відремонтовано та зведено нових 75420 будинків [72, арк. 5; 460, арк. 121]. Ще понад 20 тис. родин залишалися без власного житла, мешкали на підселенні, по декілька родин в одному домі.

Скарги новоселів про поганий господарський устрій масово надходили до переселенського управління при РМ УРСР. «Переселення в Південні області нас дискредитувало, – зазначали працівники переселенських структур

Чернігівської області, – переважна більшість переселенців не влаштовані, ми маємо випадки (в Запорізькій області) коли по 15–17 сімей вселяли в [сільські] клуби. Це завдало збитків державі і розорило наших колгоспників» [13, арк. 17]. У негуманному ставленні до новоселів та ігноруванні Постанови ЦК КП(б)У і РМ УРСР від 5 квітня 1952 р., за якою кожен факт повернення переселенців повинен був розглядатися як надзвичайна подія, були звинувачені місцеві органи влади областей вселення [14, арк. 83–84].

Мати справу з сім'ями, які переселялися добровільно виявилось складніше ніж передбачалося. У багатьох трудових мігрантів у місцях виходу залишалися родичі та житло. Такі сім'ї відмовлялися жити на підселенні чи погоджуватися на кредит за погано споруджені будинки і за несприятливих умов влаштування поверталися на попередні місця проживання. Наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр. вибуття переселенців у окремих колгоспах вселення сягало понад 50%. Наприклад, в колгоспах Велико-Білозерського району Запорізької області за 4 роки вибуло на попередні місця проживання 475 сімей, або 58% переселених (з колгоспу ім. В. Молотова – 57%, ім. К. Ворошилова – 74%, ім. М. Фрунзе – 58%) [28, арк. 16–17]. Погано закріплювалися родини в Ізмаїльській області, де вибуття охопило 43,1% переселених, в Херсонській – 28,3%, Запорізькій – 27,2% та Миколаївській – 22,4% [17, арк. 33]. На 1 січня 1954 р. із загальної кількості – 59990 сімей, які прибули в місця вселення в 1951–1953 рр. вибуло 9107 сімей, або 15,2% [21, арк. 25]. У 1954 р. із південних та східних областей УРСР вибуло ще 7474 сімей переселенців. На 1 вересня 1954 р. з 108120 переселених родин вибуло: з Херсонської області – 5328, Миколаївської – 3936, Запорізької – 3495, Одеської – 3416, Кримської – 1952, Сталінської – 1567, Дніпропетровської – 1442, Кіровоградської – 836, Ворошиловградської – 279, або 20,4% від загальної кількості переселених [27, арк. 37; 28, арк. 18]. Меншою мірою сім'ї вибували в інші колгоспи району вселення, більше – в інші райони області вселення та за її межі [4, арк. 7].

До зворотної міграції підштовхувала недовіра до радянської влади. Так, у 1954 р. з колгоспу ім. Т. Шевченка Михайлівського району Запорізької області

вибуло 26 сімей переселенців через чутки про відсутність видач розрахунків за трудовні, нестерпні умови життя в майбутньому і голод. Характерно, що всі ці сім'ї були добре влаштовані, мали власні будинки, надвірні приміщення, корів, свиней, птахів, достатню кількість зерна. Переселенці продали майно і вибули назад в Тернопільську область [28, арк. 19].

Частину вибулих родин обласним виконкомам та відділам переселення вдавалось повернути. У 1949–1956 рр. обіцянками та погрозами було відправлено назад в південні області республіки понад 6 тис. сімей [72, арк. 4].

28 вересня 1954 р. Президія ЦК КПУ прийняла Постанову № И-32/23 «Про недоліки в господарському влаштуванні переселенців в південних областях УРСР», за якою у області вселення відправили комісії від РМ УРСР. Було встановлено, що з 79723 сімей переселенців частина мала будинки, худобу, одержувала від колгоспів грошову допомогу, продовольство, паливо. Проте, залишалося ще понад 1450 сім'ї без житла [28, арк. 14–15].

Смерть Й. В. Сталіна, приєднання до УРСР Кримської області та початок освоєння цілинних і перелогових земель СРСР сприяли зміні методів направлення трудових переселенців. Тимчасова лібералізація частково розкрила глибину порушень «соціалістичної законності», принципу добровільності, допущених при переселенні як окремих сімей, так і цілих колгоспів й бригад. Трудові переміщення не відрізнялися від політичних депортацій та переселень 1944–1953 рр., а інколи й слугували прикриттям для них. Красномовною є заява-скарга жителів села Усть-Путилів Чернівецької області Голові Президії ВР УРСР М. С. Гречусі про методи агітації на добровільне переселення: «Коли ми відмовилися подавати заяви, оскільки це добровільно... тоді вони взяли нас у приміщення сільради і тримали по тричотири дні голодних... Під час нашого затримання з боку представників району... до нас застосували фізичну силу, били нас, наносили удари кулаками й дровами, колодами, що були в кімнаті, щоб топоти грубу. Коли ми починали кричати, то вони хапали нас за горло і починали душити» [227, с. 838–839]. Під покривом трудового переселення зі Станіславської області в 1949–1953 рр.

перевезли до південних областей УРСР і Забузького району Львівської області 11065 сімей, з 21 села – майже все населення. У 1954 р. до радянських і партійних органів почали надходити прохання сімей про допомогу у відновленні житла. Свої вимоги родини обумовлювали тим, що були переселені примусово, не одержали лісоматеріалів зі своїх будинків, переселенських пільг, були незадовільно влаштовані у місцях вселення. Для відбудови розібраних будинків облвиконком змушений був виділити 8600 м³ лісу, місцевий бюджет – 157,5 тис. крб, Сільгоспбанк – 283,5 тис. крб позички [28, арк. 104–105].

У 1954 р. почалося втілення в життя нової програми підйому сільського господарства, розробленої вересневим (1953 р.) та наступними пленумами ЦК КПРС. Розпочався новий етап трудових переселень, декларованими принципами якого стали добровільність та агітаційно-роз'яснювальна робота. Разом з тим, вже 1954 р. виконання завдань опинилося під загрозою зриву: до кінця року було направлено 2908 сімей, або 36% плану [65, арк. 12]. Жорстка директивність у виконанні планів організованого переміщення була відновлена.

На початку січня 1956 р. РМ УРСР повідомила про все ще значну кількість колгоспів південних і східних областей УРСР, незабезпечених робочою силою. У Херсонській, Миколаївській, Кримській областях навантаження обробітку землі на одного колгоспника складало 15–20 га: «Це не дає можливості належною мірою розвивати багатогалузеве господарство, вводити трудомісткі технічні культури, збільшувати продуктивність тваринництва і розвивати такі прибуткові в умовах півдня галузі, як садівництво, виноградарство. Більшість колгоспів погано забезпечені робочою силою, є економічно відсталими», – йшлося в урядовому листуванні [183, арк. 38]. Організовані переселення мали поповнити робітничий ресурс та припинити відволікання міщан з виробництва і навчання у період прополювальних робіт та збору урожаю. Продовження переміщень зумовлювалося також збільшенням площі зрошуваних земель у зв'язку із завершенням будівництва Каховського гідровузла, будівництвом великих гідросистем – Інгулецької, Краснознаменської, Північно-Кримської,

Північний Донець-Донбас [196, с. 64]. Таким чином, сільськогосподарські трудові переселення були активізовані.

Потребу в доприселенні визначили для колгоспів у 72 тис. сімей і для радгоспів у 11 тис. сімей [183, арк. 38–39]. Переселити таку кількість сімей мали впродовж 1956–1958 рр. з районів західних, поліських і частково лісостепових областей УРСР. Зрештою, в 1954–1957 рр. до Запорізької області було переміщено 2389 сімей, Кіровоградської та Дніпропетровської в 1954–1958 рр. – 1742 та 2489 сімей відповідно, Одеської в 1954–1959 рр. – 3467 сімей, у 1954–1956 рр. і 1954–1957 рр. 697 та 672 родин до Ворошиловградської та Сталінської областей відповідно (Див. Додаток Г. 2).

У 1954 р. розпочалися систематичні трудові переміщення до Кримської області. Надалі доприселення родин в колгоспи та радгоспи півострова було головним напрямком республіканського переселення. До початку 1960 р. організовані переміщення припинилися до більшості областей УРСР, за виключенням Миколаївської та Херсонської.

У 1959–1965 рр., відповідно до сьомого п'ятирічного плану, передбачалося переселити 67300 сімей [99, арк. 7, 8]. Як і раніше, переміщення на південь країни пояснювали необхідністю встановлення балансу трудових ресурсів для подальшого розвитку сільського господарства, розширенням територій під садами і виноградниками, площ зрошувального землеробства та введенням в експлуатацію гідросистем. Ці ж мотиви лягли в основу планування переселення на 1964–1970 рр., яке охопило 113000 сімей [116, арк. 96]. Лише впродовж 1963–1967 рр., згідно з Постановою ЦК КПУ і РМ УРСР від 30 грудня 1962 р. «Про заходи з високопродуктивного використання зрошувальних земель в колгоспах і радгоспах УРСР», необхідно було переселити 34700 сімей (в Кримську область – 15500, Херсонську – 10000, Миколаївську – 3500) [108, арк. 10, 25, 45]. При цьому, для забезпечення житлом сімей переселенців 1966–1970 рр., потрібно було звести будинків загальною площею 2838 тис. м². Планувалося спорудити дитячих садків-ясел на 25 тис. дітей, загальноосвітніх шкіл на 50 тис. місць, їдалень на 16 тис. місць, магазинів на 1575 торгових

місць, хлібопекарень потугою в 157 тонн на добу, 180 клубів та інших об'єктів культурно-побутового призначення. Реалізація плану передбачала капіталовкладення на суму 608 млн крб [116, арк. 97].

Зрештою, впродовж 1954–1966 рр. Кримська область стала новою домівкою для 58599 сімей, вихідців з інших областей УРСР, Миколаївська – для 12657 сімей, Херсонська – 14810 сімей (Див. Додаток Г. 2).

Наслідки переселенської кампанії були особливо відчутні в Кримській області. На кінець 1960-х рр. в її сільському господарстві працювало 225,3 тис. робітників; на 1 колгоспника в 1968 р. припадало менше посівної площі, ніж в колгоспах та радгоспах решти південних областей УРСР – в середньому 5,4 га (один зайнятий у сільському господарстві в Херсонській області обробляв 8,6 га, Миколаївській – 7,9 га, по 6,3 га – в Дніпропетровській, Кіровоградській, Харківській, Донецькій областях) [128, арк. 2]. Надалі переміщення до Криму з кожним роком скорочувалося, хоча й тривало до 1977 р. Всього у 1967–1977 рр. до півострова було переселено 24230 сімей (Див. Додаток Г. 2).

Зі зменшенням переселень до Криму збільшились організовані міграції до Миколаївської та Херсонської областей. Загалом в 1967–1988 рр. до них було переселено 11888 та 29261 сімей відповідно (Див. Додаток Г. 2).

У 1973 р. були відновлені організовані трудові переселення до східних областей республіки, внаслідок яких 2281 сімей прибуло до Донецької області, 1049 сімей – до Запорізької, 1630 сімей – до Харківської (Див. Додаток Г. 2).

Міжобласне організоване переміщення поступово скорочувалося від 5400 сімей щороку в 1968–1975 рр., до 3200 родин – в 1976–1980 рр. та 1613 сімей – в 1981–1984 рр. (Див. Додаток Г. 4) Востаннє міжобласне переселення було проведено у 1988 р. і охопило 187 сімей (з них 178 сімей до Херсонської області) [161, арк. 17]. Серед причин зменшення обсягів планового переселення були: послаблення державного контролю за міграційними процесами, зниження обсягів будівництва переселенського житла, необхідність виконання програми відселення жителів районів, постраждалих від Чорнобильської катастрофи [392, с. 4]. Все ж, трудове переміщення вважалося ефективним

методом комплектування трудонедостатніх регіонів аж до розпаду СРСР [156, арк. 69].

У 1955–1988 рр., головними областями виходу переміщених були Вінницька, Житомирська, Львівська, Ровенська, Тернопільська, Волинська, Чернігівська, Сумська (Див. Додаток Г. 3). У 1955–1975-х рр. їх річні плани перевищували 1000 сімей кожній. У період найбільш інтенсивних міжобласних переміщень (1956–1970 рр.) області виходу щорічно направляли від 300 до 800 родин [67, арк. 20; 103, арк. 85–105; 121, арк. 87]. Менше переселенців 1955–1988 рр. були вихідцями Київської, Чернівецької та Закарпатської, інших областей. У 1955 р. плани з переселення на південь республіки почали надходити Полтавській, Хмельницькій та Черкаській областям. Відсоток кваліфікованих молодих родин (у віці до 30 років) серед переселенців постійно збільшувався і на кінець 1970-х рр. охопив понад 60% [143, арк. 33].

З 1950 рр. використання через систему оргнабору і переселення вільного трудового ресурсу в країні було напруженим. Міжобласне планове переміщення у західних областях УРСР супроводжувалося самовільними сезонними міграціями населення. Заробітчани виїздили на декілька місяців, отримували розрахунок і таким чином забезпечували свої сім'ї. Виключення окремих осіб з колгоспів за порушення Статуту сільгоспартілі не зупиняло «неузгоджені» міграції [22, арк. 13–14]. Кількість бажаючих змінити місце проживання в рамках організованого переселення зменшувалася [113, арк. 165].

Житлово-побутові умови, специфіка праці, подекуди байдуже ставлення до потреб переселенців і надалі підштовхували населення до повернення на попередні місця проживання [302, с. 167]. Найбільший відсоток повернених належав вихідцям із Закарпатської (25,4%), Чернівецької (18,2%), Черкаської (16%), Львівської (14,4%), Тернопільської (14,1%), Чернігівської (13,2%), Волинської (12,7%) областей. Інші області отримували біля 9% повернень переселених сімей щорічно [108, арк. 5]. Відсоток вибуття був нестабільним. З 15,9% у 1959 р. зворотна міграція зменшилася до 4,4% у 1964 р. [119, арк. 123]. У 1966 р., в розріз з офіційною статистикою, яка вираховувала приживання

новоселів у 94–96%, ГУОНРП РМ УРСР зафіксувало 14,6% зворотного потоку [398, с. 21; 452, с. 84].

Поліпшити влаштування переселенців на місцях постановив XX з'їзд КПРС з питань 6-го п'ятирічного плану розвитку господарства СРСР на 1956–1960 рр. [196, с. 51]. Державні кредити на організовані переміщення сягли значних сум, лише на зведення 134,2 тис. будинків впродовж 1950–1959 рр. було витрачено 1187,6 млн крб. Однак, на місцях ці кошти часто спрямовувалися не за призначенням, зокрема, на зведення господарських приміщень, ремонт інвентарю [460, арк. 122].

Якість спорудженого новоселам житла була низькою. Критерієм здачі об'єкта була швидкість. Будівництво за рахунок держкредитів за архітектурою і якістю робіт було гіршим самотійного зведення житла селянами. У південних областях УРСР з'явилися населені пункти з цілими однотипними кварталами і вулицями, що не мали мальовничості, характерної для українських сіл, були втіленням формалізму і казенщини. До того ж будівництво здійснювалося на бригадах і далеко віддалених від центру населеного пункту територіях, без врахування наявності водних джерел, можливостей швидкої електрифікації та радіофікації. За рівнем благоустрою такі селища знаходилися значно нижче старих населених пунктів. На кінець 1950-х рр. в них не було лазень, перукарень, в значної більшості – шкіл, дитячих ясел. Сім'ї за можливості обирали радгоспну квартиру і сплату квартплати, ніж окремий будинок і заборгованість за позичкою Сільгоспбанку [97, арк. 27–28].

Переселенські будинки були малої житлової площі, біля 24 м² (1 кімната 18 м² та кухня-їдальня). З 1961 р. планування переселення здійснювалося з урахуванням наявного житлового фонду. Надалі новоселам зводили будинки за типовими проектами М-2-К та М-3-К. За налагодженим будівництвом у 1967–1988 рр. для переселенців в областях входу було зведено 212560 будинки. Зокрема у Херсонській області було споруджено 56080 будинків, 54764 – в Кримській, 24502 – в Миколаївській, 12468 – Одеській. 22597 будинки для міжобласних і внутрішньообласних переселенців, було зведено в Донецькій,

11657 – Харківській, 7281 – Ворошиловградській, 7775 – Дніпропетровській, 8478 – Запорізькій, 2841 – Кіровоградській областях (Див. Додаток Г. 5, Г. 6). Водночас часто і повсюдно переселенське житло використовувалося не за призначенням, лише у 1968 р. на 30% житлової площі новоселів Миколаївської та Харківської областей мешкали інші особи [126, арк. 15].

Зрештою, міжобласні переселення вплинули на приріст працездатного населення південних областей УРСР. Більшість переміщених було направлено до Кримської області – 82829 сімей. У 1949–1988 рр. 65944 сімей організовано переселили в Херсонську область та 40566 сімей – в Миколаївську. 17967 родин було влаштовано в Запорізькій області. Внаслідок щорічних в 1949–1959 рр. та періодичних в 1967–1979 рр. переселень на 16462 родин збільшилося населення Одеської області (Див. Додаток Г. 2). У 1959–1962 рр. у Кримській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях населення працездатного віку збільшилося на 106000 осіб. Переселені з інших областей в сільській місцевості Миколаївської області становили 17,8%, Херсонській – 24,6% загальної кількості їх мешканців [108, арк. 1; 122, арк. 1]. У 1960-х рр. темпи зростання чисельності працездатного населення у південних областях залишалися найвищими в УРСР [259, с. 92]. Регіону належало 88,3% загальних переселень 1961–1967 рр. (з них 63% – Кримській області, 15% – Херсонській). Ворошиловградській, Дніпропетровській, Донецькій, Кіровоградській, Харківській областям припало 11,7% переміщень [452, с. 82]. У 1949–1958 рр. та 1967–1984 рр. сільська периферія Донецької області поповнилася 11876 сім'ями, Дніпропетровської – 12833, Кіровоградської – 7297, Харківської – 2650, Ворошиловградської – 2578 (Див. Додаток Г. 2).

Загалом у 1949–1988 рр. до південних та східних областей УРСР прибуло з інших регіонів республіки 270108 сімей (за звітами областей виходу – 275149 сімей), що за найменшими підрахунками мали понад 864 тис. осіб, з них працездатних – мінімум 432 тис. Більшість переселених були вихідцями західних областей УРСР. Переміщені з Тернопільської (26561 сімей), Ровенської (22241), Івано-Франківської (21920), Львівської (21468), Волинської

(20657), Дрогобицької (18151 сімей), Хмельницької (14198), Чернівецької (12363), Закарпатської (6237) та Кам'янець-Подільської областей (2576 родин) охопили 63,1% (166365 сімей) планово переселених в 1949–1988 рр. Решта новоселів (97333 сімей) прибули з Вінницької (24612 сімей), Житомирської (17024), Чернігівської (13181), Сумської (12776), Київської (10481), Черкаської (9809) та Полтавської (9450) областей (Див. Додаток Г. 3).

У 1954 р. розпочалися планові трудові переселення в межах областей, коли 173 сім'ї були переміщені по Донецькій, Запорізькій, Кримській та Харківській областям. У 1955 р. внутрішньообласне переселення охопило 2105 сімей, у 1956 р. – 4396. У 1954–1958 рр. під такі переселення потрапили також Дніпропетровська, Кіровоградська, Ворошиловградська, Миколаївська, Одеська області. Планові внутрішньообласні переміщення були призупинені у 1959–1964 рр., після чого знову зросли в середньому до 5300 сімей щороку в 1966–1969 рр., 7300 сімей – в 1970–1989 рр. (Див. Додаток Г. 7).

У 1970-х рр. міжобласне організоване переселення вже кількісно поступатися внутрішньообласному, а після припинення переселень до Криму (1977 р.) не перевищувало 20% загального числа переселених.

Зі зменшенням запланованих міжобласних трудових міграцій збільшилося коло областей, до яких застосовувалося внутрішньообласне переселення. У 1966 р. були відновлені щорічні переміщення в межах Дніпропетровської та Одеської областей, у 1967 р. – Запорізької, Кіровоградської, Харківської. У 1976 р. до таких областей приєдналися Київська, у 1977 р. – Полтавська, 1980 р. – Сумська, 1984 р. – Черкаська, 1985 р. – Вінницька і Чернігівська. На 1989 р. внутрішньообласними переселеннями були охоплені 17 областей УРСР. Найінтенсивніші переміщення відбувалися у Кримській області, де впродовж 1954–1989 рр. переселилося 43437 сімей, Донецької – 31169 сімей та Херсонської – 25511 сімей. Всього впродовж 35 років у межах областей організовано переїхало 173343 родини (Див. Додаток Г. 7).

Такі переміщення відзначалися кращим закріпленням сімей на нових місцях проживання. Зворотна плинність серед новоселів у 1980-х рр. в

середньому по УРСР становила 4,6% [149, арк. 55]. Частково успіх внутрішньообласних переселень можна пояснити тим, що у його рахунок місцеві органи часто включали прибулих з інших союзних республік в неорганізованому порядку [392, с. 4].

Незважаючи на трудозатратність господарства південних областей УРСР в них, і, зокрема, в тих, до яких здійснювалися найбільш чисельні та систематичні переселення з інших областей УРСР, проводилися оргнабори для потреб Далекого Сходу, Крайньої Півночі, інших регіонів РРФСР, КРСР, промислових центрів УРСР – Києва, Донбасу [460, арк. 129–130]. Неодноразово набір проходив під час збору врожаю, не дивно, що обласні контори з оргнабору не могли виконати і половини відведеного їм плану (наприклад, у 1948 р. Миколаївська область уклала лише 8,8% трудових договорів оргнабору (з 2850 робітників – 251), Херсонська – 22,7% (з 3800 – 863), Одеська – 24,4% (з 4050 – 987) [39, арк. 15]. Навіть після заборони (травень 1949 р.) проводити оргнабір з бавовносіючих колгоспів у інші галузі господарства, у південних областях і далі періодично проводили оргнабори [179, арк. 25]. Лише в 1954 р. згідно з Постановою РМ СРСР № 3000–1300 «Про державний план розвитку народного господарства СРСР на 1954 р.» та розпорядження РМ СРСР від 22 вересня 1954 р. № 10493, з колгоспів півдня УРСР для вугільної промисловості на тимчасову роботу мали набрати і направити 38000 робітників. Вже до кінця року було завербовано 11010 осіб [182, арк. 29].

Окрім оргнаборів з трудодефіцитних областей УРСР здійснювалося організоване переселення сімей за межі республіки. Так, у 1949 р. до Єврейської автономної республіки і Карело-Фінської РСР було переселено 166 сімей з Дніпропетровської, 140 сімей з Кіровоградської, 11 – з Херсонської областей, наступного року ще 101 – з Дніпропетровської, 14 – із Запорізької, 123 – з Кіровоградської, 7 сімей – з Миколаївської областей [4, арк. 20; 5, арк. 70; 29, арк. 54]. У 1954 р. до КРСР з Ворошиловградської, Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Сталінської,

Херсонської областей було переселено 4757 сімей, з понад 19 тис. осіб в них [29, арк. 54].

Якщо надалі переселення з Миколаївської та Херсонської областей були припинені, то Ворошиловградська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська, Харківська на постійній основі переміщали працездатні родини до союзних республік (з них у 1954–1975 рр. до КРСР було переселено 20845 сімей, зокрема 8104 – з Донецької області, 6763 – Ворошиловградської; до Радянської Росії в 1968–1989 рр. – 16718 родин). У 1980 р. переселення до РРФСР розпочали Кіровоградська та Кримська області.

Тимчасову ефективність внутрішньореспубліканських переселень підтверджують щорічні постанови РМ УРСР про додаткові заходи із забезпечення збирання врожаю, заготівель та переробки сільськогосподарської продукції в південних областях республіки. Відволікання робітників і службовців підприємств і організацій з різних куточків радянської України на роботи в колгоспах, радгоспах, на овочевих базах зростало [160, арк. 19–20]. У 1985 р. воно сягнуло понад 52% від загальної кількості тимчасово відлучених від основної діяльності і до 1989 р. не було нижчим за 38,5% [240, с. 38].

Водночас, трудові переселення стали впливовим чинником соціальних трансформацій у регіонах розміщення родин. Система організованого переміщення сімей, за якою передбачалася низка пільг новоселам, проте не власність на землю, фактично знищила залишки традиційних для українського села соціальних груп – селян-одноосібників, некооперованих кустарів. Як слушно зауважує С. С. Падалка: «Десятиріччями проповідувалась ідея викорінювання в селянстві пережитків індивідуалізму, насаджувалася не господарська, а споживацька психологія» [377, с. 107]. Таким чином, планові переміщення були ще й запорукою існування колгоспно-радянської системи.

Якщо міжобласні переселення родин забезпечували демографічний розвиток регіонів входу, то екстенсивність радянського способу господарювання нівелювала цей результат. У 1970-х рр. дефіцит робочої сили в багатьох господарствах був викликаний високими темпами відтоку

селян [449, с. 80]. Внаслідок поступового ослаблення державного регулювання переміщенням населення та завершення паспортизації, самовільна міграція набула лавиноподібного характеру. За твердженням С. М. Тимченка та В. К. Кириченка вона відіграла вирішальну роль у руйнації села, витягнувши з нього в 1960–1980-ті рр. понад 7 млн працездатних [428, с. 169–177]. Починаючи з 1965 р. щороку чисельність селян зменшувалася на 100–150 тис. осіб, а в кінці 1960-х – на початку 1970-х на 200–250 тис. осіб [377, с. 69]. Трудові переселення на кінець 1980-х рр. разом з іншими організованими формами трудових міграцій становили не більше 5% від всіх переміщень працездатного населення республіки і не могли перекрити вибуття [250, с. 359].

Десятиріччя організованих переселень й оргнаборів та викликані ними супутні міграції вплинули на демографічні процеси у областях виходу трудового ресурсу. Плановий виїзд молоді з економічно слабких регіонів сприяв поглибленню шлюбної кризи, зниженню народжуваності, старінню населення. На початку 1979 р. у 11 з 13 областей Південно-Західного економічного регіону УРСР, в яких у попередні роки черпалася робоча сила для потреб розвитку індустріальних областей та півдня республіки панувала найбільш несприятлива демографічна ситуація [144, арк. 119]. У Вінницькій, Кіровоградській, Полтавській, Черкаській та Чернігівській областях кількість селян скоротилася майже вдвічі, а на Сумщині – більше ніж у 2 рази. Впродовж 1980-х рр. регіони прискореного зменшення сільського населення поповнили Хмельницька, Тернопільська, Київська, Житомирська області [377, с. 96] – також активні області виходу переселенців та набраних за оргнаборами.

Таким чином, штучні переміщення працездатних родин наприкінці 1940-х – у 1980-х рр. стали невід’ємним елементом політики регулювання демографічним, національним та суспільним розвитком УРСР. Збитковість процесу покривалася політичними та ідеологічними завданнями, серед яких руйнування старих соціальних структур та культурних зв’язків. Переселенці потрапляли у нове середовище де їх чекав радянський уклад життя. Організовані трудові переселення змінювали ціннісні орієнтації, висували на

перше місце економічні блага, викликали соціальну та національну апатію, перешкоджали формуванню постійних земляцтв, продовженню родинних зв'язків, переносу на нові території старих традицій.

Швидкій соціальній адаптації переселенців до нових умов та формуванню лояльності до радянської влади сприяли встановлені пільги та переваги новоселам. Водночас якщо у містах півдня та сходу країни оргнабір, направлення на роботу, працевлаштування з інших республік формували поліетнічний склад населення та пришвидшували інтернаціоналізацію суспільних відносин, то переселенці із західних та центральних областей УРСР забезпечували збереження моноетнічної більшості у сільськогосподарській периферії, панування української мови та культури.

Й так значні оргнабори та переселення, породжували додаткові супутні самовільні переїзди корінних мешканців. Наслідком систематичних втрат трудового фонду стало демографічне старіння областей виходу переселенців.

4.2. Специфіка реалізації трудових переселень та оргнабору до Криму

Відбудова господарства Кримської області стала одним із найбільших завдань Української РСР другої половини 1950–1960-х рр. [181, с. 10]. Формування нової трудової бази півострова відбувалося за рахунок масштабних організованих переміщень до нього працездатного населення республіки, зокрема через оргнабори та сільськогосподарські переселення.

У вересні 1953 р. при РМ РРФСР був сформований відділ організованого набору робітників Головного управління організованого набору Кримського облвиконкому. У штаті 13 осіб відділ впродовж решти року направив у промисловість 717 осіб, з них місцевим потребам – 371. Всього трудові договори оргнабору на півострові у 1953 р. уклали 2187 осіб (господарствам Криму було адресовано 746 осіб). Такі результати дали підставу радянській владі і надалі проводити набір серед міського незайнятого населення півострова. Вже у 1954 р. область мала набрати 4200 осіб [61, арк. 96–97].

Після передачі Криму УРСР, у її відання перейшов розподіл трудових ресурсів області. 6 березня 1954 р. у Москві керівник Головного управління організованого набору робітників РМ РРФСР М. М. Поляков передав відомчі папери заступнику керівника ГУОНР при РМ УРСР Є. К. Сизоненку [58, арк. 1]. За актом здачі-прийому справ відділ оргнабору Кримського облвиконкому, на чолі з М. І. Вороновим, нараховував 27 осіб [62, арк. 1].

Впродовж решти 1954 р. договори з населенням області вкладалися на шахти Донбасу, лісовій і паперовій промисловості РРФСР, на будови підприємств металургійної та хімічної промисловості. Кримчани поповнили лави робітників союзних міністерств: кольорової металургії, оборони, автотранспорту та шосейних шляхів сполучення. Загалом у 1954 р. оргнабір у Кримській області охопив 6900 осіб [61, арк. 97]. У 1955 р. Кримський відділ на рівні з іншими областями виконував план оргнабору, з 5450 запланованих договорів було укладено 5110 [66, арк. 19]. З другої половини 1950-х рр. плани оргнабору не перевищували 1000 осіб. Трудові договори укладалися виключно з населенням, непов'язаним з роботою в сільському господарстві, набрані переважно потрапляли на підприємства і будови своєї області [84, арк. 2–3].

Одночасно і Крим потребував значних трудових ресурсів. Вже у 3-му кварталі 1955 р. серед областей республіки був розділений додатковий план оргнабору (1500 осіб) для будов Міністерства міського й сільського будівництва на півострові [60, арк. 116]. Кримський обком КПУ надалі неодноразово звертався до ЦК КПУ і РМ УРСР з проханням направити сезонників на будови переселенського житла. У 1960-х рр. до Криму організовано прибувало в середньому 3495 робітників щорічно [128, арк. 6]. Більшість завербованих були вихідцями Волинської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської, Станіславської, Ровенської областей [97, арк. 16–17].

Особливе місце в історії використання радянською державою трудового ресурсу своїх громадян належить сільськогосподарським переселенням до Кримської області. Швидке організоване залюднення Криму було зумовлене попередніми примусовими депортаціями кримських татар. За Постановою

Державного Комітету Оборони від 12 серпня 1944 р. переміщення розпочалося із Вінницької, Київської, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Сумської, Полтавської, Чернігівської областей, станиць Дону і Кубані [352, с. 53].

З осені 1944 р. до 1946 р. на півострів переселили 18040 тис. сімей. Вселяли родини у південні райони, що після виселень корінного населення залишилися майже безлюдні: Судакський, Алуштинський, Ялтинський, Балаклавський, Старо-Кримський, Білогірський, Куйбишевський, Бахчисарайський. Колишні татарські поселення мали будинки, поливні присадибні ділянки, сади і виноградники. У цих районах було організовано 170 переселенських колгоспів [123, арк. 24–26]. Проте, придатних для розміщення переселенців будівель не вистачало. Значна частика сімей опинилася у гірших умовах, ніж мала до переїзду [275, с. 288–295].

5 грудня 1949 р. РМ СРСР Постановою № 5530 «Про переселення в колгоспи Кримської області» розпочалася підготовка до переселення в усі райони Криму. Заселяли у наявні та спеціально зведені будинки. У 1950–1952 рр. було переселено 9034 сім'ї [123, арк. 27]. На постійне місце проживання до півострова відбирали сім'ї селян, які мали більшу кількість відпрацьованих трудоднів [6, арк. 140].

Аналіз економічних темпів розвитку Кримської області після приєднання до УРСР показав необхідність проведення додаткових заходів для відновлення і розвитку її сільського господарства, міст і курортів. Навантаження на одного працездатного в області становило в середньому понад 9 га (в Роздольненському, Чорноморському районах – 17 га, Ленінському – 19 га). Для виконання планових сільськогосподарських робіт у 1954 р. в колгоспах півострова бракувало понад 34 тис. працездатних робітників. Нестачу необхідного трудового ресурсу мало погасити переселення 17,8 тис. сімей колгоспників з інших областей УРСР упродовж 1954–1958 рр. [181, арк. 2, 16]. Процес залюднення Криму розгорнувся з новою силою. Якщо попередньо переселення з областей УРСР на півострів здійснювалося на основі указів та постанов союзного керівництва, то надалі переміщення стало плановим.

Області республіки щорічно отримували обов'язкові для виконання завдання безповоротної трудової міграції. Переселення до південних областей УРСР збільшилося кількісно, а господарське облаштування новоселів стало справжнім викликом для республіканського бюджету.

У 1954 р. на півострів із УРСР прибуло 7084 осіб (1725 сімей), з них працездатного віку – 4031 [65, арк. 4]. Ще 15 тис. працездатних до півострова планувалося направити продовж наступних 3–4 років [69, арк. 27]. Першочерговість такого напрямку трудової міграції змусила союзне керівництво погодитись на зменшення планів міжреспубліканського переселення. Зокрема з республіки були зняті завдання переміщень до Кокчетавської та Кустанайської областей КРСР [411, с. 238].

Від областей виходу переселенців вимагали направляти до Криму виключно родини селян. Однак збіднілі на трудові ресурси українські села не виконували відведені плани. Вже у 1955 р. серед направлених було 230 сімей робітників [69, арк. 27–28]. До кінця року на цілинні землі Криму було відправлено 13970 осіб (3477 сімей) [71, арк. 30]. У 1957 р. на півострів прибуло тільки 1600 сімей селян, решта (понад 3,5 тис.) – робітників і службовців, яких зібрали з усіх куточків УРСР [76, арк. 29]. У повідомленні ЦК КПУ від голови комітету Держбезпеки при РМ УРСР В. Ф. Нікітченка йшлося про те, що на проживання в Кримську область прибувала значна кількість осіб, які раніше відбували покарання за політичні та кримінальні злочини. ГУОНРП РМ УРСР дало вказівку своїм відділам припинити набір такого населення [184, арк. 84]. Водночас у 1957 р. розпочалося переселення на півострів жителів західних областей республіки [411, с. 238]. Загалом у 1949–1957 рр. до Криму з материкової УРСР було переселено 20120 сімей [72, арк. 1].

У 1958 р. області УРСР спрямували до Криму 21091 переселенців, з них працездатних – 12633 (5673 сімей), у 1959 р. – ще 4790 сім'ї [85, арк. 2; 97, арк. 36]. Проте й цих значних ресурсів було замало. Нестача працездатного населення в Кримській області у 1959 р. за звітами МСГ УРСР нараховувала 35 тис. осіб, а для успішного виконання завдань з виноградарства і садівництва в

1960 р. бракувало ще 60–70 тис. осіб [91, арк. 1]. Серед населення областей республіки було розгорнуто широку агітаційно роботу [306, с. 92]. Планувалося переселити у 1959–1965 рр. на півострів 50 тис. сімей (20229 з яких були переміщені впродовж 1959–1962 рр., 11037 – у 1963–1964 рр.) та ще 30 тис. родин – в 1966–1970 рр [97, арк. 3; 108, арк. 107; 112, арк. 12 зв.; 122, арк. 2].

Потоки загітованих спрямовувалися у новостворені колгоспи і радгоспи, які мали перетворити Крим у край «суцільних садів і виноградників» [412, с. 185]. Опіка над раніше переселеними родинами та наступні масові переміщення на півострів потребували значних додаткових витрат. Одразу після передачі півострова УРСР просила Сільгоспбанк дозволити виділити сім'ям новоселів кредит на відновлювальні ремонти будинків у розмірі до 10 тис. крб, і на поточний ремонт – до 3 тис. крб на одну родину [181, арк. 17]. У 1955 р. на зведення житла переселенцям та закупівлю для них худоби Сільгоспбанк відкрив кредит у 40 млн, з якого 31,8 млн крб надійшли Криму. У 1956 р. для потреб півострова було перераховано ще 64 млн крб [412, с. 185].

Життєві реалії, в яких опинялися переселенці, були далекими від обіцяних та зображених на яскравих картинках брошур «Переселенцам о Крымской области», «Товарищи рабочие переселяйтесь в Крым!». Часто бездушне ставлення місцевого керівництва до потреб прибулих, низька оплата праці підштовхували родини до зворотної міграції. Однією з причиною вибуття переселенців інспекції ГУОНРП РМ УРСР називали малу оплату за працю. Наприклад, із колгоспу ім. І. Мічуріна Старо-Кримського району в 1957 р. вибуло 26 сімей з 43 переселених, у 1958 р. – 27 з 34, або 79,3%. Як було встановлено, там видавалося на трудовень 1 кг зерна і 2 крб 70 коп. [91, арк. 1].

На початок 1960-х рр. в Кримській області ще залишалося 40 переселенських селищ, в яких налічувалося 3180 дворів з неналагодженим водопостачанням. Відсутність води особливо відчувались у Приморському, Чорноморському, Роздольненському та Ленінському районах [79, арк. 25]. Неелектрифікованими залишались 267 населених пунктів, в яких налічувалося

10535 дворів, у 7714 дворах електрифікація була проведена частково. Всього по Криму було неелектрифіковано 18249 переселенських будинків [108, арк. 7].

Ці та інші причини підштовхували частину переселених повертатися на попередні місця проживання. У 1954–1959 рр. з Криму виїхало понад 7070 сімей [65, арк. 4; 72, арк. 2; 91, арк. 1; 97, арк. 36], у 1959–1962 рр. – 2160 сімей. У окремих районах вселення зворотна міграція сягала 50% [352, с. 57]. Більшість вибулих були вихідцями західних областей УРСР: із Закарпатської області – 28,3%, Чернівецької – 18,2%, Тернопільської – 13,5%, Волинської – 12,8%, Львівської – 10%, тяжко влаштовувалися в Криму черкащани – 14,5% вибулих та чернігівчани – 13,1% [108, арк. 101].

Поверненці скаржилися на низьку оплату праці, відсутність житла, питної води, специфіку садово-виноградного господарства, неврожаї звичних овочевих культур. Кримський відділ оргнабору та переселення разом з відділами областей виходу сімей, розшукували зворотніх мігрантів та в судовому порядку здійснювали грошові стягнення. Так, поверненці 1955–1963 років вселення сплатили державі 369,0 тис. крб штрафів [91, арк. 3, 105].

Незважаючи на значні зворотні потоки, значно більший відсоток переселених залишався на півострові розбудовувати його господарство. З часом республіканське керівництво налагодило будівництво переселенського житла. Якщо впродовж 1949–1956 рр. новоселам звели 15479 будинків, то за перше десятиріччя після передачі Криму УРСР – 39 тис. будинків (Див. Додаток Г. 6).

У 1960-х рр. переселенці направлялися в Бахчисарайський, Білогірський, Джанкойський, Красногвардійський, Красноперекопський, Ленінський, Нижньогірський, Сакський, Чорноморський райони [117, арк. 2]. Характерно, що планомірне сільськогосподарське переміщення до Криму з 1954 р. здійснювалося виключно серед населення УРСР. Самостійне переселення на півострів з інших союзних республік не перевищувало спланований потік з радянської України: так, у 1956–1959 рр. в Кримську область з інших союзних республік прибуло 1000 сімей, до початку 1963 р. самостійно переселилися ще 4260 родин, більшість – вихідці областей УРСР [87, арк. 21; 108, арк. 61].

Окрім індивідуального практикувалося переселення цілих колгоспів. Під виглядом колгоспу ім. Ф. Держинського у 1952 р. до Криму було переселено 72 сімей (40 родин з вказаного колгоспу, 32 – з інших сіл і колгоспів) [17, арк. 12]. У 1962 р. з Чорнобильського району Київської області переселено колгосп ім. М. Ватутіна в колгосп ім. А. Жданова, Октябрьського району Кримської області. Того ж року Головне Управління командувало свого працівника для з'ясування можливості переселення колгоспів з Остерського і Михайло-Коцюбинського районів Чернігівської області [101, арк. 52].

Найбільш інтенсивні трудові переселення сімей до Кримського півострова здійснювалися впродовж 1956–1970 рр. За вказаний період туди щороку на постійне місце проживання направляли в середньому 4655 родин. Переміщення до півострова в 1955–1970 рр. становили 60,4% (в 1959–1965 рр. – 74% і більше) всіх організованих внутрішньореспубліканських міжобласних переселень і охопило загалом 73838 сімей, в яких за найменшими підрахунками було понад 236 тис. осіб, з них понад 47,6 тис. працездатних.

У 1949–1973 рр. переселенці становили 2/3 сільського населення півострова [452, с. 81]. Лише в 1959 р. відсоток працездатних в Чорноморському районі збільшився на 12%, в Роздольненському – на 18%. Чисельність працездатних в районах вселення щорічно зростала від 6 до 18%, а в деяких колгоспах від 12 до 25% [108, арк. 1]. Внаслідок проведених акцій, забезпечення робітниками Кримської області на кінець 1960-х рр. було значно краще, ніж в інших південних областях УРСР. У січні 1968 р. Голова Держкомітету РМ УРСР ВТР О. Денисенко звернувся до ЦК КПУ та РМ УРСР з пропозицією зменшити переселенський потік до Криму [128, арк. 4], що і відбулося надалі. У 1971–1975 рр. туди було переселено 8957 сімей, у 1976 р. і 1977 р. – 18 та 16 відповідно, після чого організовані трудові переміщення на півострів було припинено. Надалі в разі потреби додаткової робочої сили Кримській області направляли сезонників.

У 1954 р. одночасно із міжобласним переселенням на півострів, розпочалися внутрішньообласні переселення з міст у сільськогосподарську

периферію, що збільшувалися пропорційно до зменшення міжобласного переміщення до Криму (Див. Додаток Г. 7).

Отже, трудові міграції до Кримської області у другій половині 1950-х – 1980-х рр. перебували під особливим контролем державних органів влади. Поповнення трудового фонду півострова відбувалося виключно на організованій плановій основі. Як наслідок, вже з 1954 р. в Криму діяв обласний відділ ОНРГУ РМ УРСР, який відав міжобласним та внутрішньообласним оргнабором та займався влаштуванням прибулих родин на постійне місце проживання. Загалом, продовж 1954–1977 рр. до Кримської області в організованому порядку з інших областей УРСР було переселено 82829 сімей (Див. Додаток Г. 2), у яких нараховувалося понад 248 тис. осіб, з них понад 165 тис. працездатних. Всередині півострова у 1954–1989 рр. в організованому порядку було переселено 43437 родин (Див. Додаток Г. 2). Незважаючи на негаразди у господарському влаштуванні переміщених, оргнабір та переселення відіграли ключову роль у поповненні трудових ресурсів Криму. Доказом вирішального внеску українського народу у відродження півострова стало його економічне піднесення [214, с. 91–92] вже у перше десятиліття після передачі Українській РСР.

4.3. Трудові переселення за межі УРСР

Впродовж 1946–1989 рр. організоване трудове переміщення за межі УРСР здійснювалося у двох напрямках – в Казахську РСР та Російську РФСР.

Організовані державою переселення до РФСР розпочалися у 1946 р., коли 120 сімей з Вінницької області було розселено в колгоспах Єврейської автономної області. У 1947 р. туди було направлено ще 704 родини та 306 родин в сільськогосподарські й риболовецькі колгоспи Сахалінської області. Згідно з Постановою РМ СРСР від 11 лютого 1949 р. № 589 «Про заходи з відновлення і розвитку лісозаготівель в Карело-Фінській РСР» УРСР була зобов'язана переселити на добровільних засадах у Карело-Фінську РСР 6300

сімей, з них у першому півріччі 1949 р. 3700 сімей, у 1950 р. – 2600 [174, арк. 9]. Постанови РМ УРСР від 26 червня 1948 р. № 1235, 23 жовтня 1948 р. № 2409, 5 березня 1949 р. № 492 і № 499 та РМ СРСР від 18 травня 1949 р. № 7371 затвердили плани переселення з УРСР в сільськогосподарські та риболовецькі колгоспи Сахалінської області, в ліспромгоспи і колгоспи Карело-Фінської РСР та колгоспи Єврейської Автономної області [1, арк. 1–2].

У 1950 р. з республіки розпочалися планові трудові переселення до Приморського краю, Хабаровського краю, Кримської області, у 1951 р. – до Бурято-Монгольської АРСР, у 1952 – до Іркутської, Грозненської, Ростовської областей РРФСР. Окрім того, впродовж 1952–1956 рр. з УРСР було заплановано переселити 7000 сімей колгоспників на зрошувані землі південних районів Сталінградської області у зв'язку з будівництвом Волго-Донського водного шляху [15, арк. 13–14; 24, арк. 39]. Географія переселень збільшилася з початком освоєнням цілинних та перелогових земель. Родини з УРСР надалі спрямовувалися в Алтайську, Амурську, Кемеровську, Курганську, Новосибірську, Омську, Саратовську, Тюменську, Челябінську, Читинську, Чкаловську області та Алтайський і Красноярський краї (Див. Додаток Г. 8).

Сільськогосподарське переселення сімей до РРФСР у 1946–1955 рр. здійснювалося переважно з північних та центральних областей УРСР. Більшість переміщених (понад 31 тис. родин) в зазначений період були вихідцями Полтавської, Житомирської, Київської, Чернігівської, Сумської, Вінницької областей (Див. Додаток Г. 9). Систематичні переміщення за межі республіки з перелічених областей розпочалися у 1949 р. Із західного регіону УРСР організовані державою трудові переселення (9703 сімей), за виключенням Кам'янець-Подільської області (в 1949–1952 рр. звідти було переселено 3344 родин), розпочалися у 1952–1953 рр. 3447 родин було направлено до РРФСР з південних та східних областей УРСР. Трудові переселення до РРФСР у 1946–1955 рр. не відбувалося лише з Ворошиловградської та Сталінської областей, решта – були залучені до міжреспубліканського організованого переміщення. Близько 16% переселених

родин 1949–1955 рр. повезли з собою до РРФСР велику та малу рогату худобу, овець та кіз, свиней, птахів, бджіл [12, арк. 13].

У 1952–1953 рр. практикувалося переселення до РРФСР цілими колгоспами та бригадами. Повністю колгоспами було переміщено 2259 сімей, або 2,1% всіх переселених 1952–1953 рр. Всього було переселено 6 колгоспів (4 – з Житомирської області, по одному з Ровенської та Чернігівської областей) та 40 бригад (з Житомирської – 3, Кам'янець-Подільської – 4, Київської – 3, Ровенської – 11, Сумської – 16, Чернігівської – 2, Волинської – 1) [17, арк. 8].

Загалом, впродовж 1946–1955 рр. з УРСР до РРФСР було організовано переселено 48940 родин з 60608 запланованих. Переселення за межі республіки відбувалося напружено. Якщо республіці і вдавалося кількісно виконати річні плани, то за конкретними напрямками – ні. Так, в 1954 р. УРСР направила 126,5% від річного завдання, але в Іркутську область було переміщено лише 37,8% від плану, в Хабаровський край – 50,5%, Сахалінську область – 71,6%, Читинську – 73,2%, Приморський край – 76,4% [25, арк. 36–37]. У ліспромгоспи план переселення був виконаний на 59,5%, в колгоспи – на 60%. Виконати завдання не вдавалося навіть в умовах жорсткого адміністрування та повсюдних порушень декларованої добровільності.

Не сприяла переселенню складна двотижнева дорога до місць призначення. У другій половині 1940-х – середині 1950-х рр. під перевезення використовували необладнані, неутеплені та непродезинфіковані вагони, без підніжок, суцільні нари склалися з поламаних дощок, з яких люди падали і травмувалися. Мали місце значні перевантаження вагонів. Тим більше, злочинно було використовувати такі вагони для ізоляторів, в яких перевозили хворих та породіль. Лише у 1-му кварталі 1954 р. перевірки транзитних ешелонів з УРСР на Алтай, що здійснив переселенський відділ Новосибірського облуправління сільського господарства, зафіксували безліч порушень. У загальному висновку йшлося: «Розкриті кричущі неподобства з обладнання вагонів для переселенців, тут грубо порушуються елементарні

права людини» [24, арк. 51–52]. Призначені для супроводу ешелону лікарі втікали, відмовляючись супроводжувати такі вагони.

У 1955–1956 рр. РМ УРСР неодноразово просила союзне керівництво припинити трудові переселення з УРСР в інші республіки, мотивуючи наявністю недостатньо заселених і трудофіцитних областей (Кримська, Миколаївська, Одеська, Херсонська) до яких застосовувалися міжобласні переселення [184, арк. 87]. Численні організовані переміщення до Кримської області та форсоване заселення цілинних земель КРСР змусили радянську владу призупинити штучний потік сімей до РРФСР.

Відновлення переселень до РРФСР відбулося в 1967 р. [304, с. 81]. Згідно з Постановою ЦК КПСС та РМ СРСР від 8 липня 1967 р. № 638 «Про подальший розвиток продуктивних сил Далекосхідного економічного регіону і Читинської області» з республіки впродовж 1968–1970 рр. планувалося переселити 7200 сімей [124, арк. 38]. Того ж року плани трудових переміщень надійшли Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Ровенській, Тернопільській та Чернівецькій областям [131, арк. 16–17]. Бажаючих виїхати на постійне місце проживання до сусідньої республіки виявилось небагато – на середину грудня 1967 р. було перевезено лише 227 сім'ї (22,7% річного завдання). Республіканський Держкомпраці пояснив зірваний план припиненням зв'язків місцевого населення з сім'ями, які раніше переселилися в колгоспи і радгоспи РРФСР [124, арк. 37, 59].

У липні 1968 р. республіканське керівництво звернулося до союзного з проханням звільнити УРСР від переселень до Читинської області у 1969–1970 рр., проте отримало різку відмову. «Специфічні особливості сільського господарства та кліматичні умови Читинської області, звичайно, створюють певні труднощі у проведенні переселення, але ці труднощі однакові як для УРСР, так і для Воронежської, Курської, Тамбовської, Горьківської та інших областей, країв автономних республік РРФСР, які проводять планове переселення, – йшлося у відповіді Державної планової комісії РРФСР. – Враховуючи напруженість з трудовими ресурсами в РРФСР, задовольнити

прохання РМ УРСР про звільнення УРСР від переселення у Читинську область неможливо» [130, арк. 57, 95–96]. За УРСР було поновлено неофіційний статус постачальника трудових ресурсів, який переселеннями та оргнаборами заповнював нестачу робітничої сили у віддалених регіонах РРФСР.

У 1970 р. республіці надійшли чергові плани переселення на 1971–1975 рр. у розмірі 12,5 тис. родин. РМ УРСР поставила під сумнів можливість виконання такої кількості переміщень, апелюючи вже до демографічних чинників: «Резерви працездатного населення, зайнятого в домашньому та особистому підсобному господарстві, які в попередні роки були основним джерелом забезпечення додаткової потреби в робочій силі, зараз майже вичерпані, що підтверджується скороченням питомої ваги осіб, зайнятих в особистому підсобному та домашньому господарстві в загальній чисельності трудових ресурсів (з 25 % у 1959 р. до 4,1 % у 1970 р.). Вичерпано мобільні трудові резерви і у західних областях УРСР, де питома вага працездатного населення, зайнятого в домашньому та особистому підсобному господарстві, хоча й дещо вища за середньо республіканську, проте це в основному другі члени родин (до 96 % жінки, що мають дітей), які потребують працевлаштування за місцем проживання... Враховуючи це, РМ УРСР вважає за можливе направити з республіки у 1971–1975 рр. 2500 родин, по 500 родин щорічно» [269, с. 25–26]. Не хвилював союзне керівництво і низький рівень демовідтворення республіки – УРСР аж до розпаду СРСР отримувала завдання за міжреспубліканським напрямком переселення [166, арк. 4].

З другої половини 1970-х рр. більшість областей з року в рік не виконували відведені їм плани. Так, у 1978 р. завдання з переселення на Далекий Схід РРФСР Волинська, Закарпатська, Львівська, Ровенська, Тернопільська області виконали на 61–70%. Незважаючи на пильний контроль партії та уряду організовані трудові переселення і надалі проходили під загрозою зриву [151, арк. 53]. У 1981–1985 рр. та 1986–1990 рр. Держкомпраці вважав за можливе перемістити до РРФСР лише 8000 та 6000 сімей відповідно [144, арк. 124]. Варто зауважити, що на той час додаткова потреба

радгоспів і колгоспів УРСР у робочій силі складала 335 тис. осіб. У період найбільш напружених сільськогосподарських робіт бракувало ще понад 660 тис. працездатних осіб [166, арк. 4].

У 1967–1989 рр. більшість переселених сімей були вихідцями Донецько-Придніпровського економічного району – 19562 родин. У 1968 р. плани на переселення до РРФСР почали надходити Ворошиловградській та Донецькій областям, які до 1989 р. перемістили 4645 та 4687 сімей відповідно. Впродовж зазначеного періоду 3723 родин було організовано переселено з Дніпропетровської, 2528 – Харківської, 2136 – Запорізької, 1497 – Одеської областей. З 1980 р. завдання на переміщення отримували Кіровоградська та Кримська області, що до 1989 р. надіслали 229 та 432 родин відповідно. З північних і центральних областей республіки було переселено 15150 сімей, із західних – 14833 сімей (Див. Додаток Г. 10).

Впродовж 1967–1989 рр. до РРФСР було переселено 50323 сімей з 52850 запланованих (Див. Додаток Г. 11). Внаслідок двох переселенських етапів (1946–1955 рр., 1967–1989 рр.) до РРФСР планово було переселено 99264 сімей. Враховуючи, що переміщені сім'ї у своєму складі мали в середньому 4 осіб, з них принаймні 2 працездатних [21, арк. 12], лише за скромними обчисленнями з УРСР виїхало понад 397 тис. осіб, з них – мінімум 198 тис. працездатних.

Кількісні успіхи переселення затьмарювали його якісні показники. Рівень житлового облаштування, специфіка ведення господарства, природні умови пропонованих регіонів не сприяли закріпленню новоселів. Як у 1946–1955 рр., так і 1967–1989 рр. різниця між обіцяним і дійсним облаштуванням була разючою. Більшість переселених перш ніж отримати житло місяцями, а то й роками, жили на підселенні чи в необлаштованих будинках [228, с. 724–726]. Зведення житла затягувалося, відбувалося зі збоями, зрештою, будинки здавалися в експлуатацію недобудованими [19, арк. 94]. Особливо погано приймали переселенців на підприємствах лісової промисловості Карело-Фінської РСР, Приморського та Хабаровського країв, з яких постійно

надходили гнівні листи новоселів. Їх розголос гальмував, інколи зупиняв міжреспубліканське переселення [12, арк. 10].

З 1973 р. (Постанова РМ СРСР від 31 травня 1973 р. № 364) розпочалося планування вселення переселенців за наявності житла. Проте на практиці радгоспи й колгоспи не узгоджували плани прийому сімей з придатним для вселення житловим фондом. Так, у 1988 р. старі будинки в господарствах прийому Приморського краю складали 63%, в Амурській області – 70%, а нові споруди щитової та дерев'яно-панельної конструкції не відповідали природно-кліматичним умовам. Місцеві уповноважені оргнабору та переселення запевняли республіканських представників [138, арк. 19–32], що труднощі тимчасові і новосели отримають обіцяне, але й надалі практикувалося розміщення родин у недобудованих спорудах, на підселенні.

Сім'я Капоріних, переселена з Кривого-Рогу до Колганського району Читинської області розповідала: «Поселили нас в будинки, вони неоштукатурені, непофарбовані, дірки світяться наскрізь. В Україні сараї для худоби кращі, ніж ці будинки. Холодно: поки топиш – тепло, кинеш топоти – холодно.... Біля будинку немає навіть сараю, туалету немає і матеріалу немає... Хто приїжджає – всі їдуть, з сусіднього радгоспу, які їхали з нами, всі одразу виїхали назад, але й ми ніхто не залишимося, заробимо на дорогу і до побачення. Що казати, коли сам читинський представник сказав нам, що вас ніхто не кликав сюди, ніхто ніякої уваги, сміються... Якщо це потрібно державі, це переселення, то треба спочатку з центру все перевірити, а тоді переселяти, а так тут ніколи нікого і не буде, живуть 5–8 років і виїжджають... Жінкам роботи немає, яка є, то їхні працюють... Молоді тут зовсім немає що робити. Можливо грубо, та правда, та ще й не вся, можна ще багато писати» [138, арк. 25–27]. Промовисто змальована в листі картина переселенського життя не була винятком. Така соціальна політика щодо новоселів породжувала обґрунтовані скарги переселенців та зворотну міграцію.

Переселення до КРСР розпочалося після лютого-березневого Пленуму ЦК КПРС і його рішення від 2 березня 1954 р. «Про подальше збільшення

виробництва зерна в країні і про освоєння цілинних і перелогових земель» у районах Казахстану, Сибіру, Уралу, Поволжя й частково Північного Кавказу [296, с. 389]. Переселенський процес набув урочистості, повсюдно підкреслювалася роль організованого трудового розподілу у розвитку господарства СРСР. До «єдиногодушної підтримки воістину народної справи» освоєння цілинних земель закликала широко розгорнута пропаганда [381, с. 9].

У 1954 р. до Головного переселенського управління МСГ УРСР надходили заяви бажаючих переселитися у райони освоєння цілинних земель із Сталінської, Ворошиловградської, Запорізької областей. Перевіркою було встановлено, що більшість звернень належало постійним кваліфікованим робітникам шахт, металургійних заводів та інших промислових підприємств. Незважаючи на недоцільність переселення таких осіб, яку висловили керівники підприємств УРСР, до кінця того ж року зі Сталінської, Ворошиловградської, Запорізької, Дніпропетровської, Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської областей було переміщено 3528 сімей [26, арк. 1–4].

У 1955 р. із запланованих 14000 сімей республіці вдалося набрати й направити 2688 родин. Невдалі результати переселень зумовили розгортання більш нав'язливої агітації та тотальної пропаганди. Особливий зв'язок радянських України й Казахстану відображала преса, переповнена листами перших новоселів до земляків із закликами переселятися [360, с. 281–282]. На сторінках республіканських, обласних, районних газет систематично друкувалися зведення подій з цілинних земель, провідних будов, інформувалося населення про заходи партії та уряду у галузі розподілу трудового ресурсу, на огляд загалу наводилися бесіди з працівниками структури оргнабору та переселення. Про нові умебльовані та електрифіковані будинки, примноження господарства, високі заробітки та трудові подвиги йшлося у брошурах «Чекаємо Вас, дорогі українці, в Джамбульській області», «Чекаємо нових переселенців», «З Україною – в Казахстан!» та інших, тираж яких сягав 50000 примірників [324, с. 8–49]. Такий розмах переселенської агітації населення республіки відчувало вперше.

З Донецької, Дніпропетровської, Харківської, Ворошиловградської та Запорізької областей у 1954–1955, 1958–1975 рр. до КРСР було переселено понад 24 тис. сімей. До 1972 р. на цілинні землі понад 18,8 тис. сімей відправили Вінницька, Житомирська, Київська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області. До 1975 р. переселяли сім'ї із західних областей УРСР: Волинської, Закарпатської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької – всього понад 19,6 тис. родин (Див. Додаток Г. 11). Незважаючи на значні показники УРСР упродовж всієї переселенської кампанії не виконала встановлені їй плани.

Переселення до КРСР здійснювалося переважно серед українських сімей за національністю. Показовим стало переміщення в Південно-Казахстанську область у 1958 р. сімей циганського походження, коли біля 100 родин було повернуто, не дивлячись на те, що вони були корінними жителями Закарпаття, вели осілий спосіб життя і впродовж багатьох років працювали в колгоспах, радгоспах, на підприємствах області [82, арк. 31]. Того ж року значна агітаційна робота з переселення в колгоспи і радгоспи КРСР розгорнулася серед жінок, яких, згідно з Постановою РМ УРСР від 14 березня 1958 р. № 245 «Про хід виконання заходів із заміни жіночої праці на підземних роботах у підприємствах УРСР», звільняли з підземних робіт [80, арк. 66–67].

До зміни місця проживання спонукали передусім спеціалістів, зокрема, механізаторів (трактористів і комбайнерів). У грудні 1961 р. ЦК КП КРСР і РМ КРСР звернулися до ЦК КПУ і РМ УРСР з проханням направляти в рахунок плану переселення на 1962 р. виключно механізаторів, на що РМ УРСР поспішно дала дозвіл [101, арк. 10, 12]. Надалі союзне керівництво встановлювало для республіки щорічні плани переселення кваліфікованих осіб.

Якщо сільськогосподарське переселення до РРФСР проводилося в порядку дозаселення існуючих колгоспів, радгоспів, ліспромгоспів, то до КРСР – в нові господарства, що тільки починали розвиватися [338, с. 359–360]. Більшість переміщених було розселено в колгоспах і радгоспах Кустанайської, Акмолінської (з 1961 р. – Цілиноградська), Джамбульської, Актюбинської,

Західно-Казахстанської (з 1962 р. – Уральська), Павлодарської, Карагандинської областей. Менше потрапило до Північно-Казахстанської, Південно-Казахстанської (з 1962 р. – Чикментська), Кокчетавської, Алматинської, Семипалатинської, Східно-Казахстанської, Кзил-Ординської областей. Таким чином, планові трудові переміщення з УРСР відбувалися у більшість областей радянського Казахстану.

Найбільш інтенсивний період переселень припав на 1958–1963 рр. У 1962 р. в рамках семирічки (1959–1965 рр.) було збільшено план переселення з УРСР до КРСР з 40 до 76 тис. сімей. Якщо в перші 3 роки семирічки УРСР направила 18,5 тис. сімей, то за останні чотири роки мала перемістити 57,5 тис. сімей [99, арк. 8].

Загалом, у 1955–1964 рр. з республіки до КРСР мігрувало в середньому 5500 сімей щорічно (Див. Додаток Г. 11). Частка УРСР в міжреспубліканських міграціях КРСР в 1960–1965 рр. сягала 1/5 від їх загальної кількості. Радянському Казахстану в 1955–1975 рр. належало 65,7% вибулих за межі УРСР сімей [452, с. 85–86]. Впродовж 1964–1972 рр. переміщували в межах 700–1200 сімей щороку, у 1973, 1974 та 1975 рр. – 300, 261 та 269 сімей відповідно (Див. Додаток Г. 11). У 1976 р. сільськогосподарське переселення родин до КРСР було припинено. У 1968–1969 рр. трудові переселення разом з організованим набором робітників більш ніж на 43,1% залишалися причиною міграції з УРСР до КРСР [139, арк. 16; 336, с. 295].

Всього з УРСР упродовж 20 років було переселено в райони цілинних земель КРСР 65989 сімей (Див. Додаток Г. 11), у яких налічувалося понад 230 тис. осіб, з них 145 тис. працездатних. Не дивно, що робітничі колективи низки колгоспів, майже повністю склалися з українців [294, с. 390].

За слушним зауваженням В. М. Скляра, переселенський потік з УРСР виступав інструментом зросійщення інших народів [415, с. 42]. Чисельний приплив трудових мігрантів призвів до скорочення кількості шкіл з казахською мовою викладання, друку національної літератури, періодичної преси

казахською мовою. Освоєння цілини стало однією з причин зменшення казахського етносу, який з 1960-х рр. складав 1/3 населення КРСР [244, с. 62].

Значні переселенські міграції викликали низку труднощів у влаштуванні новоселів. З різних куточків КРСР впродовж всього процесу переселення надходили звістки про вселення у недобудовані споруди, непридатні для життя приміщення [82, арк. 30], гуртожитки без зручностей, напівзруйновані казахські мазанки, в конторах радгоспів [120, арк. 20–21].

У листах рідним, друзям, районним уповноваженим з переселення, новосели скаржилися на нестерпні умови життя та праці [303, с. 135–137]. Яскраво описала переселенське життя родина Багірових, що у 1968 р. прибула до КРСР: «Помістили нас в землянку, в коридорі стеля ось-ось завалиться, пічка димить... Інших квартир нам нічого й очікувати, переселенські будинки зайняті казахами, а ті, які недобудовані вже намічені прізвищами» [130, арк. 97–98]. Багато сімей, дізнавшись в яких умовах доведеться жити, відмовлялися розпаковувати багаж і вимагали щоб їх відправили назад.

Значні труднощі переселенців виникали з господарським влаштуванням на місцях. Кредит на придбання великої рогатої худоби (300 крб) на середину 1960-х рр. не відповідав дійсній її вартості (вартість корови – 500–600 крб), із затримками отримували переселенці худобу і за обмінними квитанціям. На скарги переселенців місцеве керівництво реагувало стримано. На вимогу надати обіцяне, управління колгоспів відповідали грубістю, наголошуючи що ті можуть їхати назад. Республіканські органи організованого працевлаштування неодноразово наголошували на недоцільності такого напряму розподілу трудового фонду, необхідності його радикального вдосконалення [120, арк. 12–14]. Фактично, ставлення до переселенців дискредитувало ідею переселення.

Причини невдалого планового перерозподілу трудових ресурсів сформулював Держкомітет РМ УРСР з використання трудових ресурсів, який визнав: «Протягом останніх років з України в колгоспи і радгоспи Казахстану було переселено велику кількість сімей, однак значна їх частина була погано прийнята та влаштована, не забезпечена належними житловими умовами,

використовувалася на другорядних роботах. Багато сімей, покинули місця вселення» [124, арк. 5]. Лише в 1964 р. із переселених до КРСР 2370 сімей до УРСР повернулося 768 родин (32,4%) [122, арк. 24–25], з 3034 новоселів 1965 р. вселення вибуло 540 родин – 17,8%. У 1970 р. перший перепис населення, що відобразив міжреспубліканські міграції, зафіксував у 1968–1989 рр. імміграцію до УРСР 65700 осіб. За справедливим припущенням В. М. Кубійовича, більшість цих осіб були українцями-поверненнями [336, с. 295].

Збитковість, пов'язана з витратою фінансів через масові повернення щойно переселених, втратою робочого часу, зниженням ефективності праці, доповнювалася зворотними міграціями тих, які певний час могли миритися зі своїм становищем, але не полишали думки про повернення до дому [355, с. 131]. Демографічний приріст за рахунок переселень сімей був умовний та неможливий без нових хвиль організованої трудової міграції.

Отже, планові трудові міжреспубліканські переселення внаслідок 43 років їх проведення охопили понад 165,2 тис. сімей, в яких нараховувалося понад 660 тис. осіб, з них понад 330 тис. осіб працездатних. Ці показники поступалися індивідуальним міграціям населення за межі УРСР (навіть в періоди найбільш інтенсивних планових міграцій, наприклад, у 1959–1965 рр. заплановані переселення складали лише 5,2% від загальних міжреспубліканських міграцій, оргнабори – 9%) [372, с. 90, 94]. Проте, організований виїзд такої кількості населення ослабив трудовий і загалом демографічний фонд УРСР. У той час як українці розбудовували промислові та сільськогосподарські комплекси союзних республік уповільнювався соціально-економічний розвиток УРСР.

Планові міграції викликали значні фінансові витрати. Лише в 1953 р. на видатки з переселення за межі УРСР було виділено 50150 тис. крб [21, арк. 33] або 4061 крб на 1 сім'ю. На переміщення 5910 сімей за межі країни в 1959 р. було витрачено понад 11,5 млн крб [94, арк. 3]. Після грошової реформи 1961 р. вартість однієї направленої сім'ї з республіки до КРСР становила в середньому 185,1 крб [100, арк. 21]. У 1989 р. на переселення до РРФСР 1452 сімей було витрачено 846 тис. крб [165, арк. 14].

Організовані переселення за межі УРСР стали знаряддям реалізації соціальної та національної політики радянської влади. Трудові міграції сприяли «зближенню націй СРСР» та допомагали формувати «нову історичну спільність – радянський народ». Під гаслом «інтернаціоналістської допомоги» відірвані від свого культурного середовища, набрані і переміщені сім'ї з радянської України починали своє життя з чистого аркуша. Значна частина переселенців спрямовувалася до сільської місцевості, де проживало корінне населення. Новосели долучалися до пануючої культури середовища, взаємозближувалися з іншими трудовими мігрантами союзних республік.

Загалом, внутрішньореспубліканські та міжреспубліканські трудові переселення у 1946–1989 рр. охопили понад 620 тис. сімей, що, за найменшими підрахунками, мали у своєму складі 1,3 млн працездатних. Такі організовані трудові міграції, що були пов'язані зі зміною постійного місця проживання, змінювали ціннісні орієнтації переміщеного населення, висували на перше місце економічні блага, викликали соціальну та національну апатію. Переселенці потрапляли у нове середовище, де їх чекав новий уклад життя. Наслідком систематичних втрат трудового ресурсу стало демографічне старіння областей виходу переселенців.

Отже, у другій половині 1940-х – 1980-х рр. державним організованим розподілом населення, а саме оргнабором та переселенням робітників, було охоплено понад 6,4 млн осіб. Ці переміщення, звісно, не складали основу міграцій населення УРСР, проте, враховуючи інші способи перенаправлення трудових потоків державою та супутні міграції, можна однозначно стверджувати, що організований набір робітників та трудові переселення сімей значно вплинули на демографічний, соціальний та культурний розвиток УРСР і були важливою складовою внутрішньої політики радянської влади.

ВИСНОВКИ

З другої половини 1940-х рр. і до розпаду СРСР працевлаштування в Українській РСР перебувало під контролем вищих державних органів влади. Сприяла цьому наявність спеціальної системи організованого міжтериторіального і міжгалузевого розподілу та перерозподілу трудового ресурсу країни. Державні органи, що реалізовували організоване працевлаштування були невід'ємною частиною радянської влади, забезпечували реалізацію її амбітних господарських проектів, залучали значну частину населення країни до нав'язаного соціально-економічного укладу життя. Організовані набори робітників та трудові переселення сімей у радянській Україні були одними з найчисельніших у СРСР, як за кількістю переміщених, так і за напрямками, які вони охопили. Саме тому дослідження планомірного використання працездатного населення країни у другій половині 1940-х – 1980-х рр. дає можливість розглянути соціальні, економічні, національні, демографічні, міграційні аспекти радянської політики в УРСР.

- Результати історіографічного аналізу засвідчили відсутність різнобічного комплексного дослідження з історії оргнабору робітників та їх переселень у другій половині 1940-х – 1980-х рр. Найбільш наближені до дисертаційної теми праці належать економістам, юристам, демографам, історикам радянської доби і потребують критичного переосмислення з огляду на нові доступні джерела. Напрацювання сучасних істориків зачіпають окремі сюжети теми (як то, повоєнна відбудова Донбасу, заселення Криму у перші роки після його передачі УРСР), не мають комплексного, цілісного характеру, або ж побічно торкаються оргнаборів та переселень у загальних працях з соціально-економічної історії України другої половини XX ст.

Основу джерельної бази дослідження складає нормативно-правова та діловодна документація, матеріали статистики, спогади очевидців. Через відсутність тематичних збірників документів з історії оргнаборів та трудових

переселень, базовими для дослідження окресленої проблеми є архівні документи. Це, зокрема, матеріали Державного комітету УРСР з праці та соціальних питань, Ради Міністрів УРСР, Центрального статистичного управління УРСР (ЦДАВО України), які раніше не вводилися до наукового обігу та Центрального Комітету Компартії України (ЦДАГО України). Таким чином, наявна кількість репрезентативних матеріалів дозволяє здійснити комплексне дослідження та розв'язати поставлені завдання.

- Масові штучні переміщення працездатного населення радянською владою після завершення Другої світової війни потребували відновлення системи управління міграційними процесами. Залежно від внутрішньої політики радянської влади система оргнабору та переселення, на яку було покладено договірний міжтериторіальний та міжгалузевий розподіл трудового фонду, була представлена як спеціально створеними органами (Бюро з обліку та розподілу робочої сили РНК УРСР, Українське республіканське управління Міністерства трудових резервів СРСР, Головне управління оргнабору робітників РМ УРСР, Головне управління оргнабору робітників та переселення при РМ УРСР), так і установами для яких ця діяльність стала складовою більш широких повноважень (Головне управління ремісничих, залізничних училищ та шкіл фабрично-заводського навчання УРСР, Держкомітет РМ УРСР з використання трудових ресурсів, Держкомітет РМ УРСР з праці).

У 1945–1967 рр. діяли державні органи, що мали завданням безпосередній контроль і організацію проведення планового розподілу трудового ресурсу УРСР, перевіряли готовність підприємств до прийому та розміщення набраних, готували відповідні законодавчі матеріали, отже відбувався пошук варіантів організаційної структури, що якнайкраще змогла б виконати поставлені цілі. Поштовхом до входження оргнабору та планових переселень до держкомітетів з питань працевлаштування стало пом'якшення у регулюванні міграційними процесами в країні та закінчення масових планових переміщень працездатних. Незважаючи на те, що республіканські державні органи розробляли початкові плани набору робітників й переселення сімей, затверджував остаточні завдання укладення

трудових договорів, контролював роботу республіканських органів, здійснював загальний оперативний облік укладених трудових договорів Держплан СРСР.

Реалізація планового розподілу працездатного населення відбувалася через обласні та районні відділи (бюро, контори) оргнабору та переселення. Безпосередньо працювали з населенням районні уповноважені та інспектори оргнабору/переселення, які проводили агітацію, укладали договори, організовували направлення до місця призначення. Специфіка процесу розподілу трудового фонду країни передбачала співпрацю центральних та місцевих структур оргнабору та переселення з іншими державними, урядовими органами, господарськими установами. Створена система могла існувати тільки в умовах широкого застосування адміністративних методів регулювання міграційними та демографічними процесами в суспільстві.

- У Радянському Союзі було створено широку юридичну основу, що регулювала відносини між учасниками процесу оргнабору й переселення. Більшість нормативних документів та інструкцій, що регламентували оргнабір, переселення, пільги по ним було розроблено наприкінці 1940-х – 1950-х рр. Основоположні правила проведення оргнабору були закріплені постановами РМ СРСР від 21 травня 1947 р. № 1631 та РМ УРСР від 30 червня 1947 р. № 980 «Про порядок проведення оргнабору робітників», що сформулювали типовий трудовий договір оргнабору, окреслили коло осіб до яких він міг бути застосований, порядок вербування та направлення набраних до місць праці, порядок виплати разових грошових виплат та нарахування пільг. У 1953–1958 рр. союзним керівництвом було прийнято близько 40 постанов та розпоряджень з питань трудового переселення, в яких розглядалися хід його проведення, пільги переміщеним особам. Остаточні пільгові тарифи були впорядковані Постановою РМ СРСР від 13 березня 1959 р. № 259 «Про впорядкування пільг з переселення». Незначні зміни в здійсненні перерозподілу трудового ресурсу країни (здебільшого стосувалися пільг, юридичної відповідальності за порушення строкового чи переселенського договору) були

введені у 1960–1980 рр. Базові засади політики зайнятості й використання працездатного населення, розроблені в сталінські часи діяли до розпаду СРСР.

Організовані набори робітників та трудові переселення сімей за своєю суттю, завданнями та рівнем адміністрування були продовженням трудових мобілізацій населення, трудових повинностей селян-колгоспників часів війни та першого повоєнного десятиліття, примусового переселення. Практична реалізація планового розподілу працездатного населення супроводжувалася значними і повсюдними порушеннями норм його проведення. Завдання оргнабору та переселення часто виконувалися примусовими методами. Проте, оргнабори та трудові переміщення відрізняла наявність формально добровільного індивідуального договору, діюча система пільг та заохочень, тривалий час мотивуючим фактором до виїзду на роботу за межі свого місця проживання для сільського населення була можливість отримати паспорт, і, таким чином, дозвіл пересуватися країною, змінити соціальний статус, місце проживання. Знаряддям виконання планів трудового переселення сімей та оргнабору впродовж другої половини ХХ ст. була тотальна нав'язлива агітація.

- У плановому розподілі працездатного населення у другій половині 1940-х – кінця 1980-х рр. можна виділити декілька етапів: друга половина 1940-х – 1953 рр., 1954–1967 рр., 1968–1989 рр. Кожен з них наділявся різними політичними, соціально-економічними завданнями, мав особливості в проведенні, свою соціальну базу, регіони набору і місця призначення робітників.

Організований набір робітників у 1945–1953 рр. був зорієнтований на швидке поповнення працездатного населення промислових центрів за рахунок населення сіл переважно західних, північних і центральних областей УРСР. Трудові переселення сімей в зазначений час мали сільськогосподарський характер і були направлені на дозаселення економічно слабких регіонів південних та східних областей республіки, постраждалих внаслідок попередньої соціально-економічної та національної політики радянської влади. Для оргнаборів та переселень 1945–1953 рр. притаманні порушення добровільності в їх здійсненні, низька якість житлово-господарського

облаштування завербованих, значна зворотна міграція. Водночас оргнабір залишався одним з небагатьох способів, що дозволяв уникнути «прикріплення» селян до їх постійного місця проживання, а організоване переміщення давало змогу змінити місце проживання, позбутися заборгованостей державі, покращити своє матеріальне становище, отримати житло на пільгових умовах.

У 1954–1967 рр. оргнабори та переселення були головними способами міжтериторіального і міжгалузевого розподілу працездатного населення. Мотивуючим фактором до зміни місця проживання стали пільги завербованим. Процес переміщення супроводжувався масштабною нав'язливою агітацією. Оргнабір став основою швидкого перенаправлення працездатних: безробітного населення міст, молоді, що не бажала продовжувати навчання після закінчення школи, демобілізованих військових, вивільнених з колгоспів та незайнятих у громадському виробництві селян. На трудові переселення було покладено завдання призупинити демографічне старіння сільськогосподарських територій південних та східних областей, збільшити їх робітничий ресурс та створити нові сільськогосподарські форпости. Більшість міжобласних переселенців спрямовувалася до Кримської, Херсонської та Миколаївської областей. В інших південно-східних регіонах УРСР набув поширення внутрішньообласний перерозподіл трудового ресурсу, який на кінець 1960-х рр. став основним напрямком переселень в республіці. У 1954–1967 рр. закріпилися зміни у міжреспубліканському обміні працездатним населенням: якщо попередньо оргнабір та переселення за межі УРСР проводилися на основі окремих указів та постанов союзного керівництва, то надалі переміщення до Російської РФСР та Казахської РСР стало плановим і безперервним.

У 1968–1989 рр. організований розподіл трудового фонду країни вже не мав економічної ваги попередніх десятиліть та уособлював залишки намагання радянської влади централізовано регулювати міграційні, соціальні та демографічні процеси у країні. Серед населення строкові договори та трудові переселення асоціювалися із вже не актуальними пільгами, поганими житловими умовами, відсутністю гарантій у роботі за фахом. Плани

перерозподілу працездатних за напрямками направлення стабільно не виконувалися, працівники системи вдавалися до фальсифікацій звітності.

- В УРСР упродовж другої половини 1940-х – 1980-х рр. планове переміщення працездатних відбувалося за трьома напрямками: республіканським міжобласним, внутрішньообласним та міжреспубліканським. Загалом оргнаборами робітників та трудовими переселеннями сімей було охоплено понад 6,4 млн українців. Значна більшість завербованих була переміщена в межах УРСР (всередині областей та між ними) – близько 3 млн робітників набраних оргнабором (з усіх 4703000 осіб, що у 1947–1989 рр. уклали строкові трудові договори) та 454359 сімей (з усіх 612556 сімей переміщених загалом у 1946–1989 рр.) за трудовим переселенням.

Загалом за всіма напрямками оргнабору в УРСР у 1947–1953 рр. щороку набирали в середньому 108872 осіб, у 1954–1958 рр. (період найбільш інтенсивного укладення строкових трудових договорів у республіці) – 180990 осіб, у 1959–1967 рр. – 102704 осіб, у 1968–1978 рр. – 124308 осіб, у 1979–1985 рр. – 104341 осіб, у 1986–1989 рр. – 27795 осіб.

Головним регіоном проведення оргнабору був Південно-Західний економічний район УРСР. Впродовж другої половини 1940-х – 1980-х рр. з його областей було направлено понад 51% загальної кількості набраних. При цьому Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області спрямували 30–60% договірчан в інші регіони країни та за межі республіки. На Донецько-Придніпровський економічний район УРСР припало 37,3% загального оргнабору робітників. 80% із набраних там, залишалися працювати у межах рідних областей, решта – спрямовувалася за межі УРСР. На Південний економічний район УРСР припало 11,7% загального оргнабору, всі завербовані там використовувалися в межах рідних областей.

У областях Південно-Західного економічного району УРСР оргнабір здійснювався за рахунок постійних жителів відповідної області (80–90%), у

Донецько-Придніпровському та Південному – за рахунок приїжджих з інших областей УРСР (31%) та інших республік (20%).

У внутрішньореспубліканському оргнаборі у другій половині 1940-х – середині 1950-х рр. переважав міжобласний напрямок – понад 80% набраних, у 1955–1980-х рр. – внутрішньообласний – майже 55%.

У зовнішньореспубліканському оргнаборі більшість договорів було укладено на підприємства і будови Російської РФСР – понад 659 тис. осіб (з них понад 310 тис. – на сезонні роботи в лісову промисловість). Понад 283 тис. осіб було спрямовано на підприємства і будови Казахської РСР у 1954–1977 рр.

У 612556 родинах організовано переселених за всіма напрямками у 1946–1989 рр. щонайменше нараховувалося 1,83 млн осіб, з яких понад 1,3 млн працездатних. Щороку у 1949–1953 рр. в УРСР переселялися в середньому 27280 сімей, 15130 сімей – у 1954–1979 рр., 10041 сімей – у 1980–1989 рр.

З інших регіонів республіки до південних та східних областей УРСР упродовж 1949–1988 рр. в організованому порядку прибуло понад 270 тис. сімей (більше 864 тис. осіб, з них працездатних – мінімум 432 тис.), або 61,7% переселених в межах УРСР. Головними областями вселення стали Кримська – 82829 сімей, Херсонська – 65944, Миколаївська – 40566, Запорізька – 17967, Одеська – 16462. Від 7000 до 12800 родин було вселено в Дніпропетровську, Донецьку, Кіровоградську, від 2500 до 3000 родин потрапили в Ізмаїльську (в 1949–1953 рр.), Харківську, Ворошиловградську області.

Більшість переміщених сімей були вихідцями Тернопільської (26561 родин), Вінницької (24612), Рівненської (22241) областей. Від 17000 до 21900 сімей виїхало з Івано-Франківської, Львівської, Волинської, Дрогобицької, Житомирської областей, від 6000 до 14000 родин – з Хмельницької, Чернігівської, Сумської, Чернівецької, Київської, Черкаської, Полтавської, Закарпатської, 2576 сімей – з Кам'янець-Подільської області.

Внутрішньообласне переселення склало 38,3% від загального планового в межах Радянської України. Воно охопило в 1954–1989 рр. 173340 родин в 17 областях УРСР. Зокрема у Кримській області перемістилися 43437 родин,

Донецькій – 31169, Херсонській – 25511, Миколаївській – 13568, Одеській – 13325. Від 9000 до 10000 родин переселилося по Харківській, Запорізькій, Ворошиловградській, Дніпропетровській областях, від 1500 до 3000 – по Кіровоградській, Полтавській, Київській, від 20 до 500 родин – по Сумській, Вінницькій, Черкаській, Чернігівській, Волинській.

У місцях вселення робітникам-переселенцям було надано 415486 будинків, з яких: 54764 у Кримській області, 56080 – Херсонській, 24502 – Миколаївській, 22597 – Донецькій.

Міжреспубліканське переселення впродовж 1949–1988 рр. охопило 165247 сімей (понад 660 тис. осіб, з них понад 330 тис. осіб працездатних): до РРФСР з УРСР в організованому порядку було переселено 99264 сімей (за найбільш скромними обчисленнями в них було 397 тис. осіб, з них – мінімум 198 тис. працездатних), до Казахської РСР – 65989 сімей (понад 230 тис. осіб, з них понад 145 тис. працездатних). Найбільше переселено за межі республіки було з Донецької, Ворошиловградської, Житомирської областей (від 12000 до 15000 сімей з кожної). Від 6000 до 10000 сімей було переселено з Вінницької, Київської, Полтавської, Дніпропетровської, Сумської, Рівненської, Хмельницької, Чернігівської, Черкаської, Львівської областей, від 500 до 5000 – з Волинської, Закарпатської, Запорізької, Харківської, Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Кіровоградської, Кримської областей.

Варто відзначити, що відбувався зворотний процес трудової міграції. Переселені родини поверталися на попередні місця проживання, частина робітників покидала місця праці до завершення трудового договору, що на різних етапах охоплював від 10 до 30% планово переміщених осіб.

- Загальні схеми проведення оргнабору відпрацьовувалися радянською владою на Донбаському регіоні. Підвищений інтерес держави у швидкій відбудові вугільної промисловості, що розпочалася вже у 1943 р., підштовхував радянську владу до застосування всіх можливих форм залучення у регіон працездатного населення. Саме потреба у систематичному поповненні

робітничих кадрів підприємств і будов Донбасу, за умов зменшення відсотку використання праці демобілізованих воїнів, військовополонених та ув'язнених, сприяла зростанню значення оргнабору та була поштовхом до формування республіканської системи щорічного планового укладення строкових трудових договорів. Не випадково, що саме оргнабір до регіону знаходився під пильним контролем союзного керівництва.

У другій половині 1940-х – середині 1950-х Донбас був головним споживачем оргнабору і надалі залишався його пріоритетним напрямком, як за кількістю направлених, так і охопленими галузями промисловості. До того ж, регіон приймав трудовий ресурс з інших союзних республік, що також надходив у рамках міжреспубліканського оргнабору. Донбас став прикладом наслідків довготривалої практики штучного розподілу працездатного населення: скорочення відсотку чисельності корінного населення, зниження кількості мешканців сільської місцевості, надмірної урбанізації регіону, постійних міграційних хвилювань, соціальної напруги.

Водночас специфіка реалізації трудових переселень в УРСР чітко простежується на прикладі Криму. Переміщення до півострова родин на постійне місце проживання з метою підвищення відсотку його працездатного населення до середини лютого 1954 р. відбувалося в рамках міжреспубліканського переселення, після – внутрішньореспубліканського міжобласного. Тоді ж розпочалися організовані внутрішньообласні переміщення з міст Криму у його сільськогосподарську периферію. Як і оргнабір на Донбас, трудове переселення на півострів було серед пріоритетних напрямків та кількісно випереджало показники інших областей. На прикладі Кримської області розкриваються характерні риси масових трудових переселень в УРСР – позитивні та негативні деталі господарського влаштування організовано переміщених, реалізація на практиці системи пілг новоселам, особливості зворотної міграції.

Характерно, що Донбас та Крим й самі були донорами працездатного населення для інших союзних регіонів. З їх територій проводилися оргнабори й

переселення до Російської РСФР та Казахської РСР. Таким чином, відбувалося планомірне корегування радянською владою народонаселення цих регіонів.

- Довготривалі та чисельні оргнабори та трудові переміщення стали одним із засобів денаціоналізації, причиною демографічного старіння населення країни, соціальних трансформацій, заклали фундамент для значних змін у культурному та національному розвитку країни у майбутньому. Планові трудові переміщення допомагали радянській владі досягати успіху у двох напрямках: по-перше, екстенсивна економіка систематично забезпечувалася необхідними потоками робочої сили, по-друге, під централізоване регулювання потрапляли соціальні, демографічні та національні процеси густонаселених промислових та віддалених сільськогосподарських зон УРСР.

Оргнабір став складовою ініційованого радянською владою розселення людності «на основі економічних законів соціалізму», що на практиці сприяло пролетаризації населення країни. Відбувалося свідоме стримування економічного розвитку окремих регіонів УРСР з метою збереження у них надлишку незайнятих працездатних, яких у майбутньому можна було б спонукати до переміщення у необхідному державі напрямку.

Система розподілу та перерозподілу трудового ресурсу забезпечувала існуючому режиму лояльність частини населення, соціальну базу для насадження світогляду, сформованого на основі руйнації історичних та культурних зв'язків. Завербовані потрапляли у нові виробничі умови, заводили нові знайомства, переймали місцеву культуру, традиції, відчували вплив нового оточення, тобто опинялися під дією важливих факторів формування світосприйняття. У руслі загальної практики, коли всі країни СРСР брали участь в територіальних переміщеннях, багато регіонів Радянського Союзу були багатонаціональними за складом робітників, що сприяло інтернаціоналізації та русифікації суспільства, закріпленню спільної мови спілкування, збільшенню відсотку змішаних шлюбів. Таким чином, оргнабір був ще й частиною національної політики, кінцевим результатом якої мало стати утворення нової соціальної спільноти – «радянського народу».

Наголосимо, що підраховані кількісні показники територіального перерозподілу трудового ресурсу стосуються виключно оргнаборів та переселень. Практикувалися й інші способи організованого управління людським фондом країни (громадські заклики, комсомольські путівки, направлення на постійну роботу кваліфікованих кадрів господарників, організаторів, спеціалістів сільського господарства). Всі ці акції на фоні незбалансованого економічного розвитку регіонів УРСР за потребою і пропозицією в трудових ресурсах посилювали перелічені вище процеси.

Частково стримуючим фактором денаціоналізуючої трудової політики радянської влади стала недосконала планово-адміністративна система. Значній частині завербованих так і не створили належних умов життя та праці, а отримання пільг супроводжувалося бюрократичною тяганиною. Договірчани працювали на найменш оплачуваних роботах, організувати їх масове навчання на новобудовах і підприємствах не завжди виявлялося можливим. Переселені сім'ї тяжко приживалися на нових місцях, самовільно залишали їх.

Натомість багаторічний розподіл та перерозподіл трудового ресурсу радянської України призвів до регіональних економічних та соціально-економічних диспропорцій. У областях набору завербованих така державна політика сприяла денаціоналізації, у місцях направлення – посилювала маргіналізацію населення, породжувала девіантну поведінку, конформізм, соціальну апатію. Довготривале проведення оргнаборів та трудових переселень стало однією з причин демографічних перекосів у регіонах УРСР, вплинуло на співвідношення сільського та міського населення, темпи урбанізації країни. Строкові трудові договори повсюдно викликали напружену міграційну ситуацію, характерними рисами якої стали нова міграційна психологія населення, заробітчанські традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

*Центральний державний архів вищих органів влади України,
м. Київ (ЦДАВО України)*

Фонд 4626: Державний комітет УРСР з праці та соціальних питань

Опис 1

1. Спр. 71. – Справки управления о выполнении постановлений СМ УССР о переселении на добровольных началах в сельскохозяйственные и рыболовецкие колхозы Сахалинской области, в лесную промышленность и колхозы Карело-Финской ССР и в колхозы Еврейской Автономной области за 1-е полугодие 1949 г. – 2 арк.
2. Спр. 72. – Справки, информации, докладные записки уполномоченных СМ УССР и начальников областных переселенческих отделов о ходе выполнения постановления СМ УССР и ЦК КП(б)У от 12 августа 1949 г. № 2285 «О переселении в колхозы и совхозы южных областей УССР по областям расселения и выхода переселенцев» за 1949 г. – 74 арк.
3. Спр. 73. – План кредитования переселенцев, переселяемых в колхозы и совхозы южных областей УССР и план строительства, восстановления и ремонта домов для них на 1949 г. – 4 арк.
4. Спр. 75. – Сводный годовой отчет управления о выполнении плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев за 1949 г. – 24 арк.

5. Спр. 90. – Сводный годовой текстовый и статистический отчет управления о выполнении плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев за 1950 г. – 143 арк.

6. Спр. 103. – Стенограмма республиканского совещания заведующих переселенческими отделами при исполкомах областных Советов депутатов трудящихся УССР по вопросам о ходе переселения хозяйственного устройства переселенцев в областях вселения, состоявшегося 19–20 июня 1951 г. в Киеве. – 153 арк.

7. Спр. 105. – Указания переселенческим отделам при исполкомах облсоветов депутатов трудящихся УССР по вопросам обеспечения выполнения плана и хозяйственного устройства переселенцев за 1951 г. – 63 арк.

8. Спр. 114. – Докладные записки, протокол и акт комиссии управления по расследованию причин самовольного возвращения переселенцев из Николаевской в Станиславскую область за 1951 г. – 29 арк.

9. Спр. 115. – Документы (докладные записки, акты комиссии по проверке, протоколы общего собрания колхозников, решения областного переселенческого отдела и др.) по проверке фактов грубого нарушения устройства сельскохозяйственной артели, допущенных Тысменицким райисполкомом Станиславской области при организации переселения колхоза «Радянська Україна» в Кировоградскую область за 1951 г. – 60 арк.

10. Спр. 124. – Справка управления о результатах проверки выполнения постановлений СМ УССР о переселении колхозников и другого населения Львовской области в Южные области УССР на 1 ноября 1951 г. – 10 арк.

11. Спр. 125. – Переписка с Главным переселенческим управлением при СМ СССР по вопросам мероприятий по выполнению плана переселения в 1951 г. – 35 арк.

12. Спр. 131. – Сводный годовой текстовый и статистический отчет о выполнении плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев за 1951 г. – 118 арк.

13. Спр. 153. – Стенограмма республиканского совещания по вопросам подведения итогов работы по переселению в 1951 г. и задач по выполнению плана переселения в 1952 г., состоявшегося 27 января 1952 г. в Киеве. – 119 арк.

14. Спр. 154. – Документы (стенограмма, справки, информации) республиканского совещания по вопросам хозяйственного устройства переселенцев и строительства домов для них в областях УССР, состоявшегося 15 мая 1952 г. в Киеве. – 154 арк.

15. Спр. 155. – Переписка с Главным переселенческим управлением при СМ СССР по вопросам мероприятий по выполнению плана переселения в 1952 г., проведения сплошной проверки хозяйственного устройства переселенцев в южных областях УССР и проверки, и устранению фактов нарушения принципа отбора и хозяйственного устройства переселенцев в ряде областей УССР за 1952 г. – 34 арк.

16. Спр. 156. – Указания переселенческим отделам при исполкомах областных Советов депутатов трудящихся УССР по вопросам выполнения плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев за 1952 г. – 42 арк.

17. Спр. 181. – Сводный годовой текстовый и статистический отчет о выполнении плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев за 1952 г. – 131 арк.

18. Спр. 199. – Приказы начальника управления за 1953 г. – 21 апреля – 31 декабря 1953 г. – 74 арк.

19. Спр. 201. – Документы (стенограмма, порядок дня и план работы) республиканского совещания по итогам переселения за 1952 г. и о мероприятиях по обеспечению выполнения плана переселения в 1953 году, состоявшегося 2–3 февраля 1953 г. в Киеве. – 242 арк.

20. Спр. 202. – Переписка с Главным переселенческим управлением при СМ СССР по вопросам выполнения планов строительства домов для переселенцев в южных областях УССР, своевременной выдачи переселенцам в

местах вселения ссуд, картофеля, зерна; о продлении льгот и дополнениях к льготам и преимуществам для переселенцев за 1953 г. – 34 арк.

21. Спр. 233. – Сводный годовой текстовый и статистический отчет о выполнении плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев за 1953 г. – 112 арк.

22. Спр. 243. – Стенограмма республиканского совещания по вопросам о ходе выполнения плана переселения по 1954 г. и мероприятиях по устранению недостатков в отборе, оформлении и отправке переселенцев, состоявшегося 28–29 мая 1954 г. в Киеве. – 163 арк.

23. Спр. 244. – Переписка с Главным переселенческим управлением при СМ СССР и СМ УССР по вопросам хозяйственного устройства переселенцев в южных областях УССР, ходе строительства домов для них и расчетов с переселенцами продуктами в обмен квитанций, выданных в местах выхода за 1954 г. – 58 арк.

24. Спр. 246. – Указания переселенческим отделам при областных управлениях сельского хозяйства УССР по вопросам выполнения плана переселения и хозяйского устройства переселенцев за 1954 г. – 129 арк.

25. Спр. 247. – Справки управления о ходе выполнения постановления СМ УССР № 126 от 29 января 1954 г. «О мерах по обеспечению выполнения плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев в 1954 г. по УССР» за 1954 г. – 61 арк.

26. Спр. 248. – Справки управления о ходе выполнения постановления СМ СССР № 918 от 15 мая 1954 г. и постановления СМ УССР от 21 мая 1954 г. «О мерах помощи гражданам. Изъявившим желание переселиться в колхозы районов освоения целинных и залежных земель» по состоянию на 1 августа 1954 г. – 8 арк.

27. Спр. 251. – Сводные справки управления о выполнении планов переселения по УССР из восточных и западных областей за пределы республики, в южные области УССР. Сведения о количестве прибывших,

выбывших и проживающих семей в областях УССР и об обеспеченности переселенцев домами за 1946–1954 гг. – 57 арк.

28. Спр. 256. – Справки Управления в СМ УССР о состоянии хозяйственного устройства переселенцев в южных областях УССР и ходе строительства домов для них за 1954 г. – 167 арк.

29. Спр. 269. – Сводный годовой текстовый и статистический отчет о выполнении плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев за 1954 г. – 134 арк.

Опис 2

30. Спр. 2. – Распоряжения Комитета по учету и распределению рабочей силы при СНК СССР за 1945 г. – 29 января – 10 декабря 1945 г. – 68 арк.

31. Спр. 3. – Переписка с КП(б)У, СМ УССР по вопросам оргнабора на предприятия и стройки УССР за 1945 г. – 15 января – 18 декабря 1945 г. – 221 арк.

32. Спр. 11. – Стенограмма совещания заведующих бюро по учету и распределению рабочей силы при исполкомах областных Советов депутатов трудящихся в УССР, состоявшегося 23–24 апреля 1946 г. в Киеве. – 216 арк.

33. Спр. 13. – Справка управления о количестве рабочих, направленных на предприятия и строительство в порядке оргнабора и трудоустройства демобилизованных за 1946 г. – 2 арк.

34. Спр. 16. – Переписка с Министерством Трудовых Резервов СССР по вопросам оргнабора на предприятия и стройки за 1947 г. – 14 января – 31 декабря 1947 г. – 188 арк.

35. Спр. 17. – Распоряжения начальника Управления за 1947 г. – 19 марта – 26 декабря 1947 г. – 82 арк.

36. Спр. 28. – Справки управления о ходе выполнения плана оргнабора по министерствам и областям УССР за 1947 г. – 5 арк.

37. Спр. 30. – Переписка с Министерством Трудовых Резервов СССР с вопросов оргнабора на предприятия и стройки УССР за 1948 г. – 4 января – 22 ноября 1948 г. – 39 арк.

38. Спр. 31. – Приказы начальника управления за 1948 г. – 3 января – 29 декабря 1948 г. – 127 арк.

39. Спр. 33. – Справки управления направленные в СМ УССР и ЦК КП(б)У о ходе выполнения плана организованного набора рабочих по УССР за 1948 г. – 68 арк.

40. Спр. 36. – Переписка с Министерством Трудовых Резервов СССР по вопросам организованного набора рабочих на предприятия и стройки УССР за 1949 г. – 04 февраля – 31 декабря 1949 г. – 47 арк.

41. Спр. 38. – Справки, сводки, докладные записки управления, направленные в ЦК КП(б)У о ходе выполнения плана организованного набора рабочих по УССР за 1949 г. – 32 арк.

42. Спр. 46. – Справки управления о количестве лиц, направленных в промышленность из областей УССР в порядке оргнабора за 1946–1949 гг. – 4 арк.

43. Спр. 47. – Справки, сводки, докладные записки областных контор по оргнабору о ходе выполнения плана оргнабора в областях УССР за 1948–1949 гг. – 224 арк.

44. Спр. 53. – Указания областным конторам по организованному набору рабочих УССР за 1950 г. – 32 арк.

45. Спр. 55. – Справки управления о ходе выполнения плана организованного набора рабочих на предприятия и стройки министерств и ведомств УССР за 1950 г. – 39 арк.

46. Спр. 57. – Приказы Министерства Трудовых Резервов СССР (копии) за 1951 г. – 31 января – 18 декабря 1951 г. – 155 арк.

47. Спр. 58. – Справки, сводки, сведения облконтор по организованному набору рабочих о ходе выполнения плана оргнабора за 1951 г. – 68 арк.

48. Спр. 61. – Приказы Начальника Управления за 1952 г. – 14 января – 22 ноября 1952 г. – 89 арк.

49. Спр. 62. – Переписка с ЦК КП(б)У и СМ УССР по вопросам выполнения плана оргнабора и плана призыва (мобилизации) молодежи в школы ФЗО УССР за 1952 г. – 04 февраля – 27 октября 1952 г. – 74 арк.

50. Спр. 63. – Документы, сводки, справки, информационная переписка о ходе исполнения плана оргнабора в областях УССР за 1952 г. – 26 арк.

51. Спр. 64. – Справки, информации, докладные записки областных контор по оргнабору о ходе выполнения плана организованного набора рабочих и плана призыва молодежи в школы ФЗО УССР за 1952 г. – 101 арк.

52. Спр. 89. – Приемно-сдаточный акт от 31 марта 1953 г. о приеме областных контор по организованному набору рабочих УССР из ведения Министерства трудовых резервов СССР в созданное Главное управление организованного набора рабочих при СМ УССР. – 8 арк.

53. Спр. 92. – Приказы начальника управления за 1954 г. – Т. 1. – 13 января – 11 августа 1954 г. – 219 арк.

54. Спр. 93. – Приказы начальника управления за 1954 г. – Т. 2. – 11 августа – 29 декабря 1954 г. – 204 арк.

55. Спр. 94. – Протоколы заседаний коллегии управления и документы к протоколам за 1954 г. – 03 января – 17 декабря 1954 г. – 231 арк.

56. Спр. 96. – Справки управления направленные в СМ УССР о ходе выполнения плана организованного набора рабочих по УССР за 1954. – 219 арк.

57. Спр. 97. – Докладные записки управления направленные в СМ УССР, ЦК КПУ, Госплан СССР о недостатках в проведении организованного набора рабочих для промышленности и строительства в областях УССР за 1954 г. – 150 арк.

58. Спр. 113. – Приемно-сдаточный акт дел отдела организованного набора рабочих Крымского облисполкома на март месяц 1954 г. – 11 арк.

59. Спр. 115. – Приказы начальника управления за 1955 г. – Т. 1. – 10 января – 17 марта 1955 г. – 131 арк.

60. Спр. 116. – Приказы начальника управления за 1955 г. – Т. 2. – 26 марта – 1 августа 1955 г. – 147 арк.

61. Спр. 117. – Протоколы №№ 1–7 заседаний Коллегии управления и документы к протоколам за 1955 г. – 19 января – 30 мая 1955 г. – 143 арк.

62. Спр. 118. – Протокол республиканского совещания по вопросу подведения итогов выполнения плана оргнабора рабочих за 1954 г. и мероприятий по выполнению плана в 1955 г., состоявшегося 14–15 января 1955 г. в Киеве. – 34 арк.

Опис 3

63. Спр. 1. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1955 г. – 19 февраля – 29 декабря 1955 г. – 84 арк.

64. Спр. 4. – Докладные записки управления, направленные в СМ УССР и ЦК КПУ о недостатках в организации и проведении оргнабора для промышленности, транспорта и строительства по УССР за 1955 г. – 129 арк.

65. Спр. 5. – Сводный годовой статистический отчет управления о приеме и хозяйственном устройстве переселенцев в областях вселения УССР за 1955 г. – 15 арк.

66. Спр. 11. – Сводный годовой бухгалтерский отчет управления за 1955 г. – 34 арк.

67. Спр. 17. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1956 г. – 21 арк.

68. Спр. 20. – Приказы начальника управления за 1956 г. – Т. 3. – 225 арк.

69. Спр. 24. – Стенограмма республиканского совещания заведующих отделами организованного набора рабочих и переселения облисполкомов УССР

по вопросам подведения итогов работы по выполнению плана организованного набора рабочих за 1955 г. и мероприятий по выполнению плана на 1956 г., состоявшегося 6 января 1956 в Киеве. – 64 арк.

70. Спр. 25. – Справки, докладные записки Управления направленные в СМ УССР и ЦК КПУ о ходе приема и трудоустройстве рабочих на предприятиях министерств угольной, металлургической и химической промышленности УССР, на шахтах и стройках Донбасса за 1956 г. – 146 арк.

71. Спр. 29. – Годовые статистические и текстовые отчеты облотделов организованного набора рабочих и переселения областей вселения УССР о приеме и хозяйственном устройстве переселенцев за 1956 г. – 85 арк.

72. Спр. 30. – Справки управления о количестве семей, переселившихся в южные республики УССР и за пределы республики за 1946–1956 гг. – 15 арк.

73. Спр. 40. – Приказы начальника управления за 1957 г. – Т. 1. – 3 января – 9 июля 1957 г. – 149 арк.

74. Спр. 41. – Справки управления направленные в СМ УССР о ходе выполнения плана организованного набора рабочих по УССР за 1954 г. – 141 арк.

75. Спр. 43. – Протокол республиканского совещания заведующих отделами оргнабора и переселения облисполкомов УССР по вопросам выполнения планов оргнабора в 1-м квартале 1957 г. и о трудовом и хозяйственном устройстве реэмигрантов и репатриантов в областях УССР, состоявшегося 15 января 1957 в Киеве. – 16 арк.

76. Спр. 44. – Протокол республиканского совещания заведующих отделами организованного набора рабочих и переселения облисполкомов УССР по вопросам подведения итогов выполнения планов организованного набора рабочих в 1957 г. и задачах по трудовому и хозяйственному устройству реэмигрантов и репатриантов в областях УССР на 1958 г. состоявшегося 28–30 декабря 1957 в Киеве. – 29 арк.

77. Спр. 46. – Положения об отделах управления, утвержденные в 1957 г. – 16 арк.

78. Спр. 47. – Справки, докладные записки управления направленные в СМ УССР и ЦК КПУ о ходе приема и трудоустройстве рабочих, прибывших по организованному набору рабочих на стройки Министерства строительных предприятий угольной промышленности УССР за 1957 г. – 53 арк.

79. Спр. 53. – Годовые статистический отчеты облотделов организованного набора рабочих и переселения областей вселения УССР о приеме и хозяйственном устройстве переселенцев за 1957 г. – 70 арк.

80. Спр. 71. – Приказы начальника управления за 1958 г. – Т. 1. – 4 января – 30 май 1958 г. – 142 арк.

81. Спр. 72. – Приказы начальника управления за 1958 г. – Т. 2. – 28 июня – 30 декабря 1959 г. – 183 арк.

82. Спр. 74а. – Докладные записки, справки управления, направленные в ЦК КПУ и СМ УССР о ходе выполнения плана организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1958 г. – 2 января – 31 декабря 1958 г. – 52 арк.

83. Спр. 74. – Протокол республиканского совещания работников облотделов организованного набора рабочих и переселения и районных уполномоченных по вопросу улучшения руководства облотделами работой райуполномоченных и райинспекторов, состоявшегося 13–14 июля 1958 г. в Киеве. – 40 арк.

84. Спр. 79. – Сводный план по труду Управления на 1958 г. – 4 арк.

85. Спр. 80. – Сводный годовой статистический отчет управления о приеме и хозяйственном устройстве переселенцев в областях вселения УССР за 1958 г. – 29 арк.

86. Спр. 81. – Годовые статистические отчеты облотделов организованного набора рабочих и переселения областей вселения УССР о приеме и хозяйственном устройстве переселенцев за 1958 г. – 36 арк.

87. Спр. 93. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1959 г. – 19 января – 14 ноября 1959 г. – 54 арк.

88. Спр. 94. – Приказы начальника управления за 1959 г. – Т. 1. – 3 января – 28 июля 1959 г. – 152 арк.

89. Спр. 98. – Протокол кустового совещания заведующих отделами оргнабора и переселения облисполкомов 15 областей УССР по вопросам подведения итогов за 1-е полугодие 1959 г. и задач на 2-е полугодие состоявшегося 28–29 июля 1959 г. в Тернополе. – 49 арк.

90. Спр. 100. – Указания облотделам организованного набора рабочих и переселения УССР за 1959 г. – 17 января – 31 декабря 1959 г. – 45 арк.

91. Спр. 103. – Справки, проекты постановлений, направленные в ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения плана переселения, хозяйственного устройства переселенцев и строительства домов для них в областях УССР за 1959 г. – 137 арк.

92. Спр. 107. – Справки управления о выполнении плана набора квалифицированных рабочих за 1959 г. – 8 арк.

93. Спр. 108. – Годовой отчет о работе управления за 1959 г. – 27 арк.

94. Спр. 113. – Сводный годовой бухгалтерский отчет управления за 1959 г. – 24 арк.

95. Спр. 124. – Протокол совещания заведующих облотделами организованного набора рабочих и переселения и представителей военных округов УССР по вопросам работы по трудоустройству военнослужащих, которые увольняются из Вооруженных сил СССР, о работе по приему и устройству репатриантов и реэмигрантов и другим, состоявшегося 18–19 мая 1960 г. в Киеве. – 14 арк.

96. Спр. 125. – Протокол республиканского совещания заведующих и заместителей заведующих облотделами оргнабора и переселения по вопросам трудоустройства молодежи, оканчивающей средне образовательные школы и о повышении заместителей заведующих отделами облисполкомов, состоявшегося 16–17 августа 1960 в г. Киеве. – 13 арк.

97. Спр. 129. – Справки, проекты постановлений, направленные в ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения плана переселения, хозяйственного устройства переселенцев и строительства домов для них в областях УССР за 1960 г. – 164 арк.

98. Спр. 143. – Сводный годовой бухгалтерский отчет управления за 1960 г. – 25 арк.
99. Спр. 163. – Сводный отчет о работе управления за 1955–1961 гг. – 34 арк.
100. Спр. 167. – Сводный годовой бухгалтерский отчет управления за 1961 г. – 33 арк.
101. Спр. 178. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1962 г. – 5 января – 30 декабря 1962 г. – 198 арк.
102. Спр. 179. – Приказы начальника управления за 1962 г. – Т. 1. – 21 января – 20 сентября 1962 г. – 150 арк.
103. Спр. 180. – Протоколы совещаний при начальнике управления за 1962 г. – 3 февраля – 28 декабря 1962 г. – 143 арк.
104. Спр. 186. – Справки, проекты постановлений управления, направленные в ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения плана переселения, хозяйственного устройства переселенцев и строительства домов для них в областях УССР за 1962 г. – 186 арк.
105. Спр. 200. – Сводный годовой бухгалтерский отчет Управления за 1962 г. – 33 арк.
106. Спр. 213. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1963 г. – Т. 1. – 2 января – 29 мая 1963 г. – 128 арк.
107. Спр. 214. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1963 г. – Т. 2. – 31 мая – 30 ноября 1963 г. – 132 арк.
108. Спр. 223. – Справки, проекты постановлений управления, направленные в ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения плана переселения, хозяйственного устройства переселенцев и строительства домов для них в областях УССР за 1963 г. – Т. 1. – 132 арк.
109. Спр. 227. – Справки управления о выполнении плана набора и направления специалистов на предприятия и стройки УССР за 1963 г. – 14 арк.

110. Спр. 229. – Справки управления о трудоустройстве выпускников средних общеобразовательных школ УССР за 1960–1963 г. – 13 арк.

111. Спр. 230. – Годовой отчет о работе управления за 1963 г. – 11 арк.

112. Спр. 232. – Сводный годовой статистический отчет управления и годовые статистический отчеты отделов организованного набора рабочих и переселения областей вселения УССР о приеме и хозяйственном устройстве переселенцев за 1963 г. – 17 арк.

113. Спр. 252. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов оргнабора и переселения по УССР за 1964 г. – Т. 1. – 4 февраля – 6 июня 1964 г. – 175 арк.

114. Спр. 253. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1964 г. – Т. 2. – 20 июня – 7 декабря 1964 г. – 206 арк.

115. Спр. 257. – Протокол республиканского совещания заведующих отделами оргнабора и переселения облисполкомов УССР по вопросам подведения итогов работы за 1964 г. и задач на 1965 г., состоявшегося 27–28 ноября 1964 в Киеве. – 74 арк.

116. Спр. 260. – Справки, проекты постановлений управления, направленные в ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения плана переселения, хозяйственного устройства переселенцев и строительства домов для них в областях УССР за 1964 г. – 167 арк.

117. Спр. 262. – Годовые отчеты отделов организованного набора рабочих и переселения Крымского, Николаевского и Херсонского облисполкомов о работе по приему и хозяйственному устройству переселенцев за 1964 г. – 196 арк.

118. Спр. 271. – Сводный годовой бухгалтерский отчет управления за 1964 г. – 24 арк.

119. Спр. 281. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1965 г. – Т. 1. – 7 января – 1 апреля 1965 г. – 161 арк.

120. Спр. 283. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1965 г. – Т. 3. – 9 октября – 31 декабря 1965 г. – 128 арк.

121. Спр. 285. – Приказы начальника управления за 1965 г. – Т. 1. – 14 января – 3 сентября 1965 г. – 157 арк.

122. Спр. 320. – Справки, проекты постановлений управления, направленные в ЦК КПУ и СМ УССР по вопросам выполнения плана переселения, хозяйственного устройства переселенцев и строительства домов для них в областях УССР за 1966 г. – 97 арк.

123. Спр. 321. – Годовые отчеты о работе отделов организованного набора рабочих и переселения облисполкомов УССР за 1965 г. – 102 арк.

124. Спр. 357. – Переписка с госпланом СССР и СМ УССР о ходе выполнении планов организованного набора рабочих и переселения за 1967 г. – 20 марта – 30 декабря 1967 г. – 96 арк.

125. Спр. 360. – Сводный отчет о выполнении плана оргнабора для постоянной и сезонной работы в промышленности, строительстве на транспорте и других отраслях народного хозяйства в 1967 г. – 6 арк.

126. Спр. 380. – Протокол республиканского совещания-семинара заведующих секторами оргнабора рабочих и переселения отделов по использованию трудовых ресурсов облисполкомов УССР, состоявшегося 17–18 апреля 1968 г. в Днепропетровске. – 48 арк.

127. Спр. 381. – Стенограмма республиканского совещания заведующих секторов трудовых ресурсов отделов облисполкомов УССР по вопросу «О трудовых ресурсах Украины», 5 июня 1968 г. в Харькове. – 120 арк.

128. Спр. 392. – Переписка с Президиумом ВС УССР, ЦК КПУ и СМ УССР о состоянии использования трудовых ресурсов в УССР за 1968 г. – 8 января – 2 декабря 1968 г. – 78 арк.

129. Спр. 396. – Переписка с ЦК КПУ, СМ УССР о ходе выполнения планов организованного набора рабочих и переселения за 1968 г. – Т. 1. – 24 января – 30 мая 1968 г. – 183 арк.

130. Спр. 399. – Переписка с Государственным комитетом СМ РСФСР, Государственным комитетом СМ КССР по использованию трудовых ресурсов, облотделами о ходе переселения и хозяйственного устройства переселенцев за 1968 г. – 3 января – 31 декабря 1968 г. – 146 арк.

131. Спр. 402. – Сводный годовой отчет о работе комитета за 1968 г. – 84 арк.

132. Спр. 403. – Сводный отчет о выполнении плана оргнабора для постоянной и сезонной работы в промышленности, строительстве на транспорте и других отраслях народного хозяйства в 1968 г. – 5 арк.

133. Спр. 452. – Сводный годовой отчет о работе комитета за 1969 г. – 81 арк.

134. Спр. 487. – Переписка с ЦК КПУ, СМ УССР и Госпланом УССР о состоянии использования трудовых ресурсов в УССР за 1970 г. – 14 января – 25 декабря 1970 г. – 130 арк.

135. Спр. 492. – Переписка с Госпланом СССР и СМ УССР о ходе выполнения планов оргнабора и переселения за 1970 г. – 14 февраля – 28 ноября 1970 г. – 186 арк.

136. Спр. 600. – Переписка с ЦК КПУ, СМ УССР и Госпланом УССР и о ходе выполнения планов организованного набора рабочих и переселения за 1972 г. – 01 февраля – 22 декабря 1972 г. – 90 арк.

137. Спр. 606. – Сводный годовой отчет о работе комитета за 1972 г. – 61 арк.

138. Спр. 651. – Переписка с Государственным комитетом СМ РСФСР, Государственным комитетом СМ КССР по использованию трудовых ресурсов и областными отделами о ходе переселения и хозяйственного устройства переселенцев за 1973 г. – 15 февраля – 29 декабря 1973 г. – 63 арк.

139. Спр. 697. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР о перераспределении и использовании трудовых ресурсов УССР за 1974 г. – 7 января – 2 декабря 1974 г. – 46 арк.

140. Спр. 746. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР о перераспределении и использовании трудовых ресурсов УССР за 1975 г. – 13 марта – 8 декабря 1975 г. – 40 арк.

141. Спр. 867. – Переписка с ЦК КПУ, СМ УССР, Госпланом УССР о ходе перераспределения трудовых ресурсов в УССР за 1977 г. – 101 арк.

142. Спр. 876. – Сводный отчет о работе Комитета за 1977 г. – 98 арк.

143. Спр. 940. – Сводный отчет о работе Государственного комитета УССР по труду за 1978 г. – 67 арк.

144. Спр. 992. – Переписка с ЦК КПУ и СМ УССР, Госкомтрудом СССР, Госпланом УССР о планировании распределения трудовых ресурсов УССР – 2 января – 6 июля 1978 г. – 237 арк.

145. Спр. 994. – Сводный отчет о работе Государственного комитета УССР по труду за 1979 г. – 79 арк.

146. Спр. 1058. – Сводный отчет о работе Государственного комитета УССР по труду за 1980 г. – 61 арк.

147. Спр. 1190. – Сводный отчет о работе Государственного комитета УССР по труду за 1982 г. – 47 арк.

148. Спр. 1256. – Переписка с Президиумом Верховного Совета УССР, СМ УССР, Госпланом УССР и Госкомтрудом СССР о распределении трудовых ресурсов УССР – 5 января – 12 декабря 1983 г. – 135 арк.

149. Спр. 1337. – Переписка с ЦК КПУ, СМ УССР, Госпланом УССР и Госкомтрудом СССР о распределении трудовых ресурсов УССР – 20 января – 27 декабря 1984 г. – 160 арк.

150. Спр. 1431. – Переписка с ЦК КПУ, СМ УССР, Госкомтрудом СССР и Госпланом УССР о трудоустройстве населения – 8 января 1985 г. – 2 января 1986 г. – 285 арк.

151. Спр. 1440. – Приказы №№ 1–75, №№ 77–80 Председателя Госкомитета по производственной деятельности с 6 января по 30 декабря 1986 г. – 147 арк.

152. Спр. 1441. – Протоколы №№ 1–2 заседания комитета 1986 г. – 221 арк.

153. Спр. 1456. – Переписка с Президиумом Верховного Совета УССР, Госпланом УССР, Госкомтрудом СССР о производительности труда. – 187 арк.

154. Спр. 1485. – Переписка с СМ УССР, Госпланом УССР и Госкомтрудом СССР о трудоустройстве населения за 1986 г. – 257 арк.

155. Спр. 1491. – Сводный статистический отчет Госкомтруда УССР о выполнении плана оргнабора для постоянной и сезонной работы в 1986 г. (форма № 1 – оргнабор сводка). – 85 арк.

156. Спр. 1499. – Протоколы №№ 7–8 заседания комитета и документы к ним 1987 г. – 155 арк.

157. Спр. 1541. – Сводный статистический отчет Госкомтруда УССР о выполнении плана оргнабора для постоянной и сезонной работы в 1987 г. (форма № 1 – оргнабор сводка). – 63 арк.

158. Спр. 1546. – Приказы №№ 1–64 Председателя Госкомтруда УССР по основной деятельности (Приказ № 41 от 27 июля 1988 г. «О создании хозрасчетных центров по трудоустройству, переобучению и профориентации населения и бюро по трудоустройству населения»), 1988 г. – 185 арк.

159. Спр. 1549. – Протоколы №№ 1–2 заседания коллегии Госкомитета УССР по труду и специальным вопросам и документы к ним, 1988 г. – 149 арк.

160. Спр. 1565. – Переписка с ЦК КПУ, СМ УССР, Госкомтрудом СССР о производительности труда и использовании рабочей силы в агропромышленном комплексе, 1988 г. – 145 арк.

161. Спр. 1570. – Сводные отчеты аппарата Госкомитета и Республиканского центра по трудоустройству, переобучению и профориентации населения о финансово-хозяйственной деятельности и переселенческих мероприятиях за 1988 г. – 75 арк.

162. Спр. 1575. – Статистические отчеты Республиканского центра по трудоустройству, переобучению и профориентации населения о выполнении плана оргнабора для постоянной и сезонной работы за 1988 г. (ф. №№ 16, 1-м, 1-оргнабор). – 137 арк.

163. Спр. 1580. – Протоколы №№ 12–14 заседания коллегии и документы к ним за 1989 г. – 220 арк.

164. Спр. 1584. – Поручения Госплана СССР и документы по их выполнению, 1989 г. – 128 арк.

165. Спр. 1605. – Сводные отчеты аппарата Госкомтруда СССР и Республиканского центра по трудоустройству, переобучению и профориентации населения о финансово-хозяйственной деятельности и переселенческих мероприятиях за 1989 г. – 102 арк.

166. Спр. 1606. – Переписка с Госпланом СССР, СМ СССР Госкомтрудом по вопросу переселенцев 1989 г. – 8 арк.

Фонд 2: Кабінет Міністрів України

Опис 7

167. Спр. 3105. – Материалы по вопросам организованного набора рабочих для нужд отдельных отраслей народного хозяйства СССР – 8 марта – 3 декабря 1946 г. – 20 арк.

168. Спр. 5708. – Листування міністерств із центральними органами УРСР з питань трудових резервів в УРСР – 1 квітня – 31 грудня 1947 р. – 139 арк.

Фонд 582: Центральне статистичне управління України

Опис 11

169. Спр. 184. – Отчеты и динамические ряды о механическом движении населения по УРСР, 1949 г. – 56 арк.

170. Спр. 236. – Отчеты и динамические ряды о механическом движении населения по УРСР, 1950 г. – 78 арк.

171. Спр. 1895. – Докладные записки облстатуправлений СССР об итогах механического передвижения населения в областях СССР за 1975 г. – 65 арк.

*Центральный державный архив громадських об'єднань України,
м. Київ (ЦДАГО України)*

Фонд 1: Центральний комітет Комуністичної партії України

Опис 23

172. Спр. 1852. – Постановления облисполкомов облсоветов депутатов трудящихся, докладные записки, справки и переписка о мобилизации рабочей силы в промышленности – 2 января – 20 декабря 1945 г. – 289 арк.

173. Спр. 2618. – Справки, переписка, по вопросу переселения из Черниговской, Винницкой и Житомирской областей в южные области УССР – 2 января – 25 декабря 1946 г. – 14 арк.

174. Спр. 5726. – Вопросы переселения из области в область, из УССР в восточные области Союза и обратно – 15 апреля – 17 декабря 1949 г. – 174 арк.

175. Спр. 5977. – Вопросы переселения из области в область из УССР в восточные области Союза и обратно – 19 августа – 13 октября 1949 г. – 299 арк.

176. Спр. 5978. – Вопросы переселения из области в область из УССР в восточные области Союза и обратно – 15 октября – 30 декабря 1949 г. – 268 арк.

Опис 24

177. Спр. 94. – Вопросы переселения из области в область из УССР в восточные области союза и обратно – 3 января – 27 июня 1950 г. – 315 арк.

178. Спр. 315. – Вопросы переселения из области в область из УССР в восточные области союза и обратно – 3 января – 27 июня 1950 г. – 56 арк.

179. Спр. 893. – Вопросы оргнабора рабочей силы – 08 февраля – 9 ноября 1951 г. – 37 арк.

180. Спр. 3128. – Вопросы оргнабора рабочих для промышленности – 20 февраля – 21 февраля 1953 г. – 7 арк.

181. Спр. 3672. – Копии исходящих писем ЦК КПСС и СМ СССР о мерах по дальнейшему развитию сельского хозяйства, городов и курортов Крымской области УССР. – 251 арк.

182. Спр. 4096. – Телеграмма ЦК КПСС, справки отделов ЦК КПУ, письма обкомов партии, Главного управления организованного набора рабочих при СМ УССР и других организаций об оргнаборе рабочих для промышленности и о работе технических училищ – 8 января – 21 декабря 1955 г. – 130 арк.

183. Спр. 4290. – Дело № 3/24 Справки отделов ЦК КП(б)У, письма Крымского обкома КПУ, СМ УССР и других организаций по вопросу переселения – 23 января – 27 октября 1956 г. – 71 арк.

184. Спр. 4548. – Материалы по вопросу оргнабора рабочих для промышленности. – 97 арк.

185. Спр. 5130. – Дело 4/3: Материалы о целесообразности дальнейшего существования системы управления организованного набора рабочих и переселения, об организации стройтрестов и другим вопросам – 13 февраля – 20 октября 1960 г. – 85 арк.

Опис 30

186. Спр. 371. – Справки, переписка, телеграммы партийных и советских организаций с ЦК КП(б)У по вопросу набора и мобилизации рабочей силы – 3 января 1946 г. – 2 января 1947 г. – 174 арк.

187. Спр. 668. – Переписка с обкомом КП(б)У по вопросу мобилизации и оргнабора рабочей силы в промышленность, выделения специалистов – 17 марта – 30 августа 1947 г. – 252 арк.

188. Спр. 670. – Переписка ЦК КП(б)У с обкомами КП(б)У, справки, информации обкомов КП(б)У по вопросу мобилизации и оргнабора рабочей силы для промышленности УССР – 2 января – 3 июля 1947 г. – 347 арк.

189. Спр. 2533. – Справки бригад ЦК КП(б)У, СМ УССР, сельскохозяйственного и транспортного отделов ЦК КП(б)У о мероприятиях по

обеспечению выполнения плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев в колхозах и совхозах – 14 марта – 20 октября 1951 г. – 271 арк.

ПУБЛІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ

190. Брежнев Л. И. Мала земля. Відродження. Цілина / Л. И. Брежнев. – К.: Політвидав України, 1980. – 191 с.

191. Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1976. – № 43. – С. 485–496.

192. Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1976. – № 44. – С. 497–511.

193. Восстановление Донбасса, 1946–1950: Документы и материалы / Сост. А. Г. Кандаля и др. – К.: Политиздат Украины, 1986. – 573 с.

194. Восстановление Приднепровья, 1946–1950: Документы и материалы / Сост. А. И. Голубова и др. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 532 с.

195. Двадцатый съезд Коммунистической Партии СССР 14–25 февраля 1956 г. Стенографический отчет I. – М.: Госполитиздат, 1956. – 640 с.

196. Директиви XX з'їзду КПРС по шостому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1956–1960 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956. – 78 с.

197. Директивы КПСС и Советского Правительства по хозяйственным вопросам. 1917–1957: Сборник документов в 4 т. – М.: Госполитиздат. – Т. 2: 1929–1945 гг. – 1957. – 888 с.

198. Досягнення Радянської України за сорок років: Статистичний збірник. – К.: Держстатвидав, 1957. – 152 с.

199. Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр. – К.: Держполітвидав, 1946. – 44 с.

200. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української РСР – 1978 р. – № 1: 27–29 грудня 1977 р., 9–31 січня 1978 р. – 102 с.

201. Зразкова інструкція для вербівників «Про порядок проведення набору робсили на організованих засадах». – Черкаси: Держдрук, 1935. – 8 с.

202. Инструкция по организации трудоустройства населения, а также информации населения о потребности предприятий, строек и организаций в рабочих и служащих / Гос. комитет СМ РСФСР по использованию труд. ресурсов. – М.: [б. и.], 1967. – 14 с.

203. Кириченко О. І. Про підсумки Пленуму ЦК КПРС і завдання партійної організації України по дальшому розвитку сільського господарства: Доповідь на Пленумі ЦК КПУ 8 жовтня 1953 р. / О. І. Кириченко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1953. – 48 с.

204. Кодекс законів про працю Української РСР. Офіційний текст із змінами на 25 вересня 1958 р. та з додатками систематизованих матеріалів. – К.: Держполітвидав, 1959. – 369 с.

205. Кодекс законів про працю Української РСР. Офіційний текст із змінами на 15 червня 1965 р. та з додатками систематизованих матеріалів. – К.: Держполітвидав, 1965. – 438 с.

206. Кодекс законів про працю Української РСР. Офіційне видання. – К.: Держполітвидав, 1972. – 116 с.

207. Контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959–1965 рр.: тези доповіді тов. М. С. Хрущова на XXI з'їзді КПРС. – К.: Харківське обласне товариство, 1958. – 146 с.

208. Ленин В. И. Полное собрание сочинений: В 55-ти т. / В. И. Ленин. – М: Политиздат. – Т. 42.: ноябрь 1920 – март 1921. – 1970. – 607 с.

209. Листи наших земляків // Ленінським шляхом. – 13 листопада 1949 р. – № 91 (489).

210. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева: Дела сельскохозяйственные // Вопросы истории. – 1992. – № 12. – С. 91–113.

211. Мы – кузнецы: Сборник документов (1946–1970) / Сост. Д. М. Эпштейн и др. – М.: Молодая гвардия, 1978. – 272 с.

212. Народне господарство Української РСР в 1971 році: Ювілейний статистичний щорічник. – К: Держстатвидав, 1972. – 547 с.

213. Народное хозяйство Донецкой области: Статистический сборник. – Донецк: Статистика, 1966. – 196 с.
214. Народное хозяйство Крымской области: Стат. сборник / Отв. ред. Н. М. Семаков. – Симферополь: Крымиздат, 1957. – 272 с.
215. Народное хозяйство Луганской области: Статистический сборник. – Донецк: Госстатиздат. – 1963. – 262 с.
216. Народное хозяйство Украинской ССР к 60-летию образования СССР: Статистический ежегодник. – К.: Техніка, 1982. – 384 с.
217. О мероприятиях по дальнейшему развитию сельского хозяйства, городов и курортов Крымской области Украинской ССР. – Симферополь: Крымиздат, 1954. – 10 с.
218. Пленум ЦК КПСС 15–19 декабря 1958 года: Стенографический отчет. – М.: Политиздат, 1958. – 543 с.
219. Постанови Пленуму ЦК КП(б)У 20–23 лютого 1952 р. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952. – 47 с.
220. Приезжайте строить шахты! // Комсомолец Донбасса. – 20 октября 1956. – № 175.
221. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1946–1950: Сборник документов и материалов / Сост.: В. Б. Василенко и др. – К.: Наукова думка, 1980. – 555 с.
222. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1951–1958: Сборник документов и материалов / Сост.: О. И. Штыволока (старш. сост.) и др. – К.: Наукова думка, 1984. – 584 с.
223. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1959–1965: Сборник документов и материалов / Сост.: О. И. Божко и др. – К.: Наукова думка, 1987. – 492 с.
224. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: в 7 томах. – М.: Политиздат. – Т. 3: 1941–1952 гг. – 1968. – 751 с.
225. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: в 7 томах. – М.: Политиздат. – Т. 4.: 1953–1961 гг. – 1968. – 783 с.

226. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: в 7 томах. – М.: Политиздат. – Т. 6.: 1966–1968 гг. – 1968. – 816 с.
227. Сергійчук В. І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали / В. І. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.
228. Сергійчук В. І. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. І. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
229. Сборник законодательных актов о льготах работникам Крайнего Севера и местностей приравненных к районам Крайнего Севера. – М.: Госюриздат, 1960. – 28 с.
230. Сборник законодательных и ведомственных руководящих материалов по угольной промышленности: На 1-е июля 1977 г. – М.: ЦНИИ экономики и НТИ угольной пром-ти. – Т. 4. – 1979. – 376 с.
231. Сборник законодательных актов о труде / Отв. ред. Д. С. Карев. – М.: Госюриздат, 1956. – 567 с.
232. Сборник законодательных актов о труде: По состоянию на 1-е мая 1958 г. / Отв. ред. Д. С. Карев. – М.: Госюриздат, 1958. – 607 с.
233. Сборник законодательных актов о труде / В. Ф. Волков и др. – М.: Юридическая литература, 1977. – 846 с.
234. Труд в СССР: Статистический сборник / ЦСУ при СМ СССР. – М.: Статистика, 1968. – 342 с.
235. Труд в СССР: Статистический сборник / Гос. Комитет СССР по статистике. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 302 с.
236. Труд в цветной металлургии: Сборник законодательных и руководящих ведомственных материалов / Мин. цвет. мет. СССР. – М.: [б. и.], 1948. – 193 с.
237. Трудовая вахта Донбасса. Пятилетки год – третий, решающий: Сборник документов и материалов. – Донецк: Донбас, 1973. – 134 с.
238. Трудові ресурси Донбасу: Збірник документів / Упоряд.: Ю. І. Абакелія, та ін. – Горлівка: Видавництво ГПМ ДВНЗ «ДДПУ», 2013. – 404 с.

239. Трудовые резервы: Сборник официальных материалов / Сост. М. С. Розофаров. – М.: Госюриздат, 1950. – 376 с.
240. Українська РСР у цифрах у 1989 р.: Короткий статистичний довідник / Відп. за випуск В. В. Самченко. – К.: Техніка, 1990. – 207 с.
241. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР: у 7 томах. – К.: Політвидав УРСР. – Т. 2.: 1942–1951. – 1963. – 848 с.
242. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР у 7 томах. – К.: Політвидав УРСР. – Т. 3.: 1952–1956 рр. – 1963. – 1123 с.
243. Хрущов М. С. Звітна доповідь ЦК КП(б)У XVI з'їздові КП(б)У 25 січня 1949 р.: Скорочена стенограма. – К.: Політвидав України, 1949. – 78 с.

ЛІТЕРАТУРА

МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ, БРОШУРИ

244. Акмола: Энциклопедия. – Алматы: Атамұра, 1995. – 400 с.
245. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939–1959 рр.) / М. А. Алфьоров. – Донецьк: Укр. культ. центр, Донецьке відділення Наук. тов. ім. Т. Шевченка, 2008. – 192 с.
246. Аманкулов К. А. Співробітництво народів СРСР в освоєнні голодного степу / К. А. Аманкулов // УІЖ. – 1974. – № 10. – С. 45–48.
247. Андреев В. С. Организованный набор рабочих / В. С. Андреев, О. М. Медведев. – М.: Юридическая литература, 1988. – 208 с.
248. Андреев В. С. Организованный набор рабочих в СССР. Правовые вопросы / В. С. Андреев, П. А. Гуреев. – М.: Госюриздат, 1960. – 80 с.

249. Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна / Г. Д. Бакулев. – М.: Госполитиздат, 1955. – 672 с.
250. Бандур С. І. Міграція трудових ресурсів / С. І. Бандур, Е. М. Лібанова // Географічна енциклопедія України: в 3 Т. – К.: УРЕ ім. М. П. Бажана. – Т. 2: З–О. – 1990. – С. 359.
251. Барабаш Н. В. Сельскохозяйственное переселение из БССР в 1946–1965 гг. / Н. В. Барабаш // Гісторыя і грамадазнаўства. – 2014. – № 11. – С. 56-62.
252. Барабаш Б. В. Советская система льгот для переселенцев из БССР и ее результативность [Электронный ресурс] / Барабаш Н. В. // Европа: актуальные проблемы этнокультуры: материалы Междунар. науч.-теорет. конф., г. Минск, 22 мая. 2012 г. / Редкол. В. В. Тугай (отв. ред.) и др. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/7406/1/15.pdf>.
253. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) // В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.
254. Бевз Ф. Об увеличении приема учащихся и расширении сети школ ФЗО угольной промышленности / Ф. Бевз // Информационный бюллетень Республиканского Управления Трудовых резервов УССР. – 1946. – № 1(2). – С. 6–7.
255. Безнин М. А. Повинности российского крестьянства в 1930–1960-х годах / М. А. Безнин, Т. М. Димони, Л. В. Изюмова. – Вологда: Вологодский НКЦ ЦЭМИ РАН, 2001. – 138 с.
256. Березюк А. И. Сезонная миграция сельского населения Закарпатской области УССР и пути ее упорядочения / А. И. Березюк. – К.: [б. и.], 1969. – 32 с.
257. Бернштейн Л. Ю. Україна – цілиним землям / Л. Ю. Бернштейн, В. В. Горак. – К.: Держполітвидав УРСР, 1962. – 82 с.
258. Близнюк В. Ф. Кількісні зміни в складі робітників Донбасу (1951–1958 рр.) / В. Ф. Близнюк // УІЖ. – 1975. – № 7. – С. 92–93.
259. Богомольний І. Г. Розподіл і використання трудових ресурсів Південного економічного району по сферах виробництва і галузях народного господарства /

І. Г. Богомольний // Розміщення продуктивних сил Української РСР. – 1970. – Вип. 9. – С. 90–95.

260. Богорад Д. Строительная индустрия СССР и обеспечение ее рабочими кадрами: Материалы в помощь районным работникам организованного набора рабочих / Д. Богорад. – К.: Киевская областная типография, 1954. – 38 с.

261. Болбат Т. В. Участь населення Західної та Центральної України в економічному та національно-культурному розвитку Донбасу (1939–1970) / Т. В. Болбат // Схід. – 2004. – № 1(59). – С. 35–38.

262. Бомбандьорова О. А. Трудові резерви на відбудові промислових підприємств України (1943–1945 рр.) / О. А. Бомбандьорова // Шляхи розвитку слов'янських народів. – 1992. – Вип. 2–3. – С. 156–162.

263. Вербицкая О. М. Плановое сельскохозяйственное переселение в РСФСР в 1946–1958 гг. / О. М. Вербицкая // Вопросы истории. – 1986. – № 12. – С. 13–26.

264. Ветров І. Г. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943–1950 рр.) / І. Г. Ветров // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 216–228.

265. Ветров І. Г. Донбас 1943–1950 років: Відновлення промислової і транспортної інфраструктури / І. Г. Ветров, О. Є. Лисенко, Т. В. Шелейко. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2016. – 325 с.

266. Винар Б. І. Економічний колоніалізм в Україні / Б. І. Винар. – Париж: Націоналістичне видавництво в Європі, 1958. – 186 с.

267. Винар Б. І. Українська промисловість: Студія радянського колоніалізму / Б. І. Винар. – Париж: [б. в.]. – Т. 1: Праці історико-філософської секції. – 1964. – 397 с.

268. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / І. І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – 128 с.

269. Винниченко І. І. Українці в державах колишнього СРСР: Історико-географічний нарис / І. І. Винниченко. – Житомир: Льонок, 1992. – 164 с.

270. Власов І. Розміщення і використання трудових ресурсів України / І. Власов, С. Савченко // ЕРУ. – 1963. – № 2. – С. 65–71.
271. Власов С. А. Формирование рабочих кадров в строительных организациях Дальнего Востока (середина 1950-х – 1980-е гг.) / С. А. Власов // Известия Алтайского гос. ун-та. Серия история, политология. – 2010. – № 4. – С. 28–33.
272. Волковинський В. М. Вклад трудящих Української РСР в освоєння цілинних земель (1956–1964) / В. М. Волковинський, О. М. Коваленко // Архіви України. – 1979. – № 2. – С. 21–31.
273. Волковинський В. М. До 25-річчя освоєння цілинних і перелогових земель: Участь трудящих Української РСР в освоєнні цілинних земель (1954–1955) / В. М. Волковинський, О. М. Коваленко // Архіви України. – 1979. – № 1. – С. 40–49.
274. Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття / Під. ред. З. Г. Лихолобової. – Донецьк: ДонДУ, 2001. – 339 с.
275. Гаврилов В. М. Переселення селян Північного Лівобережжя до Криму після депортації Кримських татар / В. М. Гаврилов // Історико – географічні дослідження в Україні. – 2001. – Ч. 5. – С. 288–295.
276. Гаврилов В. М. Південноукраїнський вектор міграції колгоспного селянства України у повоєнні роки / В. М. Гаврилов // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. Вернадского. Исторические науки. – 2012. – Том 25 (64). – С. 55–65.
277. Генег Р. Я. Нові міщани, студенти та режим 1944–1953 рр. / Р. Я. Генег. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 320 с.
278. Гинцбург Л. Срочные трудовые договоры / Л. Гинцбург // Социалистический труд. – 1973. – № 2. – С. 135–140.
279. Гирич Я. М. Організовані набори робітників та урбанізація в УРСР в 1950-х роках / Я. М. Гирич // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Збірник наук. статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2008. – Вип. 376–377. – Ч. 1. – С. 168–173.

280. Главное переселенческое управление // Большая советская энциклопедия: 2-е изд. / Ред. Б. А. Введенский. – М.: БСЭ. – Т. 11: германик – голубь. – 1956. – С. 459–460.
281. Головки В. «Тягар пострадянської людини»: історіографічний образ Донецької ідентичності / В. Головки // Історіографічні дослідження в Україні. – 2014. – Вип. 24. – С. 38–50.
282. Гуреев П. А. Льготы при оргнаборе и общественном призыве / П. А. Гуреев. – М.: Юридическая литература, 1968. – 136 с.
283. Гуцуляк О. Зміни в складі робочої сили в Прикарпатті за роки Радянської влади / О. Гуцуляк // ЕРУ. – 1974. – № 12. – С. 9–12.
284. Даниленко В. «Новий» курс у національній політиці радянської держави / В. М. Даниленко // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: колективна монографія. – Київ: Інститут історії України, 2015. – С. 50–136.
285. Даниленко В. Українське суспільство: від пізнього сталінізму до хрущовської «відлиги» / В. Даниленко, Н. Лаас, М. Смольницька // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. – 2014. – Вип. 19. – С. 5–19.
286. Данильченко О. П. Вклад трудящих Української РСР в освоєння цілих земель / О. П. Данильченко, О. С. Рубльов // УІЖ. – 1984. – № 3. – С. 34–44.
287. Данильченко О. П. Карти про участь трудящих Української РСР у народногосподарському освоєнні східних районів країни / О. П. Данильченко // Географічний фактор в історичному процесі: 3б. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 39–49.
288. Дараган М. В. Деякі питання відтворення населення / М. В. Дараган // Розміщення продуктивних сил Української РСР. – 1966. – Вип. 3. – С. 43–48.
289. Денисюк Л. М. Особливості природного і механічного руху населення в малих та середніх містах Південно-Західного економічного району / Л. М. Денисюк // Розміщення продуктивних сил Української РСР. – 1970. – Вип. 13. – С. 74–79.

290. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демогеографічний аспект / В. О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 391 с.
291. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. М. Дзюба. – К.: Києво-Могилянська академія, 2005. – 330 с.
292. Долишний М. И. Проблемы совершенствования системы управления трудовыми ресурсами (методологический аспект) / М. И. Долишний, С. Н. Злупко, М. И. Питюлич. – К.: ИЭ АН УССР, 1985. – 53 с.
293. Долишний М. И. Формирование и использование трудовых ресурсов / М. И. Долишний. – К.: Наукова думка, 1978. – 272 с.
294. Донбас в етнополітичному вимірі / [Авт. кол.: В. Котигоренко (керівник) та ін.]. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.
295. Доценко А. І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи / А. І. Доценко. – К.: Наукова думка, 1994. – 195 с.
296. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження в 2 т. – К.: Ніка-Центр. – Т. 2. / Авт. кол.: Т. А. Балабушевич та ін. – 2011. – 608 с.
297. Єфіменко Г. Г. Переселення та депортації в постголодоморні роки (1933–1936): порайонний зріз / Г. Г. Єфіменко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2013. – № 22. – С. 136–165.
298. Жбанова К. Ю. Агітаційна література як джерело до вивчення трудової політики в УРСР у 1955–1967 рр. / К. Ю. Жбанова // Бібліотека. Наука. Комунікації: матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 6–8 жовтня 2015 р.): в 2-х ч. Ч. 1 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К.: НБУ ім. В. І. Вернадського, 2015. – С. 166–170.
299. Жбанова К. Ю. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів організованого набору та переселення робітників в УРСР у другій половині 1940-х – середині 1980-х рр. / К. Ю. Жбанова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – Т. 1. – С. 249–255.
300. Жбанова К. Ю. Документи ЦДАВО України про організовані набори робітників та їх переселення у 1943–1955 рр. / К. Ю. Жбанова // П'ятнадцяті

джерелознавчі читання, присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 4 листопада 2014 р. КНУ. – К., 2014. – С. 94–96.

301. Жбанова К. Ю. Дослідження організованих наборів та переселення робітників в УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. у працях радянських науковців // Наукові праці НБУВ. – 2016. – Вип. 44. – С. 419–433.

302. Жбанова К. Ю. Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр. / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 2(122). – С. 163–170.

303. Жбанова К. Ю. Організовані переселення за межі Української РСР у другій половині 1950-х – середині 1980-х рр. / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 3(123). – С. 130–139.

304. Жбанова К. Ю. Організовані трудові переселення за межі Української РСР (1955–1976 рр.) / К. Ю. Жбанова // Матеріали IV науково-практичної конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід». – Кам'янець-Подільський-Дніпропетровськ. – 2015. – С. 80–83.

305. Жбанова К. Ю. Організований набір робітників на підприємства і будови Казахської РСР (1954–77 рр.) / К. Ю. Жбанова // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М.С. Грушевського). Матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), І. Г. Адамська (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. ред.). – К., 2016. – С. 86–90.

306. Жбанова К. Ю. Організований набір робітників та переселення їх до Криму в 1954–1964 роках / К. Ю. Жбанова // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 45. – С. 91–97.

307. Жбанова К. Ю. Організований набір робітників у відбудові Донбасу (1943–1950 рр.) / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 1(121). – С. 174–181.

308. Жбанова К. Ю. Перехід від трудових мобілізацій до організованого набору робітників (1945–1946 рр.) / К. Ю. Жбанова // Шевченківська весна –

2015: історія: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К.: Логос. – 2015. – С. 254–257.

309. Жбанова К. Ю. Становлення та розвиток органів організованого набору робітників та їх переселення в УРСР (1943–1991 рр.) / К. Ю. Жбанова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2014. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 87–93.

310. Загробська А. Ф. Деякі аспекти дослідження впливу міграцій на відтворення населення УРСР / А. Ф. Загробська // Демографічні дослідження. – 1974. – Вип. 3. – С. 62–77.

311. Загробська А. Ф. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР / А. Ф. Загробська. – К.: Наукова думка, 1974. – 112 с.

312. Заїкін Ю. М. З історії економічного співробітництва Української РСР і Казахської РСР (1941–1961) / Ю. М. Заїкін, З. Г. Жубанова // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – 1986. – № 20. – С. 8–16.

313. Занданова Л. В. Переселение крестьянства в Азиатскую Россию (Конец 40-х – середина 60-х гг. XX в.) / Л. В. Занданова. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. пед. ун-та, 1997. – 157 с.

314. Заріхта Т. До питання до визначення рівня мобільності населення, незайнятого у суспільному виробництві / Т. Заріхта, А. Шостак // ЕРУ. – 1969. – № 4. – С. 83–85.

315. Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1992. – 170 с.

316. Иванов А. И. Трудовой договор в условиях Крайнего Севера и местностей, приравненных к Крайнему Северу: Изд. 3-е, доп. / А. И. Иванов. – Мурманск: Книжное издательство, 1977. – 160 с.

317. Иоффе Е. Организованный набор рабочей силы – важнейший фактор развития промышленности СССР / Е. Иоффе. – К.: Радянська Україна, 1954. – 30 с.

318. История рабочих Донбасса: в 2 т. – К.: Наукова думка. – Т. 2: Рабочие Донбасса в период завершения строительства социализма и постепенного перехода к коммунизму / Под ред. А. В. Лихолат. – 1981. – 431 с.

319. Історія народного господарства Української РСР: у 3 т., 4-х кн. – К.: Наукова думка. – Т. 3: Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті роки). – Кн. 1: Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938–1960 рр.) / Ред. кол.: Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) та ін. – 1985. – 463 с.

320. Історія народного господарства Української РСР: у 3 т., 4-х кн. – К.: Наукова думка. – Т. 3: Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті роки). – Кн. 2: Соціалістична економіка в 60–80-ті роки / Ред. кол.: Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) та ін. – 1987. – 439 с.

321. Історія робітничого класу Української РСР: у 2 т. – К.: Наукова думка. – Т. 2. / Редкол.: І. О. Гуржій (відп. ред.) та ін. – 1967. – 507 с.

322. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наукова думка. – Т. 2 / О. В. Андрощук та ін. – 2006. – 652 с.

323. Кабузан В. М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В. М. Кабузан. – М.: Наука, 2006. – 658 с.

324. Кадысова, Р. Ж. Историография сельского хозяйства Казахстана в послевоенный период (1946-1985 гг.): учеб.-метод. пособие по спец. «История» / Р. Ж. Кадысова, А. Д. Азербайев. – Павлодар: Кереку, 2011. – 175 с.

325. Касьянова М. М. Українці в міграційних процесах Східної Європи в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи / М. М. Касьянова. – Вінниця: ЦОП «Документ Принт», 2017. – 520 с.

326. Коваленков П. П. Використання трудових ресурсів / П. П. Коваленков // Розміщення продуктивних сил Української РСР. – 1965. – Вип. 1. – С. 170–176.

327. Коваленков П. П. Про використання трудових ресурсів Української РСР / П. П. Коваленков // ЕРУ. – 1965. – № 12. – С. 98–103.

328. Ковалинський В. В. Праця та соціальна політика: з історії міністерства / В. В. Ковалинський, Т. М. Кір'ян. – К.: Поліграф-Колегіум, 2002. – 278 с.

329. Ковальський М. П. Формування та склад робітничих колективів Львівсько-Волинського вугільного басейну / М. П. Ковальський, С. І. Уваров // УІЖ. – 1970. – № 2. – С. 60–65.

330. Козлов В. А. Неизвестный СССР. Противостояние народа и власти. 1953–1985 гг. / В. А. Козлов. – М.: Олма-пресс, 2006. – 448 с.

331. Кононенко К. С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї. 1917 р. – 1960 р. Ч. 1. / К. С. Кононенко. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1965. – 535 с.

332. Консультации «Труда»: Ответы на вопросы читателей газеты «Труд» по трудовому и жилищному законодательству / Отв. ред. Н. А. Куликов. – М.: Издательство газеты «Труд», 1949. – 176 с.

333. Консультации «Труда»: Ответы на вопросы читателей газеты «Труд» по трудовому законодательству. – М.: Издательство газеты «Труд», 1952. – 156 с.

334. Кравченко Э. Л. Обеспечение рабочей силой угольных предприятий Донецкой области (1943–1945) / Э. Л. Кравченко // Новые страницы истории Донбасса. – 1995. – Кн. 4. – С. 118–128.

335. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні в ХХ ст. / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997. – 423 с.

336. Кубійович В. М. Міграційні процеси в Українській РСР за переписом 1970 року / В. М. Кубійович // Збірник на пошану проф. О. П. Оглоблина. – Нью-Йорк: Видавництво УВАН в США, 1975. – С. 290–303.

337. Кубійович В. М. Зміни в стані населення Української РСР у 1959–1969 рр. / В. М. Кубійович // Український історик. – 1972. – Ч. 1–2 (33–34). – С. 27–42

338. Куварин И. Я. Роль сельскохозяйственного переселения в освоение целинных и залежных земель / И. Я. Куварин // Борьба КПСС за освоение целины: По материалам межвузовской научной конференции (январь 1960 г.), Алма-Ата: Казахское государственное издательство, 1960. – 404 с.

339. Кугало І. А. Рух і розміщення населення / І. А. Кугало, А. П. Шостак // Розміщення продуктивних сил Української РСР. – 1966. – Вип. 3. – С. 105–113.
340. Кудлай О. С. Робітничий клас УРСР у боротьбі за відбудову і розвиток промисловості в післявоєнний період / О. С. Кудлай. – К.: Наукова думка, 1965. – 296 с.
341. Кульчицький С. В. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі / С. В. Кульчицький, Л. Д. Якубова. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. – 813 с.
342. Куромія Гіроакі. Свобода і терор в Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990 рр / Гіроакі Куромія. – К.: Основи, 2002. – 510 с.
343. Кушнерова Т. П. Перспективи використання трудових ресурсів / Т. П. Кушнерова // Розміщення продуктивних сил Української РСР. – 1966. – Вип. 2. – С. 117–121.
344. Лившиц Р. Трудовой договор / Р. Лившиц // Социалистический труд. – 1971. – № 3. – С. 130–136.
345. Линков Я. О совершенствовании организованного территориального перераспределения рабочей силы / Я. Линков // Социалистический труд. – 1982. – № 7. – С. 123–127.
346. Литвин В. М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1955) / В. М. Литвин. – К.: Видавничий дім «Лі–Терра», 2004. – 240 с.
347. Лихолобова З. Г. Вибрані праці / З. Г. Лихолобова. – Донецьк: Юго-Восток, 2003. – 496 с.
348. Лихолобова З. Г. Етапи історичного шляху вугільного Донбасу в другій половині XX ст. / З. Г. Лихолобова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць – 2002. – Вип. 6. – С. 489–500.
349. Лихолобова З. Г. Кадры угольной промышленности / З. Г. Лихолобова // Нові сторінки історії Донбасу: Кн. 7. – Донецьк: ДонДУ, 1999. – С. 184–195.

350. Лобода М. К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950) / М. К. Лобода. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – 206 с.

351. Майков А. О правовом регулировании организованного набора рабочих / А. Майков, А. Шлемин // Социалистический труд. – 1982. – № 7. – С. 70–77.

352. Максименко М. М. Переселення в Крим сільського населення з інших районів СРСР (1944–1960 рр.) / М. М. Максименко // УІЖ. – 1990. – № 11. – С. 52–58.

353. Малиновська О. А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О. А. Малиновська. – К.: [б. в.], 1997. – 69 с.

354. Малиновська О. А. Міграційні дослідження радянського періоду та їх вплив на сучасне міграцієзнавство в Україні / О. А. Малиновська // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2 (20). – С. 156–166.

355. Маслова И. С. Экономические вопросы перераспределения рабочей силы при социализме / И. С. Маслова. – М.: Наука, 1976. – 230 с.

356. Москаленко В. Вопросы организованного набора рабочих / В. Москаленко // Социалистический труд. – 1960. – № 4. – С. 72–78.

357. Морозов Н. К вопросу об упорядочении северных льгот / Н. Морозов // Социалистический труд. – 1958. – № 1. – С. 139–140.

358. Набор организованный рабочий силы (оргнабор) // Трудовое право: Энциклопедический словарь / Ред. кол: А. И. Денисов (отв. ред.) и др. – М.: БСЭ, 1959. – С. 237–238.

359. Народне господарство Української РСР у семиріччі: Сучасний стан і перспективи розвитку / Відп. ред. О. О. Нестеренко. – К.: Видавництво АН УРСР, 1960. – 520 с.

360. Народное движение за освоение целинных земель в Казахстане / Сост.: Н. Е. Едыгенов и др. – М.: Госполитиздат, 1959. – 727 с.

361. Население и трудовые ресурсы: Справочник / Сост. А. Г. Новицкий – М.: Мысль, 1990. – 399 с.

362. Население и трудовые ресурсы Донбасса / Отв. ред. Н. Г. Чумаченко. – К.: Наукова думка, 1977. – 169 с.

363. Наукова нарада з питань раціонального використання трудових ресурсів // ЕРУ. – 1962. – № 4. – С. 125–126.

364. Ніколаєць Ю. О. Зміни у складі населення Донбасу у 1941–1945 рр. / Ю. О. Ніколаєць // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди» – 2013. – Вип. 28. Т. 2. – С. 567–576.

365. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки) / Ю. О. Ніколаєць. – К.: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 188 с.

366. Новицкий А. Г. Общественные призывы / А. Г. Новицкий // Население и трудовые ресурсы: Справочник. – М.: Мысль, 1990. – 162–163.

367. Новицкий А. Г. Переселение сельскохозяйственное / А. Г. Новицкий // Население и трудовые ресурсы: Справочник. – М.: Мысль, 1990. – С. 176–178.

368. Обухівський Р. Проблема відтворення робочої сили і заробітна плата при соціалізмі / Р. Обухівський // ЕРУ. – 1963. – № 2. – С. 15–21.

369. Оникиенко В. В. Воспроизводство трудовых ресурсов / В. В. Оникиенко, А. А. Жук, В. Ф. Онищенко, М. В. Шаленко. – К: Наукова думка, 1984. – 179 с.

370. Оникиенко В. В. Комплексное исследование миграционных процессов / В. В. Оникиенко, В. А. Поповкин. – М.: Статистика, 1973. – 157 с.

371. Оникиенко В. В. Население и трудовые ресурсы УССР: Экономическо-статистический очерк / В. В. Оникиенко. – К: [б. в.], 1973 – 116 с.

372. Оникиенко В. В. Тенденции миграционных процессов в УССР / В. В. Оникиенко // Модели краткосрочного и среднесрочного прогнозирования численности и возрастно-половой структуры населения крупных и средних городов. – К.: ВЦ Госплан УССР. – С. 89–104.

373. Онікієнко В. В. Трудові ресурси і основні напрямки поліпшення їх використання / В. В. Онікієнко // Розміщення продуктивних сил Української РСР. – 1965. – Вип. 1. – С. 31–36.

374. Организованный набор рабочих // Большая советская энциклопедия: 2-е изд. / Ред. Б. А. Введенский. – М.: БСЭ. – Т. 31: олонхо – панино. – 1956. – С. 147.

375. Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации / Под ред. Л. Г. Шараева. – К.: Политиздат Украины, 1979. – 470 с.

376. Очерки истории Донецкой областной партийной организации / Под ред. Г. П. Ерхова. – Донецк: Донбасс, 1978. – 502 с.

377. Падалка С. С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60–80-ті роки ХХ ст.) / С. С. Падалка. – К.: Український центр духовної культури. – 2002. – 160 с.

378. Панібудьласка В. Ф. Дружба народів СРСР періоду комуністичного будівництва в радянській історіографії / В. Ф. Панібудьласка // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – 1972. – Вип. 5. – С. 36–47.

379. Пантелеев Н. А. Система социалистического трудоустройства и экономия труда / Н. А. Пантеев // Экономия труда (формы осуществления и пути ускорения). – К.: Наукова думка, 1984. – С. 256–287.

380. Пашков А. С. Правовые вопросы распределения и использования трудовых ресурсов в СССР / А. С. Пашков // Трудовое право в свете решений XXI съезда КПСС. – М.: Издательство АН СССР, 1960. – С. 126–137.

381. Переселение и организованный набор рабочих к 40-й годовщине Октября / Главное управление переселения и организованного набора рабочих при СМ РСФСР. – М.: [Б. и.], 1957. – 70 с.

382. Петров С. Организованный набор рабочих и общественный призыв молодежи: новые условия и задачи / С. Петров // Социалистический труд. – 1985. – № 4. – С. 78–83.

383. Петров С. Организованный набор рабочих сегодня и завтра / С. Петров, М. Кузьмина // Социалистический труд. – 1983. – № 2. – С. 72–75.

384. Петрова Т. П. Организация территориально-отраслевого перераспределения трудовых ресурсов УССР / Т. П. Петрова // Трудовой

потенциал регионов УССР. – К.: Изд-во СОПСа УССР АН УССР, 1984. – С. 53-66.

385. Підпригорщук Я. В. Джерела і форми поповнення кадрів робітничого класу УРСР в роки п'ятої п'ятирічки / Я. В. Підпригорщук // УІЖ. – 1968. – № 11. – С. 53–62.

386. Писаренко С. М. Трудовые ресурсы и социально-экономическое планирование административного района / С. М. Писаренко // Региональные проблемы управления трудовыми ресурсами. – К.: Ин-т экономики АН УССР, 1977. – С. 57–61.

387. Пискунов С. А. Демографический потенциал союзных республик в реализации политики сельскохозяйственного переселения на территории РСФСР (вторая половина 40-х–80-е гг. XX в.) / С. А. Пискунов // Преподаватель XXI век. – 2014. – № 2. – Ч. 2. – С. 270–281.

388. Пискунов С. А. К вопросу о текучести плановых аграрных переселенцев в областях-реципиентах РСФСР (вторая половина 1940-х – 1980-е гг.) / С. А. Пискунов // Пространство и Время. – 2015. – № 3 (21). – С. 364–369.

389. Полякова Л. І. Проблеми розвитку поселенських структур Півдня України 60–80-х років XX ст. / Л. І. Полякова // Наукові праці історичного ф-ту Запорізького держ. ун-ту. – Запоріжжя, 1999. – Вип. V. – С. 111–115.

390. Погорелов А. А. Прием переселенцев до Херсонщини у 1949 р. / А. А. Погорелов // Наукові праці [Чорноморського держ. ун-ту ім. П. Могили]. Серія Історія. – 2014. – Т. 227. – Вип. 215. – С. 114–117.

391. Попова И. В. Организованный набор как форма привлечения населения на Европейский Север во второй половине 1940-х – начале 1960-х годов / И. В. Попова // Известия Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. – 2010. – Вып. 126. – С. 63–67.

392. Прибыткова И. М. Хроники миграционных событий в Украине до и после распада СССР / И. М. Прибыткова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 1. – С. 1–40.

393. Приходько К. П. Пути снижения текучести кадров вспомогательных рабочих / К. П. Приходько, Р. Я. Завгородняя // Труд и зарплата: реферативная научно-экономическая информация. – 1969. – № 2. – С. 64–72.

394. Про використання трудових ресурсів у колгоспах // ЕРУ. – 1969. – № 7. – С. 64–69.

395. Проблеми у використанні трудових ресурсів у колгоспах і радгоспах УРСР // ЕРУ. – 1975. – № 9. – С. 92–95.

396. Прокопенко В. І. Правові питання використання трудових ресурсів / В. І. Прокопенко // Вісник Київського університету. Серія права. – 1969. – № 10. – С. 23–29.

397. Прощарук Г. Відтворення робочої сили на сучасному етапі комуністичного будівництва / Г. Прощарук. – К.: Політвидав України, 1973. – 286 с.

398. Развитие и размещение производительных сил СССР. Украинская ССР. Экономические районы / Отв. ред. В. Н. Кальченко. – М.: Наука, 1972. – 315 с.

399. Романцов В. О. До питання про вивчення історії робітничого класу Української РСР у післявоєнний період / В. О. Романцов // УІЖ. – 1969. – № 4. – С. 86–89.

400. Романцов В. О. Зміни в якісному складі робітничого класу промисловості Української РСР у післявоєнний період / В. О. Романцов // УІЖ. – 1966. – № 12. – С. 13–21.

401. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР (1946–1970 рр.) / В. О. Романцов. – К.: Видавництво Київського університету, 1972. – 219 с.

402. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР в період розвинутого соціалізму / В. О. Романцов // УІЖ. – 1975. – № 6. – С. 4–14.

403. Романцов В. О. Українці на одвічних землях (XVIII – початок XXI століття) / В. О. Романцов. – К.: Видавництво імені О.Теліги, 2004. – 200 с.

404. Романюк М. Д. Трудовая маятниковая миграция на примере Прикарпатья: В помощь лектору / М. Д. Романюк. – К.: Знание, 1989. – 20 с.

405. Ромма Ф. Д. Правовые вопросы подбора и расстановки кадров / Ф. Д. Ромма, К. П. Уржинский. – М.: Юридическая литература, 1971. – 168 с.
406. Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. XX ст. / А. О. Саржан. – Донецк: ООО «Лебедь», 2004. – 412 с.
407. Сеитова Э. И. Переселенческий билет: трудовая миграция в Крым, 1944–1976 / Э. И. Сеитова. – Симферополь: Антиква, 2013. – 236 с.
408. Сеитова Э. И. Программа хозяйственно-бытового обустройства колхозников-переселенцев в Крымской области в 60-х годах XX века / Э. И. Сеитова // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2011 г. – Том 24 (63). – № 2: Спецвыпуск «История Украины». – С. 96–104.
409. Сенявский С. Л. Рабочий класс СССР (1938–1965 гг.) / С. Л. Сенявский, В. Б. Тельпуховский. – М.: Мысль, 1971. – 534 с.
410. Сергійчук В. І. Економічна складова передачі Криму до УРСР у 1954 р. / В. І. Сергійчук // Крим від античності до сьогодення: історичні студії. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. – С. 513–526.
411. Сергійчук В. І. Український Крим / В. І. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 304 с.
412. Сидоренко Н. О. Етносоціальний аспект міграційного руху у Криму у 40–50-х роках XX ст. / Н. О. Сидоренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького нац. ун-ту. – 2011. – Вип. 31. – С. 182–188.
413. Сеницын И. Улучшить подготовку к очередному приему молодежи в школы ФЗО УССР / И. Сеницын // Информационный бюллетень Республиканского Управления Трудовых резервов УССР. – 1946. – № 1 (2). – С. 3–5.
414. Ситник С. В. Про роль міграційних процесів у трансформації етнічної самосвідомості українців другої половини XX ст. / С. В. Ситник // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 6. – С. 41–46.

415. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В. М. Скляр. – К.: Просвіта, 2008. – 392 с.
416. Смолій В. А. Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проекті. Аналітична доповідь / В. А. Смолій, Л. Д. Якубова. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. – 62 с.
417. Соловей Д. Політика ЦК КПСС у плануванні розвитку промисловости та промислових кадрів на Україні / Д. Соловей. – Нью-Йорк: Пролог. – 1960. – 108 с.
418. Соловей Д. Примусова колонізація Казахської республіки українською людністю (До висвітлення питання, чому на Україні зменшується відносна кількість українців) / Д. Соловей. – Мюнхен, 1961. – 16 с.
419. Сонин М. Я. Актуальные проблемы использования рабочей силы в СССР / М. Я. Сонин. – М.: Мысль, 1965. – 304 с.
420. Сонин М. Я. Воспроизводство рабочей силы в СССР и баланс труда / М. Я. Сонин. – М.: Госполитиздат, 1959. – 368 с.
421. Сонин М. Я. Проблемы распределения и использования трудовых ресурсов / М. Я. Сонин // Социалистический труд. – 1977. – № 3. – С. 94–103.
422. Сорока Ю. М. Масова мобілізація працездатного населення Волині для роботи у Східних областях СРСР у 1944–1950-х роках / Ю. М. Сорока // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: історія. – 2007. – № 91–93. – С. 66–71.
423. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті роки) / Ю. М. Сорока. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 275 с.
424. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель: етнополітичний та демографічний вимір, 1939–1950-ті роки / Ю. М. Сорока. – К.: Київський університет, 2013. – 415 с.
425. Сорока Ю. М. Політичні й економічні чинники міграційних процесів у західних областях УРСР в 1944–1950-х роках / Ю. М. Сорока. // Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Історія. – 2007. – № 91. – С. 60–63.

426. Суворова И. П. Методические подходы к совершенствованию территориально-отраслевого распределения трудовых ресурсов / И. П. Суворова, Л. И. Алексеенко. – К.: ИЭ АН УССР, 1987. – 33 с.
427. Суворова И. П. Совершенствование регионального управления трудовыми ресурсами / И. П. Суворова. – К.: Наукова думка, 1980. – 170 с.
428. Тимченко С. М. Соціально-демографічні процеси в українському селі 40–80-х роках ХХ ст. / С. М. Тимченко, В. М. Кириченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького держ. ун-ту. – 1997. – Вип. 2. – С. 169-177.
429. Тимченко С. М. Українське село: проблеми етносоціальних змін 1959–1989 рр. / С. М. Тимченко. – Запоріжжя: [б. в.], 1995. – 196 с.
430. Товкун В. Особливості міграції населення Української РСР у 1959–1963 рр. / В. Товкун // УІЖ. – 1966. – № 4. – С. 49–56.
431. Товкун В. Удосконалювати облік міграції населення / В. Товкун // ЕРУ. – 1966. – № 2. – С. 74–79.
432. Толстенова В. О. Повоєнна національна політика радянської влади та її вплив на переселенські процеси в Криму / В. О. Толстенова // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Том 26 (65). – № 2–1 (Ч. 1). – С. 138–151.
433. Труд и заработная плата работников лесного хозяйства и лесной промышленности / М. М. Бородин и др. – М. Гослесбумиздат, 1962. – 324 с.
434. Трудовое право: Энциклопедический словарь: 4-е изд. / Ред. кол.: С. А. Иванов и др. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 527 с.
435. Трудовой договор // Большая советская энциклопедия: 2-е изд. / Ред. Б. А. Введенский. – М.: БСЭ. – Т. 43: топсель – уженье. – 1956. – С. 331–332.
436. Трудовые ресурсы: проблемы сбалансированного распределения / Отв. ред. В. В. Оникиеко. – К.: Наукова думка, 1986. – 246 с.
437. Удод В. И. Вопросы исследования территориальной организации расселения в старопромышленных районах / В. И. Удод. – К.: [б. и.], 1979. – 16 с.

438. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах. – К.: Наукова думка. – Т. 2: Радянський проект для України / В. А. Гриневич та ін. – 2004. – 531 с.
439. Уржинский К. П. Трудоустройство в СССР / К. П. Уржинский. – М.: Юридическая литература, 1967. – 143 с.
440. Файнбург З. И. Северный образ жизни / З. И. Файнбург // Труд и жизнедеятельность в условиях Крайнего Севера. – М.: [б. и.], 1989. – С. 20–24.
441. Фініков В. Ф. Україна – цілині / В. Ф. Фініков. – К.: Знання, 1963. – 38 с.
442. Хорошайлов Н. Ф. Возрождение Всесоюзной кочегарки. Из истории восстановления Донбасса в 1946–1950 гг. Исторический очерк / Н. Ф. Хорошайлов. – Донецк: Донбас, 1974. – 151 с.
443. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 744 с.
444. Швидський В. П. Антисупільні прояви та настрої на тлі економічних «звершень» в Україні 1950–1960-х рр. / В. П. Швидський // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – 2013. – № 18. – С. 246–265.
445. Шелест Д. С. Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР (1950–1970 гг.) / Д. С. Шелест. – Днепропетровск: Промінь, 1971. – 186 с.
446. Шипік Н. Ф. Оргнабір як метод поповнення робочої сили до промислових підприємств Донбасу у повоєнний час / Н. Ф. Шипік // Грані. – 2014. – № 12. – С. 130–135.
447. Шуменков П. Территориальное перераспределение трудовых ресурсов и закрепление их в районах Сибири и Дальнего Востока / П. Шуменков // Социалистический труд. – 1980. – № 4. – С. 74–79.
448. Якуба К. І. Міграційні втрати сільського населення в умовах реформування аграрної сфери / К. І. Якуба // Демографічні дослідження. – 2001. – Вип. 23. – С. 81–93.
449. Якуба К. І. Міграція сільського населення Української РСР і її регулювання / К. І. Якуба // ЕРУ. – 1978. – № 8. – С. 78–82.

450. Якуба К. І. Трудові ресурси села (На прикладі Хмільницького району Вінницької області) / К. І. Якуба // ЕРУ. – 1974. – № 12. – С. 80–83.

451. Якубова Л. Д. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення / Л. Д. Якубова. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2014. – 109 с.

452. Янковская Е. А. Перераспределение трудовых ресурсов / Е. А. Янковская. – К.: Наукова думка, 1978. – 132 с.

ДИСЕРТАЦІЇ ТА АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ

453. Абдирайымова А. С. Хозяйственно-экономические, демографические и экологические последствия освоения целинных и залежных земель в Казахстане (1950-е – 1990-е гг. XX в.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / А. С. Абдирайымова. – Алматы, 2007. – 28 с.

454. Барабаш Н. В. Государственная переселенческая политика в БССР (1946–1965 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Н. В. Барабаш. – Минск, 2011. – 24 с.

455. Гаврилов В. М. Соціальне становище сільського населення у 1943–1953 рр. (за матеріалами областей Північного Лівобережжя України) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. М. Гаврилов. – К., 2004. – 20 с.

456. Гирич Я. М. Урбанізаційні процеси в Українській РСР (1945–1970 роки) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Я. М. Гирич. – К., 2010. – 263 арк.

457. Игнатьева Л. Н. Роль миграции в формировании населения Казахстана: 1926–1959 гг. : дис. ... канд. ист. наук / Л. Н. Игнатьева. – Барнаул. – 2006. – 223 с.

458. Кузнецов О. А. Українське село: проблеми соціальних змін (70-ті – перша половина 80-х років XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. А. Кузнецов. – Запоріжжя, 2003. – 20 с.

459. Лобода М. К. Використання трудових ресурсів у відбудові важкої промисловості України (1943–1950) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. К. Лобода. – К., 2007. – 234 арк.

460. Пронь Т. М. Міграційні та етнічні процеси на Півдні України за доби радянської державності (на матеріалах Миколаївської та Херсонської областей) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. М. Пронь. – Донецьк, 2005. – 295 арк.

461. Саржан А. О. Зміни в соціально – економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. XX ст. : дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / А. О. Саржан. – Донецьк, 2004. – 280 арк.

462. Сеїтова Е. І. Трудова міграція до Криму (1944–1976) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Е. І. Сеїтова. – Дніпропетровськ, 2013. – 20 с.

463. Сивирин М. А. Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х – початку 50-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. А. Сивирин. – Львів, 2005. – 18 с.

464. Смирнов Е. П. Количественные и качественные изменения в составе рабочих строителей Украинской ССР (1959–1970 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Е. П. Смирнов. – К., 1982. – 24 с.

465. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель в етнополітичному та демографічному вимірах (1939–1950 рр.) : автореф. дис. докт. іст. наук: 09.00.12 / Ю. М. Сорока. – К., 2009. – 35 с.

466. Шипік Н. Ф. Соціально-демографічні процеси в Донбасі в 1943–1955 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. Ф. Шипік. – Донецьк, 2005. – 240 арк.

ДОДАТКИ

Додаток А. Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію

Статті, опубліковані у фахових виданнях:

1. Жбанова К. Ю. Становлення та розвиток органів організованого набору робітників та їх переселення в УРСР (1943–1991 рр.) / К. Ю. Жбанова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2014. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 87–93. (входить до міжнародної індексації РИНЦ (Російська Федерація))
2. Жбанова К. Ю. Організований набір робітників у відбудові Донбасу (1943–1950 рр.) / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 1(121). – С. 174–181.
3. Жбанова К. Ю. Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр. / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 2(122). – С. 163–170.
4. Жбанова К. Ю. Організований набір робітників та переселення їх до Криму в 1954–1964 роках / К. Ю. Жбанова // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 45. – С. 91–97.
5. Жбанова К. Ю. Організовані переселення за межі Української РСР у другій половині 1950-х – середині 1980-х рр. / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 3(123). – С. 130–139.
6. Жбанова К. Ю. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів організованого набору та переселення робітників в УРСР у другій половині 1940-х – середині 1980-х рр. / К. Ю. Жбанова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – Т. 1. – С. 249–255. (входить до міжнародної індексації РИНЦ (Російська Федерація), Index Copernicus (Польща))

7. Жбанова К. Ю. Дослідження організованих наборів та переселення робітників в УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. у працях радянських науковців // Наукові праці НБУВ. – 2016. – Вип. 44. – С. 419–433.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації, які засвідчують
апробацію матеріалів дисертації:**

8. Жбанова К. Ю. Проблема організованого набору робітників та їх переселення у системі державних органів УРСР (1940-х–1992 рр.) / К. Ю. Жбанова // Дні науки історичного факультету, присвячені 180-річчю Київського університету: матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених / Редкол.: В. Ф. Колесник (голова) та ін.; відп. ред. Є. С. Брайлян. – К.: Логос, 2014. – Т. 1. – С. 287–290.

9. Жбанова К. Ю. Документи ЦДАВО України про організовані набори робітників та їх переселення у 1943–1955 рр. / К. Ю. Жбанова // П'ятнадцять джерелознавчі читання, присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 4 листопада 2014 р. КНУ. – К., 2014. – С. 94–96.

10. Жбанова К. Ю. Перехід від трудових мобілізацій до організованого набору робітників (1945–1946 рр.) / К. Ю. Жбанова // Шевченківська весна – 2015 : історія : матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К.: Логос. – 2015. – С. 254–257.

11. Жбанова К. Ю. Організовані трудові переселення за межі Української РСР (1955–1976 рр.) / К. Ю. Жбанова // Матеріали IV науково-практичної конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід». – Кам'янець-Подільський-Дніпропетровськ. – 2015. – С. 80–83.

12. Жбанова К. Ю. Агітаційна література як джерело до вивчення трудової політики в УРСР у 1955–1967 рр. / К. Ю. Жбанова // Бібліотека. Наука. Комунікації: матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 6–8 жовтня 2015 р.): в 2-х ч. Ч. 1 /

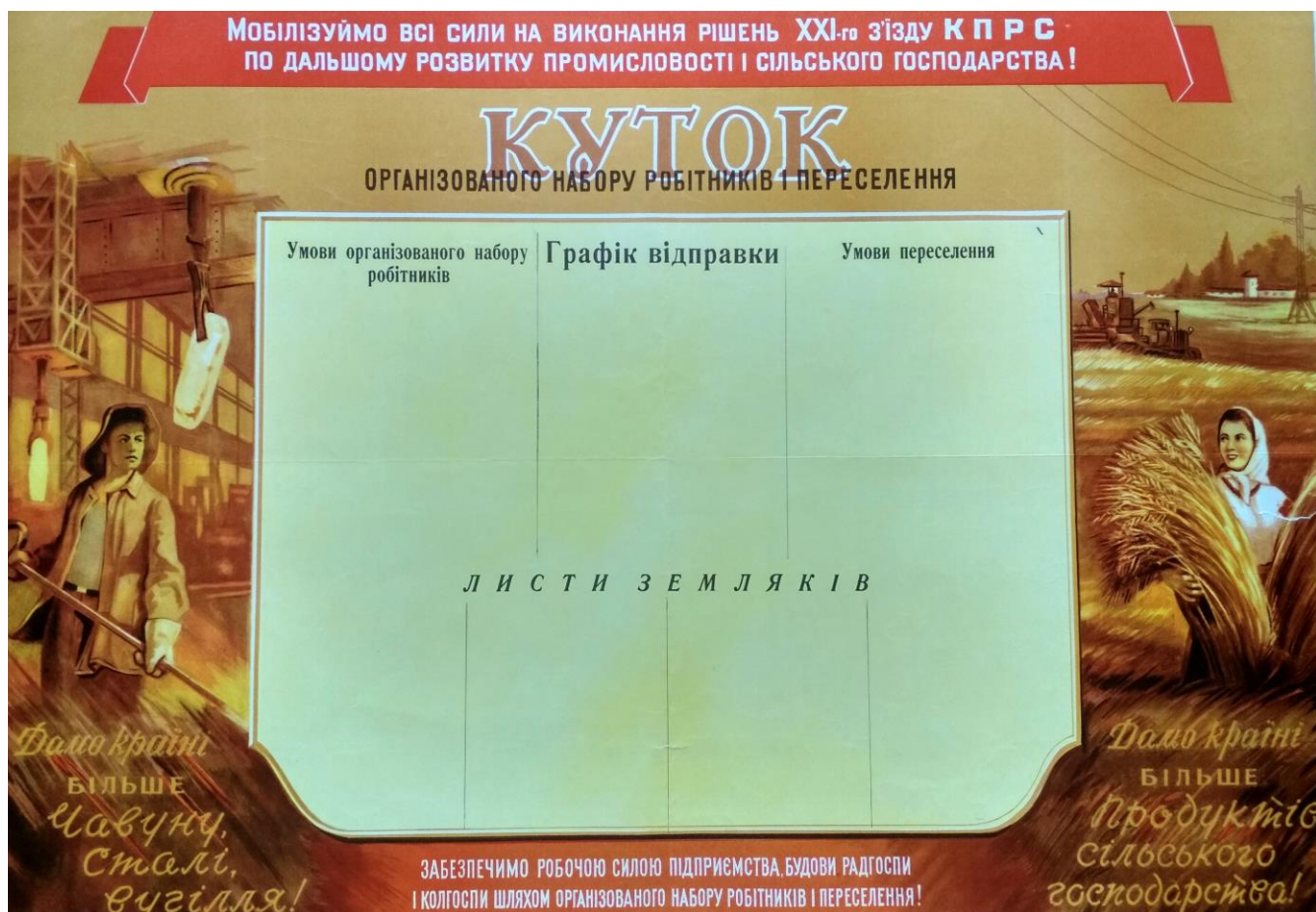
НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К.: НБУ ім. В. І. Вернадського, 2015. – С. 166–170.

13. Жбанова К. Ю. Організований набір робітників на підприємства і будови Казахської РСР (1954–77 рр.) / К. Ю. Жбанова // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М.С. Грушевського). Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), І. Г. Адамська (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. ред.). – К., 2016. – С. 86–90.

Додаток Б. Агітаційні плакати державних органів організованого набору та
переселення робітників

Б. 1

*Інформаційний плакат Головного управління організованого набору
робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР*

Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, відділ образотворчого мистецтва. – Куток організованого набору робітників і переселення / худож. М. А. Турчин; Голов. упр. оргнабору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР. – [Б. м.: б. в., 1958]. – 57х89,5. – 15000 примірників.

Б. 2

Плакаты-заклики укладати трудові договори оргнабору на будови вугільної та металургійної промисловості УРСР

Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, відділ образотворчого мистецтва. — Заклучайте трудовые договоры о работе на строительстве предприятий угольной промышленности / худож. М. А. Турчин. — [Київ: б. в.], 1954. — 39x57,7. — 12500 примірників; Заклучайте трудовые договоры о работе на строительстве предприятий металлургической промышленности / худож. М. А. Турчин. — [Київ: б. в.], 1954. — 34,8x57,6. — 12500 примірників.

Б. 3

Плакати-заклики укладати трудові договори оргнабору на будови підприємств та шляхів сполучення СРСР

Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, відділ образотворчого мистецтва. – Заклучайте трудовые договоры на работу в строительных предприятиях / худож. М. А. Турчин; Глав. упр. оргнабора рабочих при Совете Министров УССР. – [Київ: б. в.], 1954. – 39,2x56. – 5000 примірників; Заклучайте трудовые договоры для работы на предприятиях министерства транспортного строительства СССР / худож. М. А. Турчин. – [Київ: б. в.], 1954. – 40,7x58,2. – 10000 примірників.

Б. 4

Плакат-заклик до оргнабору на підприємства та будови УРСР

Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, відділ образотворчого мистецтва. – Їдьмо на підприємства і будови країни! Проводиться набір на підприємства і будови країни / [худож. невідомий]; Голов. упр. оргнабору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР. – [Київ: б. в.], 1958. – 61,2х37. – 15000 примірників.

Б. 5

Плакаты-заклики укладати трудові договори оргнабору за межі УРСР

Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, відділ образотворчого мистецтва. – Главное управление организованного набора рабочих при Совете Министров УССР проводит набор рабочих на предприятия рыбной промышленности / худож. М. А. Турчин. – [Київ: б. в.], 1954. – 40,7х58,2. – 10000 примірників; Товарищи! Заключайте трудовые договоры на работу в лесной промышленности / худож. М. А. Турчин. – [Київ: б. в.], 1954. – 39,5х56. – 5000 примірників.

Б. 6

Плакат-заклик до переселення у південні області УРСР

Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, відділ образотворчого мистецтва. – Всією сім'єю на родючі землі півдня Української РСР / [худож. невідомий]; Голов. упр. оргнабору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР. – [Київ: б. в.], 1958. – 60,7x41,9. – 15000 примірників.

Б. 7

Плакат-заклик до переселення у південні області УРСР

Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, відділ образотворчого мистецтва. – Добро пожалувати, новосельці, на родючі землі Півдня України! / худож. М. А. Турчин; Голов. упр. оргнабору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР. – [Київ: б. в.], 1957. – 41,2х55,2. – 20000 примірників.

Б. 8

Плакат-заклик до участі в освоєнні цілинних земель СРСР

Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, відділ образотворчого мистецтва. – Їдьмо з нами на цілинні землі! / худож. В. Яланський. – [Київ]: Мистецтво, 1955. – 85,2x57,9. – 70000 примірників.

Додаток В. Таблиці організованого набору робітників в Українській РСР

В. 1

***Робітники, направлені у промисловість з областей Української РСР, конторами організованого набору робітників, мобілізовані Бюро з обліку і розподілу робочої сили при Раді Міністрів Української РСР та самостійно набрані міністерствами у 1946–1949 рр.
(осіб)***

Назва області	Рік								Всього набрано у 1946–1949 рр.	
	1946		1947		1948		1949			
	План	Направле но	План	Направле но	План	Направле но	План	Направлено	План	Направлено
Всього	369274	184754	224755	100585	152290	107928	120000	112592	866319	505859
Вінницька	29475	19223	19190	12332	13945	10093	11400	11971	74010	53619
Ворошиловградська	13867	9945	1815	701	-	-	-	152	15682	10798
Дніпропетровська	18009	8749	10485	22672	12120	14352	9700	13873	50364	39647
Житомирська	22779	9127	14680	7216	11870	9212	9250	10106	58579	35661
Запорізька	12676	7581	6890	2035	8610	6139	6850	5891	35026	21653
Кам'янець- Подільська	23167	7247	14790	4115	14020	9520	9750	10149	61727	31031
Київська	43967	24088	24740	10110	15560	11711	12100	12067	96367	57976
Кіровоградська	13500	9682	9885	3238	9530	5776	5800	4795	38715	23491
Миколаївська	8747	2775	2875	709	5500	4012	5000	3458	22122	10954
Одеська	24204	13358	14445	6145	9440	5812	6950	6293	55039	31608
Полтавська	19591	14400	18350	6535	11460	7699	8850	7245	58251	35879
Сталінська	15503	4696	4000	1508	-	-	102	-	19503	6306

Сумська	21483	13892	11470	5875	10600	6525	9200	7712	52753	34004
Харківська	11987	8600	10025	3714	-	-	4400	-	26372	12314
Херсонська	10392	4873	9625	3092	7260	4114	5500	3192	32777	15271
Чернігівська	23391	12656	14230	3844	9820	5649	6500	5902	5394,1	28051
Волинська	5548	626	4780	2467	-	-	-	-	10328	3093
Дрогобицька	3656	721	2160	1305	-	-	-	-	5816	2026
Закарпатська	3070	724	5530	5405	-	-	-	-	8600	6129
Ізмаїльська	3955	812	6190	2619	-	-	-	-	10145	3431
Львівська	10525	4574	3090	3803	6665	3943	4550	4502	24830	16882
Ровенська	7652	1422	3370	2714	-	-	-	-	11022	4136
Станіславська	7229	2143	6015	3920	5840	3370	4200	5182	23284	14615
Тернопільська	6997	1459	1170	613	-	-	-	-	8167	2072
Чернівецька	7944	1374	4955	3898	-	-	-	-	12899	5276

Джерело: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 2, спр. 46. – Справки управления о количестве лиц, направленных в промышленность из областей УССР в порядке организованного набора рабочих за 1946–1949 гг. – Арк. 1.

В. 2

**Орнабір робітників в УРСР за конторами організованого набору робітників
Міністерства трудових резервів СРСР у 1947–1949 рр.
(осіб)**

	1947		1948		1949		Всього		%
	План	Направлено	План	Направлено	План	Направлено	План	Направлено	
Всього	94620	32043	152290	107928	120000	112338	366910	252309	68,8
Вінницька	12300	4706	13945	10093	11400	11971	376645	26770	71,1
Дніпропетровська	-	-	12170	14353	9700	13873	21870	28226	129
Житомирська	9730	4091	11870	9212	9250	10106	30850	23409	75,9
Запорізька	-	-	8610	6139	6850	5891	15460	12030	77,8
Кам'янець-Подільська	10040	2230	14020	9520	9750	10149	33810	21899	64,8
Київська	12505	4215	15560	11711	12100	12067	40165	27993	69,7
Кіровоградська	7400	2452	9530	5776	5800	4795	22730	13023	57,3
Миколаївська	-	-	5500	4012	5000	3458	10500	7470	71,7
Одеська	4640	2869	9440	5812	6950	6293	21030	14974	71,2
Полтавська	12105	4161	11460	7699	8850	7245	32415	19105	58,9
Сумська	8620	3322	10600	6525	9200	7712	28420	17559	61,8
Харківська	*	-	-	-	4400	-	4400	-	-
Херсонська	6920	2275	7260	4114	5500	3192	19680	9581	48,7
Чернігівська	10360	1722	9820	5649	6500	5902	26680	13273	49,7
Львівська	-	-	6665	3943	4550	4502	11215	8445	75,3
Станіславська	-	-	5840	3370	4200	5182	10040	8552	85,1
Волинська	**	-	-	-	-	-	-	-	-
Дрогобицька	***	-	-	-	-	-	-	-	-
Закарпатська	*****	-	-	-	-	-	-	-	-
Ровенська	**	-	-	-	-	-	-	-	-
Тернопільська	*****	-	-	-	-	-	-	-	-
Чернівецька	***	-	-	-	-	-	-	-	-

* Набір робітників у Харківській області в 1949 р. проводили Полтавська і Дніпропетровська контори оргнабору робітників.

** Набір робітників у Ровенській і Волинській областях в 1949 р. проводила Житомирська контора оргнабору робітників.

*** Набір робітників у Дрогобицької і Чернівецькій областях в 1949 р. проводила Станіславська контора оргнабору робітників.

**** Набір робітників у Тернопільській області в 1949 р. проводила Кам'янець-Подільська контора оргнабору робітників.

***** Набір робітників у Закарпатській області в 1949 р. проводила Львівська контора оргнабору робітників.

Кількість набраних робітників в цих областях контори окремо не виділяли.

Джерело: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 2, спр. 46. – Справки управления о количестве лиц, направленных в промышленность из областей УССР в порядке организованного набора рабочих за 1946–1949 гг. – Арк. 2.

В. 3

**Організований набір робітників в УРСР у 1947–1954 рр.
(осіб)**

Рік	План	План з додатковими завданнями	Направлено
1947	84000	224755	60860
1948	116360	152290	107928
1949	120000	-	112592
1950	93325*	-	103170
1951	**	-	128276
1952	133550	-	119920
1953	132060	188735	129360
1954	145600	280500	186693
Всього	731570	846280	948799

* План вказаний на 9 місяців року.

** Без даних.

Джерела: Трудові ресурси Донбасу: Збірник документів / Упоряд.: Ю. І. Абакелія, та ін. – Горлівка: Видавництво ГПМ ДВНЗ «ДДПУ», 2013. – С. 255–256, 259; ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 7487. – Арк. 132 147; ф. 4626, оп. 2, спр. 46. – Арк. 1; спр. 52. – Арк. 4; спр. 82. – Арк. 3; спр. 94. – Арк. 10, 45; спр. 96. – Арк. 24, 77; спр. 97. – Арк. 129; спр. 115. – Арк. 25; оп. 3, спр. 4. – Арк. 2.

В. 4

**Організований набір робітників в УРСР у 1955–1989 рр.
(осіб)**

Рік	План (додатко- ве завдання)	Набрано	У тому числі					
			З міського населен- ня	З сіль- кого населен- ня	Для потреб республіки			За межі УРСР
					Всього	Всередині областей	В інших областях УРСР	
1955	175600 (261165)	190762	*	*	*	*	*	61309
1956	156400 (201560)	206469	*	*	*	*	*	56107
1957	165100	163839	*	*	103839	*	*	55199
1958	150000	157181	*	*	129181	*	*	
1959	150000 (107800)	108254	*	*	64154	*	*	44100
1960	90000	95463	*	*	73629	*	*	21834
1961	100000	103198	*	*	56500	26400	30100	34497
1962	90000	98117	*	*	64600	28900	35700	33400
1963	100000	102400	*	*	69900	32700	37200	32500
1964	100000	105600	*	*	68200	33700	34500	27159
1965	100000	104300	*	*	75100	43600	31500	20572
1966	90000	104300	*	*	82900	50200	32700	19254
1967	100000	112700	65212	47514	89300	61900	26800	23400
1968	119200	129120	77625	47636	105900	78000	27900	22888
1969	116950	124726	79182	45963	105800	83600	22200	24237
1970	130000	136992	80920	56050	112086	*	*	24906
1971	115700	122488	75609	46879	101077	*	*	21411
1972	118700	124803	76948	48130	103280	*	*	21523
1973	111000	119167	76608	45248	99274	*	*	19893
1974	113375	121349	76669	44680	104038	*	*	17311
1975	113300	126390	81434	44956	110274	*	*	16116
1976	111250	122060	81113	40947	107067	*	*	14993
1977	107600	121402	81466	39936	107424	99842	7571	13976
1978	100800	118897	80511	38386	103312	95293	8017	15568
1979	103200	115147	76963	38184	99832	92586	7246	15315
1980	105000	118690	83935	34755	103958	97735	6223	14732
1981	100000	117164	86601	30563	101622	96309	5313	15542
1982	95000	104167	75881	28286	90446	84051	6395	13721
1983	90000	100008	72966	27042	86876	79843	1505	13132
1984	85000	90348	66145	24203	76957	*	*	13391
1985	80000	84863	60799	24064	70739	*	*	14124
1986	67750	58344	36354	21990	44233	40443	3790	14111
1987	61975	37848	20929	16919	25024	20120	4904	12824

1988	22800	24838	12201	12628	15097	12425	2672	9732
1989	22210	17947	10191	7756	8757	6653	2104	9190
Всього	3972633	3574618	1604462	910569	2588893	1130600	343940	640106

* Без даних.

Джерела: Трудові ресурси Донбасу: Збірник документів / Упоряд.: Ю. І. Абакелія, та ін. — Горлівка: Видавництво ГПМ ДВНЗ «ДДПУ», 2013. — С. 256, 259; Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1959–1965: Сборник документов и материалов / Сост.: О. И. Божко и др. — К.: Наукова думка, 1987. — С. 273, 377; ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 1. — Арк. 77; спр. 17. — Арк. 16; спр. 31. — Арк. 6, 29; спр. 58. — Арк. 5; спр. 60. — Арк. 23; спр. 74а. — Арк. 20; спр. 79. — Арк. 3; спр. 86. — Арк. 19; спр. 108. — Арк. 1; спр. 113. — Арк. 19; спр. 122. — Арк. 122; спр. 143. — Арк. 6; спр. 167. — Арк. 8; спр. 180. — Арк. 52; спр. 200. — Арк. 12; спр. 213. — Арк. 83; спр. 230. — Арк. 2; спр. 257. — Арк. 5, 9; спр. 282. — Арк. 46; спр. 357. — Арк. 66; спр. 360. — Арк. 1, 3зв., 6; спр. 402. — Арк. 30; спр. 403. — Арк. 2, 5зв.; спр. 454. — Арк. 2, 5зв.; спр. 492. — Арк. 74; спр. 502. — Арк. 4, 7зв.; спр. 558. — Арк. 2, 3зв.; спр. 612. — Арк. 2, 3зв.; спр. 660. — Арк. 2, 4; спр. 722. — Арк. 2, 4; спр. 774. — Арк. 2, 4; спр. 826. — Арк. 2, 4; спр. 876. — Арк. 4, 6; спр. 882. — Арк. 1, 3; спр. 940. — Арк. 54, 56; спр. 946. — Арк. 3, 5; спр. 994. — Арк. 59; спр. 1000. — Арк. 2, 3зв.; спр. 1058. — Арк. 45, 53; спр. 1059. — Арк. 2, 4; спр. 1127. — Арк. 27, 43; спр. 1129. — Арк. 2, 2зв., 4; спр. 1190. — Арк. 29; спр. 1193. — Арк. 3, 5; спр. 1258. — Арк. 1; спр. 1261. — Арк. 3, 4; спр. 1342. — Арк. 3, 4; спр. 1436. — Арк. 3, 5; спр. 1491. — Арк. 5, 10; спр. 1541. — Арк. 4, 8; спр. 1575. — Арк. 5, 8; спр. 1609. — Арк. 1, 8.

В. 5

**Організований набір робітників в Українській РСР у 1986–1989 рр. за
складом направлених
(осіб)**

Показник	Направлено				У тому числі							
	Всього				Міжреспубліканський оргнабір				Внутрішньо- республіканський оргнабір			
Рік	1986	1987	1988	1989	1986	1987	1988	1989	1986	1987	1988	1989
Всього	58344	37848	24828	17947	14111	12824	9732	9190	44233	25024	15097	8757
Із загальної кількості направлено:												
За статтю:												
- чоловіки	50432	32628	22127	16049	12894	11851	9025	8635	37538	20777	13102	7414
- жінки	7912	5220	2702	1898	1217	973	707	555	6695	4247	1995	1343
- сімейних робітників	271	124	56	69	234	117	56	49	37	7	-	20
Направлені за характером роботи:												
-на постійну роботу	49018	28866	17861	*	4785	3842	2764	*	44233	25024	15009 7	*
-на сезонну роботу	9326	8982	6868	*	9326	8982	6968	*	-	-	-	*
Направлені за спеціальністю:												
-мали спеціальність	50199	31376	*	14612	11544	10213	*	7129	38655	21163	*	7483
- за спеціальністю	35536	23559	15232	9094	5645	6078	4618	4067	29891	17481	10614	5927
- на нову спеціальність	14663	7817	*	*	5899	4135	*	*	8764	3682	*	*
- без спеціальності	8145	6472	3694	3335	2567	2611	1807	2061	5578	3861	1887	1274
Направлені за місцевістю проживання:												
- із міської місцевості	36354	20929	12201	10191	6772	5946	4932	4786	29582	14983	7269	5405
- із сільської місцевості	21990	16919	12628	7756	7339	6878	4800	4404	14651	10041	7828	3352
- в тому числі колгоспників	5492	4101	2697	1259	2043	1792	883	616	3449	2309	1814	643

* Без даних.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 149. – Арк. 10; спр. 1541. – Арк. 8; спр. 1575. – Арк. 8а.; спр. 1609. – Арк. 8.

В. 6

Організований набір робітників в Українській РСР за областями набору робітників у 1967–1989 рр.
(осіб)

Рік	Область																									
	Разом	Вінницька	Волинська	Ворошиловградська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Кримська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Ровенська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
1967	107919	5963	3807	6891	6607	9568	4580	3041	3764	4279	7037	2915	718	6683	794	3295	4133	3962	3932	3726	5933	88	5126	4110	2907	4060
1968	129120	6837	4753	7700	8144	10766	4984	4727	4969	5479	8177	3429	2656	8413	1468	3849	4013	5020	3850	5130	6269	838	5228	4396	3778	4247
1969	124726	6867	4542	6418	7552	9613	4706	3547	4473	4394	9167	3169	3924	7225	2372	4173	4284	5073	3774	4583	6166	1853	4841	4530	3380	4100
1970	136992	7045	4662	7874	8102	10662	4792	4662	5261	5182	10667	3304	4152	7839	2559	4756	4335	5180	4031	5076	6269	2501	5464	4544	3785	4288
1971	122269	6368	3820	5389	7563	8550	4063	4245	5245	4741	10291	3073	3781	6201	2400	4683	4376	4769	3515	4767	6012	2413	4798	3907	3283	4016
1972	124803	6585	3921	5311	7957	8446	4257	4352	4901	4897	11037	3222	3809	6535	2354	4585	4402	4688	3436	5017	5955	2513	4829	4378	3325	4091
1973	119167	6149	3751	4324	7929	8074	3985	4116	4714	4851	11013	2937	3995	6004	2220	4253	4055	4484	3375	4633	6427	2383	4501	4004	3032	3958
1974	121349	6075	3893	5611	8087	9012	4000	4608	5096	4779	10187	2848	3764	5997	2292	3973	3907	4739	3118	4727	6949	2665	4526	3915	2924	3657
1975	126390	5989	3981	6382	7033	10137	4127	5448	5223	4875	11037	2626	4266	6620	2307	4458	4424	4299	3212	3553	8139	2615	4580	3721	3471	3867
1976	122060	5728	4004	5762	7359	9068	3941	4673	5622	4607	11925	2519	3794	5808	2336	4410	3906	4192	3168	4220	7669	2305	4390	3753	3164	3737
1977	121389	5464	3844	7053	7572	11909	3785	4535	5402	4511	10135	2528	3506	6828	2027	3658	3653	3874	3025	4342	6674	2155	4580	3377	3216	3736
1978	118878	5140	3472	6990	7406	9605	3623	4545	5522	5458	10990	2655	3567	5722	2225	3793	3766	3690	2815	4045	7732	2328	4198	3061	3025	3505
1979	115147	5077	3302	5248	7550	9408	3522	4366	5192	5066	10453	2604	3782	5775	2137	3618	3530	3650	2666	4104	7915	2337	4309	3248	2849	3439
1980	118690	5033	3319	7512	8537	10319	3333	4086	6331	5280	9925	2385	3841	6397	2392	3820	3392	3501	2819	3744	7076	2425	3906	3050	3015	3252

1981	117164	4351	3222	6919	7946	9041	3243	4534	5648	5237	11270	2350	4220	7266	2681	4549	3256	2644	3247	3635	6880	2486	3725	2993	2777	3044
1982	104167	3847	2856	5761	6849	6215	3083	4033	5706	4893	9623	2016	4141	6198	2225	4069	3184	3223	2776	3210	6326	2779	3369	2649	2418	2718
1983	100008	3552	2852	5417	8399	8810	2603	3700	3544	4617	7289	1871	4254	6425	2293	3588	2822	3183	2479	2895	6193	2784	3103	2583	2254	2498
1984	90348	3136	2786	5512	7311	9552	2569	3816	1801	4146	4628	1664	3936	5452	2387	2979	2485	2757	2400	2679	5839	2452	3295	2390	2145	2231
1985	84863	3015	2510	4736	7139	8399	2336	3458	1110	4158	3877	2067	3237	5232	2800	2852	2351	2961	2294	2396	6250	2242	2980	2311	1937	2215
1986	91143	2433	2641	4141	4134	6748	2073	2708	3970	3996	4764	2754	4872	3259	4063	2786	2267	3197	1995	2110	12091	3735	2807	3760	1994	1845
1987	37393	2039	1062	422	363	652	622	2730	339	4874	2071	710	2395	1468	40	582	2797	1859	868	1619	3500	262	2094	1398	1410	1217
1988	24829	1405	1042	347	333	584	471	1456	287	3229	1197	235	2512	1010	295	396	259	1442	501	1345	2478	222	1693	607	1008	475
1989	17947	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Всього	2376761	108098	74042	121720	149872	185138	74698	87386	94120	103549	186760	53881	79122	128357	46667	79125	75597	82387	63296	81556	144742	46381	88342	72685	61097	70196

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 360. – Арк. 3зв., 4; спр. 402. – Арк. 30; спр. 454. – Арк. 4, 4зв.; спр. 497. – Арк. 34; спр. 558. – Арк. 3зв., 4; спр. 612. – Арк. 3зв., 4; спр. 660. – Арк. 4, 4зв.; спр. 722. – Арк. 4, 4зв.; спр. 774. – Арк. 4, 4зв.; спр. 774. – Арк. 4, 4зв.; спр. 876. – Арк. 6; спр. 490. – Арк. 56; спр. 1000. – Арк. 3зв.; спр. 1059. – Арк. 4; спр. 1129. – Арк. 4; спр. 1193. – Арк.5, 5зв.; спр. 1261. – Арк. 4; спр. 1342. – Арк. 4; спр. 1436. – Арк. 5; спр. 1491. – Арк. 2; спр. 1541. – Арк. 10.

В. 7

**Організований набір робітників в Українській РСР в 1967–1988 рр. за
економічними районами УРСР
(осіб)**

Рік	Разом	Донецько- Придніпровський	Південно- Західний	Південний
1967	107919	43743	59281	4895
1968	129120	49140	71169	8811
1969	124726	45449	66955	12322
1970	136992	49838	73186	13968
1971	122269	43723	65269	13277
1972	124803	43630	67912	13261
1973	119167	41835	64481	12851
1974	121349	44628	64027	12694
1975	126390	47176	65568	13646
1976	122060	45073	64142	12845
1977	121402	47821	62235	11346
1978	118897	46504	60484	11909
1979	115149	44113	59160	11874
1980	118690	48371	57841	12478
1981	117164	45287	57941	13936
1982	104167	38833	28248	13214
1983	100008	39535	47554	12919
1984	90348	36564	42030	11754
1985	84863	34346	39386	11131
1986	91143	33838	41849	15456
1987	37393	5986	28128	3279
1988	24829	4264	17140	3425
Всього	2358848	879697	1203986	251291

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 360. – Арк. 3зв., 4; спр. 402. – Арк. 30; спр. 454. – Арк. 4, 4зв.; спр. 497. – Арк. 34; спр. 558. – Арк. 3зв; спр. 612. – Арк. 3зв; спр. 660. – Арк. 4; спр. 722. – Арк. 4; спр. 774. – Арк. 4, 4зв.; спр. 826. – Арк. 4, 4зв.; спр. 882. – Арк. 3; спр. 946. – Арк. 5; спр. 946. – Арк. 5; спр. 1000. – Арк. 3зв.; спр. 1059. – Арк. 4; спр. 1129. – Арк. 4; спр. 1193. – Арк. 5, 5зв.; спр. 1261. – Арк. 4; спр. 1342. – Арк. 4; спр. 1436. – Арк. 5; спр. 1491. – Арк. 2; спр. 1541. – Арк. 10; спр. 1575. – Арк. 1.

В. 8

**Організований набір робітників в Українській РСР за підпорядкуванням
міністерствам і відомствам у 1968–1989 рр.
(осіб)**

Рік	Всього набрано	У тому числі			
		Оргнабір загальносоюзним та союзно-республіканським міністерствам і відомствам (союзне підпорядкування)		Оргнабір міністерствам і відомствам УРСР (республіканське підпорядкування)	Оргнабір місцевим радам УРСР
		Всього	З них підприємствам і будовам на території УРСР		
1968	128783	120469	97569	4225	4089
1969	130076	117016	92779	6243	6817
1970	136995	121789	96978	5718	7688
1971	122269	109074	87663	7408	416
1972	124803	110267	88744	7952	6584
1973	119167	106242	86349	6145	5454
1974	121349	110385	93074	5875	5089
1975	126390	114470	98354	6715	5205
1976	122060	107064	92134	6784	8212
1977	121402	108882	94904	5610	6910
1978	118897	107531	91963	4430	6936
1979	115147	102013	86698	5695	7439
1980	118690	106741	92009	5756	6193
1981	117164	106707	91165	4956	5501
1982	104167	94129	80408	5301	4737
1983	100008	92593	79461	4761	2654
1984	90348	85248	71857	4180	920
1985	84863	81084	66960	3700	1550
1986	58344	50939	36828	-	-
1987	37848	-	-	-	-
1988	24838	14475	4772	10363	31
1989	17947	10542	2496	7405	11
Всього	2241555	1977660	1633165	119222	92436

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 403. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 454. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 502. – Арк. 4, 4зв., 5; спр. 558. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 612. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 660. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 722. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 774. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 826. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 882. –

Арк. 1, 1зв.; спр. 946. – Арк. 3; спр. 994. – Арк. 59; спр. 1000. – Арк. 2, 2зв.; спр. 1058. – Арк. 45, 53; спр. 1059. – Арк. 2, 2зв.; спр. 1127. – Арк. 43; спр. 1129. – Арк. 2, 2зв.; спр. 1193. – Арк. 3, 3зв.; спр. 1261. – Арк. 3, 3зв.; спр. 1342. – Арк. 3, 3зв.; спр. 1436. – Арк. 3, 4; спр. 1491. – Арк. 5; спр. 1541. – Арк. 4,8; спр. 1575. – Арк. 5.

В. 9

**Організований набір робітників в Українській РСР за міністерствами і відомствами 1967–1976 рр.
(осіб)**

Назва міністерства	Рік										Всього набрано
	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	
Всього	107919	128783	130076	136995	122269	124803	119167	121349	126390	122060	1239811
Союзно-республіканським міністерствам і відомствам	100633	120469	117016	121789	109074	110267	106242	110385	114470	107064	1117409
Міністерство енергетики і електрифікації СРСР	3013	3948	4275	6906	6800	9485	5915	6820	6948	5718	59828
Міністерство нафтопереробної і нафтохімічної промисловості СРСР	*	81	1079	576	491	733	2145	1327	1728	981	9141
Міністерство газової промисловості СРСР	842	1403	1423	929	871	630	790	526	562	*	7976
Міністерство вугільної промисловості СРСР	6318	4610	4514	5479	4876	3715	3867	9088	8266	6815	57548
Міністерство чорної металургії СРСР	1672	10615	7585	6411	4925	4863	4447	4967	5251	4930	55666
Міністерство кольорової металургії СРСР	100	48	*	257	7	*	53	107	125	*	697
Міністерство хімічної промисловості СРСР	109	-	364	403	3	*	452	*	592	268	2191
Міністерство важкого, енергетичного і транспортного машинобудування СРСР	*	419	253	1170	930	1012	1361	1438	979	1612	9174
Міністерство електротехнічної промисловості СРСР	*	*	*	257	288	150	50	*	*	*	745

Міністерство оборони СРСР	*	335	316	287	272	269	766	1016	1570	1000	5831
Міністерство радіопромисловості СРСР	*	*	*	331	229	201	111	201	192	241	1506
Міністерство приладобудування, засобів автоматизації і систем управління СРСР	*	*	*	*	*	*	7471	*	6715	*	14186
Інші	1474	496	37	225	*	252	*	*	*	*	2484
Республіканським міністерствам і відомствам	*	4225	6243	5718	7408	*	6145	5875	6715	6784	

* Без даних.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 357. – Арк. 66; спр. 359. – Арк. 11; спр. 360. – Арк. 1; спр. 403. – Арк. 2-3; спр. 454. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 502. – Арк. 4, 4зв.; спр. 558. – Арк. 2, 2зв.; спр. 612. – Арк. 2, 2зв.; спр. 660. – Арк. 2–3; спр. 722. – Арк. 2–3; спр. 774. – Арк. 2–3; спр. 826. – Арк. 2–3.

В. 10

*Організований набір робітників в Українській РСР за міністерствами у 1977–1985 рр.**(осіб)*

Назва міністерства	Рік									Всього набрано
	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	
Міністерство будівництва важкої індустрії УРСР	9361	8872	9133	7720	8411	6482	7865	7351	4273	69468
Міністерство промислового будівництва УРСР	34681	30187	31339	27030	29364	22642	20734	21010	21545	238532
Міністерство чорної металургії УРСР	8730	5631	5138	9403	6477	5850	5138	5112	4850	56329
Міністерство вугільної промисловості УРСР	12280	12291	8939	12120	11380	9746	9677	8642	7333	92408
Міністерство монтажних і спеціальних робіт УРСР	2343	3846	2067	1881	1652	1520	530	404	177	14420
Міністерство сільського будівництва УРСР	5279	6275	6714	7270	7040	7006	6751	5813	5729	57877
Міністерство транспортного будівництва	2042	2631	2004	2113	1650	1421	1200	593	307	13961
Міністерство промисловості будівельних матеріалів УРСР	3638	4298	3987	6079	6369	7187	6408	5092	3975	47033
Міністерство меліорації і водного господарства УРСР	5321	5138	5270	5331	4507	*	*	3933	3556	33056
Міністерство легкої промисловості УРСР	3136	3024	2957	3631	3746	3911	3770	2673	1956	28804
Міністерство енергетики СРСР	3986	4957	5141	4286	3824	5769	9290	9860	10305	57418

* Без даних.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 876. – Арк. 7; спр. 940. – Арк. 54; спр. 994. – Арк. 59; спр. 1058. – Арк. 45–46; спр. 1127. – Арк. 43; спр. 1193. – Арк. 3; спр. 1261. – Арк. 3; спр. 1342. – Арк. 3; спр. 1436. – Арк. 3–4.

В. 11

**Організований набір робітників за межі Української РСР
у 1953–1989 рр.
(осіб)**

Рік	Набрано	У тому числі		
		Казахський РСР	Російській РФСР	
			Всього	На сезонні роботи
1953	85800	-	85800	18675
1954	67000	-	67000	38998
1955	61309	-	58321	61309
1956	56107	20051	36056	11366
1957	55199	28250	26949	6739
1958	14640	14640	**	1956
1959	44100	29871	**	382
1960	21834	21834	**	**
1961	34497	34497	**	**
1962	33400	21023	19200	**
1963	32500	27500	7465	**
1964	27159	20825	6334*	**
1965	20572	14773	5799*	**
1966	19254	9254	10000	**
1967	19078	7837	10821	4242
1968	22900	6817	16071	3903
1969	24237	6045	18192	5350
1970	24906	5821	19085	5369
1971	21411	3633	17778	5231
1972	21523	3252	18087	5496
1973	19893	2568	17313	5892
1974	17311	2193	15118	5551
1975	16116	1074	15042	7509
1976	14993	891	14102	7391
1977	13976	456	13520	6987
1978	15585	-	15585	8536
1979	15315	-	15315	8118
1980	14732	-	14732	10218
1981	15542	-	15542	10933
1982	13721	-	13721	9755
1983	13132	-	13132	9305

1984	13391	-	13391	9440
1985	14124	-	14124	9713
1986	14111	-	14111	9326
1987	12824	-	12824	8982
1988	9732	-	9732	6968
1989	9190	-	9190	6412
Всього	951114	283105	647319	310052

* Оргнабір вказаний лише для підприємств лісової промисловості на території Російської РФСР.

** Без даних.

Джерела: Трудові ресурси Донбасу: Збірник документів / Упоряд.: Ю. І. Абакелія, та ін. – Горлівка: Видавництво ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2013. – С. 256, 259; Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1959–1965: Сборник документов и материалов / Сост.: О. И. Божко и др. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 273, 492; ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 2, спр. 82 – Арк. 3; спр. 94. – Арк. 47; спр. 96. – Арк. 101; Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 54; спр. 4. – Арк. 31; спр. 74а. – Арк. 20; спр. 213. – Арк. 25, Арк. 83–84; спр. 283. – Арк. 112; спр. 360. – Арк. 6; спр. 403. – Арк. 2; спр. 454. – Арк. 2; спр. 502. – Арк. 4; спр. 558. – Арк. 2; спр. 612. – Арк. 2; спр. 660. – Арк. 2; спр. 722. – Арк. 2; спр. 774. – Арк. 2; спр. 826. – Арк. 2; спр. 876. – Арк. 6; спр. 882. – Арк. 1; спр. 946. – Арк. 3; спр. 1000. – Арк. 2; спр. 1059. – Арк. 2; спр. 1129. – Арк. 2, 2зв.; спр. 1193. – Арк. 3; спр. 1261. – Арк. 3; спр. 1342. – Арк. 3; спр. 1436. – Арк. 3; спр. 1491. – Арк. 5; спр. 1541. – Арк. 4; спр. 1575. – Арк. 5; спр. 1609. – Арк. 1.

В. 12

**Організований набір робітників в Українській РСР за міністерствами і відомствами за межі республіки
у 1967–1976 рр.
(осіб)**

Назва республіки/ міністерства	Рік										Всього набрано у 1967– 1976 рр.
	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	
Всього за межі УРСР	23418	22815	24258	24870	21411	21523	19893	17311	16116	14993	206608
Російська РФСР	15003	16006	18140	19106	17778	18087	17313	15118	15042	14039	165632
У тому числі:											
Міністерство лісової, целюлозно-паперової і деревообробної промисловості СРСР	15003	16006	18140	19106	17778	18087	16998	14831	14144	13179	163272
Міністерство енергетики і електрифікації СРСР	-	-	-	-	-	-	315	287	898	-	1500
Міністерство будівництва підприємств важкої індустрії РРФСР	-	-	-	-	-	-	-	-	-	767	767
Міністерство транспортного будівництва СРСР	-	-	-	-	-	-	-	-	-	93	93
Казахський РСР	7904	6809	6118	5764	3633	3252	2581	2193	1074	891	40206
У тому числі:											
Міністерство будівництва підприємств важкої індустрії КРСР	2237	1683	2586	3275	2072	*	2063	1911	1074	891	17792
Міністерство сільського будівництва КРСР	4912	1654	388	517	*	*	-	-	-	-	7471

Міністерство енергетики і електрифікації СРСР	489	1946	1407	918	*	524	-	282	-	-	5566
Міністерство транспортного будівництва СРСР	-	893	1282	695	418	433	506	-	-	-	4227
Міністерство газової промисловості СРСР	-	265	455	117	*	*	-	-	-	-	837
Міністерство шляхів сполучення СРСР	-	336	-	-	*	*	-	-	-	-	336
Міністерство автомобільного транспорту КРСР	166	*	-	96	*	*	-	-	-	-	262
Міністерство кольорової металургії КРСР	100	*	-	146	7	*	-	-	-	-	253
Естонський РСР	432	-	-	-	-	184	12	-	-	-	628
У тому числі:											
Міністерство будівництва Естонської РСР	432	*	*	*	*	*	*	*	*	*	432
Міністерство транспортного будівництва СРСР	*	*	*	*	*	*	12	*	*	*	12

* Без даних.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 357. – Арк. 66; спр. 359. – Арк. 11; спр. 360. – Арк. 1; спр. 403. – Арк. 2–3; спр. 454. – Арк. 2, 2зв., 3; спр. 502. – Арк. 4, 4зв.; спр. 558. – Арк. 2, 2зв.; спр. 612. – Арк. 2, 2зв.; спр. 660. – Арк. 2–3; спр. 722. – Арк. 2–3; спр. 774. – Арк. 2–3; спр. 826. – Арк. 2–3; спр. 452. – Арк. 21; спр. 497. – Арк. 37.

В. 13

**Організований набір робітників в Української РСР за межі республіки за
областями направлення робітників у 1967–1976 рр.
(осіб)**

Область	Рік										Всього
	1967	1968*	1969*	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	
Всього направлено до РРФСР	10821	12168	12842	19085	17778	18087	17313	15118	15042	14102	152356
Амурська	137	195	502	594	836	163	336	125	362	1380	4630
Архангельська	5485	513	2888	3726	2827	3165	2372	2822	2512	1804	28114
Вологодська	692	1399	631	1097	637	821	193	361	335	1177	7343
Іркутська	1731	1856	996	2165	2952	3007	2446	1924	2339	1400	20816
Кіровська	-	661	443	845	592	633	373	737	659	523	5466
Мурманська	-	-	198	-	-	-	-	-	-	-	198
Пермська	98	848	1413	2063	1590	1457	1506	2225	814	997	13011
Свердловська	-	-	331	778	535	233	353	849	814	480	4373
Сахалінська	125	-	-	-	172	158	-	-	-	-	455
Томська	335	337	880	1281	1726	1674	1824	1395	853	673	10978
Тюменська	-	-	-	-	-	-	-	-	131	-	131
Білгородська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	860	860
м. Москва	-	-	-	-	-	-	-	-	-	63	63
Красноярський край	127	146	1006	1337	1637	1541	2599	1201	1135	1068	11797
Приморський край	-	-	235	-	2	-	-	-	-	51	288
Хабаровський край	281	890	1000	1397	1315	1710	1858	459	1202	1258	11370
Комі АРСР	1810	2323	2319	3722	2844	3277	3138	2669	-	2289	24391
Карельська АРСР		-	-	80	113	140	-	65	109	79	586
Бурятська АРСР	-	-	-	-	-	108	-	-	-	-	108
Татарская АССР	-	-	-	-	-	-	315	287	898	-	1500
Всього	21642	21336	25684	38170	35556	36174	34626	30237	27205	28204	298834

* На постійну роботу без врахування направлених сезонних робітників.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 360. – Арк. 6; спр. 403. – Арк. 5зв.; спр. 454. – Арк. 5зв.; спр. 502. – Арк. 7зв.; спр. 502. – Арк. 7зв.; спр. 558. – Арк. 5, 5зв.; спр. 612. – Арк. 5; спр. 660. – Арк. 5зв.; спр. 722. – Арк. 5; спр. 774. – Арк. 5зв.; спр. 826. – Арк. 5зв.; спр. 1575. – Арк. 8; спр. 1609. – Арк. 5.

***Організований набір робітників та трудові переселення сімей
з Української РСР до Казахської РСР в 1954–1977 рр.***

	Направлено за оргнабором (осіб)	Переселено		
		Сімей	Осіб	Працевдатних
1954	-	3528	12386	7786
1955	-	2688	9408	5914
1956	20051	-	-	-
1957	28250	-	-	-
1958	14640	6898	24136	15171
1959	29871	5910	20685	13002
1960	21834	5997	20989	13193
1961	34497	6615	23156	14555
1962	21023	13862	48513	30494
1963	27480	5974	20909	13143
1964	20825	2370	8295	5214
1965	14773	3034	10619	6675
1966	9254	2205	7718	4851
1967	7904	1165	4078	2563
1968	6809	1076	3766	2367
1969	6118	1107	3875	2435
1970	5764	1166	4081	2565
1971	3688	864	3024	1901
1972	3197	700	2450	1540
1973	2630	300	1050	660
1974	2193	261	783*	522*
1975	1074	269	807*	538*
1976	891	**	**	**
1977	456	**	**	**
Всього	283222	65989	230728	145089

* З розрахунку, що в 1 сім'ї було не менше 3-х осіб, 2 з яких – працевдатні.

** Без даних.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 697. – Арк. 16; спр. 722. – Арк. 2; спр. 774. – Арк. 2; спр. 826. – Арк. 2; спр. 876. – Арк. 6; спр. 882. – Арк. 1.

В. 15

**Організований набір робітників з Української РСР до Казахської РСР
в 1967–1976 рр. за областями входу робітників
(осіб)**

Область	Рік										Всього
	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	
Актюбінська	571	344	712	326	189	72	440	35	26	124	2839
Алматинська	-	396	705	333	414	47	-	-	-	-	1895
Східно-Казахстанська	-	32	61	-	-	-	-	-	77	-	170
Гур'ївська	-	90	246	324	-	-	195	110	7	-	972
Джамбульська	-	9	40	13	-	-	-	-	-	-	62
Карагандинська	1924	1410	786	2931	688	1652	636	928	521	568	12044
Кзил-Ординська	72	51	59	-	191	23	-	-	-	-	396
Кокчетавська	893	412	155	-	284	10	-	-	53	-	1807
Кустанайська	1193	827	535	332	147	80	372	80	-	-	3566
Павлодарська	1545	2465	1496	867	1409	950	816	952	134	199	10833
Північно-Казахстанська	247	63	12	2	-	-	-	-	-	-	324
Семипалатинська	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	40
Талди-Курганська	-	-	253	-	208	-	-	-	-	-	461
Тургайська	-	-	1007	404	-	79	-	-	127	-	1617
Уральська	475	47	-	-	-	-	-	-	129	-	651
Цілиноградська	917	671	38	289	103	339	109	88	-	-	2554
Всього	7837	6817	6145	5821	3633	3252	2568	2193	1074	891	40231

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 360. – Арк. 6; спр. 403. – Арк. 5зв.; спр. 454. – Арк. 5зв.; спр. 502. – Арк. 7зв.; спр. 558. – Арк. 5, 5зв.; спр. 612. – Арк. 5; спр. 660. – Арк. 5зв.; спр. 722. – Арк. 5; спр. 774. – Арк. 5зв.; спр. 826. – Арк. 5зв.

Додаток Г. Таблиці трудового переселення в Українській РСР

Г. 1

*Планове переселення колгоспів та бригад в Українській РСР
у 1950–1953 рр.*

Рік	Переселено бригад	Переселено колгоспів	Всього	Всього переселено родин
1950	-	13	13	1195
1951	4	23	27	7733
1952	42	18	60	4650
1953	4	1	5	643
Всього	50	55	105	14221

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 90. – Арк 5; спр. 131. – Арк. 38–39; спр. 153. – Арк. 3; спр. 181. – Арк. 8; спр. 233. – Арк. 8.

Г. 2

***Міжобласне планове переселення в Українській РСР за областями вселення переселенців
у 1949–1988 рр. *
(сімей)***

Рік	Всього	Ворошиловградська	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Кіровоградська	Кримська	Миколаївська	Одеська	Харківська	Херсонська	Ізмаїльська	Полтавська	Львівська
1949	14115	109	846	633	3534	-	-	1070	273	355	5639	1656	-	-
1950	26118	327	3685	3652	3734	603	-	4027	4288	473	4973	165	191	-
1951	23379	148	2182	3071	1690	2593	-	3884	5223	123	3565	102	-	798
1952	22058	759	2872	721	3065	1659	-	3106	1735	62	4260	600	-	3219
1953	14554	538	529	842	2506	698	-	3934	1219	-	3436	682	-	160
1954	3663	45	114	65	207	152	1770	172	305	-	107	-	-	726
1955	6217	102	216	208	540	261	2250	887	573	-	765	-	-	415
1956	14860	550	1760	392	1261	830	3477	2981	1217	-	2392	-	-	-
1957	10397	-	382	7	381	394	5330	1669	982	-	1252	-	-	-
1958	8109	-	17	-	-	105	5672	686	296	-	1333			-
1959	5941	-	-	-	-	-	4555	516	94	-	776	-	-	-
1960	9113	-	-	-	-	-	6969	1124	-	-	1020	-	-	-
1961	4593	-	-	-	-	-	3748	291	-	-	554	-	-	-

1962	6948	-	-	-	-	-	5153	714	-	-	1081	-	-	-
1963	6962	-	-	-	-	-	5242	776	-	-	944	-	-	-
1964	7662	-	-	-	-	-	5384	900	-	-	1378	-	-	-
1965	7266	-	-	-	-	-	4767	1000	-	-	1499	-	-	-
1966	7280	-	229	-	-	-	4282	941	119		1709	-	-	-
1967	6152	-	-	-	-	1	3861	884	120	8	1278	-	-	-
1968	5985	-	-	-	-	-	3977	765	-	43	1200	-	-	-
1969	5603	-	-	-	-	-	3646	724	-	38	1195	-	-	-
1970	5411	-	-	-	-	-	3755	624	-	-	1032	-	-	-
1971	5153	-	-	-	-	-	2712	748	1	-	1692	-	-	-
1972	4557	-	-	-	-	-	2108	764	3	-	1682	-	-	-
1973	5729	-	-	654	-	-	1893	686	-	107	2389	-	-	-
1974	5599	-	-	568	-	-	1110	711	1	150	3059	-	-	-
1975	5209	-	-	372	-	-	1134	678	-	190	2835	-	-	-
1976	3443	-	-	2	-	-	18	666	-	190	2567	-	-	-
1977	3107	-	-	187	34	-	16	741	9	116	2004	-	-	-
1978	3001	-	-	171	228	1	-	863	3	157	1578	-	-	-
1979	2651	-	-	170	161	-	-	680	1	159	1480	-	-	-
1980	2250	-	-	154	223	-	-	593	-	88	1192	-	-	-
1981	1541	-	1	3	91	-	-	427	-	71	948	-	-	-
1982	1447	-	-	-	88	-	-	356	-	144	859	-	-	-
1983	2245	-	-	-	180	-	-	510	-	105	1450	-	-	-
1984	1218	-	-	-	44	-	-	459	-	72	643	-	-	-
1985		-	-	-		-	-		-			-	-	-
1986		-	-	-		-	-		-			-	-	-
1987	385	-	-	-		-	-		-			-	-	-
1988	187	-	-	-	-	-	-	9	-	-	178	-	-	-
Всього	270108	2578	12833	11872	17967	7297	82829	40566	16462	2651	65944	3205	191	5318

*За звітними даними областей вселення

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 75; спр. 90. – Арк. 16; спр. 131. – Арк. 25–26; спр. 181. – Арк. 62–63; спр. 233. – Арк. 45–46; оп. 3, спр. 5. – Арк. 10–12; спр. 28. – Арк. 5; спр. 52. – Арк. 7; спр. 80. – Арк. 12; спр. 109. – Арк. 23; спр. 140. – Арк. 4; спр. 164. – Арк. 20; спр. 193. – Арк. 4; спр. 232. – Арк. 1зв–16зв; спр. 325. – Арк. 2; спр. 359. – Арк. 38; спр. 402. – Арк. 37; спр. 452. – Арк. 27; спр. 497. – Арк. 40; спр. 552. – Арк. 36; спр. 606. – Арк. 28; спр. 654. – Арк. 13; спр. 716. – Арк. 39; спр. 767. – Арк. 37; спр. 820. – Арк. 40–41; спр. 876. – Арк. 11; спр. 940. – Арк. 58; спр. 994. – Арк. 63; спр. 1058. – Арк. 50; спр. 1127. – Арк. 46; спр. 1190. – Арк. 34; спр. 1258. – Арк. 113; спр. 1431. – Арк. 96–97; спр. 1543; спр. 1570. – Арк. 17; ф. Р-582, оп. 11, спр. 895. – Арк. 78; спр. 1156. – Арк. 3, 160.

Г. 3

**Міжобласне планове переселення в південні та східні області Української РСР за областями виходу переселенців
в 1949–1988 рр.
(сімей)**

Рік	Область																	Всього
	Вінницька	Волинська	Дрогобицька	Житомирська	Закарпатська	Кам'янець-Подільська	Київська	Львівська	Полтавська	Ровенська	Станіславська	Сумська	Тернопільська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська	
1949	448	721	840	537	1018	449	469	771	-	2563	941	464	2401	-	-	1579	1031	14232
1950	1642	1862	3404	1285	510	1313	1889	2181	-	2012	2502	971	4144	-	-	1055	1520	26290
1951	692	2129	9174	1195	215	812	445	857	-	2755	2553	492	2136	-	-	886	385	24726
1952	2106	3986	-	43	-	2	2	2385	-	2066	2916	810	3082	-	-	1336	5	18739
1953	1814	1871	2013	2	-	-	1	1400	-	1090	2187		3277	-	-	888	1	14544
1954	644	149	101	-	73	-	-	738	-	163	111	352	132	-	-	142	303	2908
1955	798	280	168	342	101	-	314	513	351	242	304	670	293	431	695	104	638	6244
1956	1055	1131	1263	1020	390	-	727	909	634	1103	1235	763	1177	1267	1048	921	382	15025
1957	317	1035	729	209	273	-	167	790	736	1323	1081	303	1298	431	921	478	407	10498
1958	644	542	459	577	247	-	287	396	832	502	506	704	469	612	661	172	591	8201
1959	539	352	-	568	280	-	273	619	546	332	263	377	298	565	408	126	404	5950

1986	*	*	-	*	*	-	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	500**
1987	40	-	-	36	21	-	-	71	-	65	65	-	47	5	-	35	-	385
1988	80	-	-	-	-	-	23	-	32	-	-	60	-	-	30	-	25	250
Разом	24612	20702	18151	17024	6237	2576	10481	21468	9450	22241	21920	12776	26561	14198	9809	12363	13181	274928

*Без даних.

**Дані приблизні.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 75. – Арк. 14; спр. 90. – Арк. 2; спр. 125. – Арк. 8; спр. 181. – Арк. 7; спр. 233. – Арк. 7– 8, 47– 56; спр. 269. – Арк. 53; оп. 3, спр. 7. – Арк. 1; спр. 30. – Арк. 6; спр. 54. – Арк. 1; спр. 82. – Арк. 1; спр. 110. – Арк. 1; спр. 140. – Арк. 1; спр. 165. – Арк. 1; спр. 193. – Арк. 1; спр. 231. – Арк. 1; спр. 265. – Арк. 1; спр. 325. – Арк. 1; спр. 359. – Арк. 37; спр. 402. – Арк. 35– 36; спр. 452. – Арк. 25– 26; спр. 497. – Арк. 87– 88; спр. 1532. – Арк. 17; спр. 1575. – Арк. 105.

Г. 4

**Планове трудове переселення в Українській РСР
у 1946–1989 рр.
(сімей)**

Рік	План	Переселено	У тому числі в межах УРСР				У тому числі за межами УРСР	
			План	Переселено			План	Переселено
				Міжобласне переселення	Внутрішньо обласне переселення	Всього		
1946	120	120	-	-	-	-	120	120
1947	1204	1010	-	-	-	-	1204	1010
1948	1134	1339	-	-	-	-	1134	1339
1949	16100	17316	15000	14232	-	14232	1100	3084
1950	58610	30742	52500	26290	-	26290	6110	4452
1951	33250	30301	25000	24726	-	24726	8250	5575
1952	30215	33090	19450	18739	-	18739	10765	11032
1953	27250	24952	14900	14544	-	14544	12380	10408
1954	19295	17476	8000	2908	173	3081	11295	14395
1955	26900	12091	6150	6244	2105	8349	20750	3742
1956	19100	19421	19100	15025	4396	19421	-	-
1957	16000	12933	12095	10498	2435	12933	-	-
1958	16800	17563	12750	8201	2464	10665	8000	6898
1959	12000	12509	6000	5950	649	6599	6000	5910
1960	15550	15396	9200	9113	286	9399	6000	5997
1961	12000	11416	4670	4604	197	4801	6530	6615
1962	23350	21341	7500	6948	531	7479	15850	13862
1963	15700	13488	8300	7043	471	7514	7000	5974
1964	15400	13880	12800	9140	2370	11510	2600	2370
1965	20900	15986	17500	10178	2774	12952	3400	3034
1966	15900	13845	12500	7280	4360	11640	3400	2205
1967	17615	13274	13165	6152	5730	11882	4450	1392
1968	15400	14891	11600	5985	5600	11585	3800	3306
1969	16750	15371	11170	5977	5808	11785	3800	3586
1970	15470	15704	11720	5411	6531	11942	3750	3762
1971	15060	15145	11560	5153	6565	11718	3500	3427
1972	15260	15109	12260	4557	7502	12059	3000	3050
1973	15960	16088	13260	5729	7711	13440	2700	2648
1974	16110	16404	13410	5599	8141	13740	2700	2664
1975	16160	16323	13460	5209	8518	13727	2700	2596
1976	13950	14267	11750	3644	8390	12034	2200	2233
1977	13520	14204	11320	3399	8581	11980	2200	2224
1978	14065	14714	11665	3484	8814	12301	2400	2413
1979	14040	14520	11540	3072	9029	12101	2400	2419
1980	14080	13240	11580	2701	8035	10736	2500	2504

1981	14655	12909	12155	1947	8425	10372	2500	2537
1982	14355	12276	11592	1828	8233	10061	2200	2215
1983	13220	12198	11120	1783	8288	10071	2100	2127
1984	10210	10326	8210	1218	7075	8293	2000	2033
1985	9860	*	7660	*	*	*	2200	2200**
1986	8660	*	6460	*	*	5930	2200	2236
1987	7200	7845	5000	385	5253	5638	2200	2207
1988	6390	6591	4390	250	4413	4600	2000	1994
1989	6313	4942	4313	-	3490	3490	2000	1452
Всього	701081	612556	503775	275146	173343	454359	193388	165247

* Без даних.

**Дані приблизні.

***1949–1953 рр. переселення до Кримської області рахується як за межі УРСР, з 1954 р. включно – в межах УРСР.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 75. – Арк. 5; спр. 90. – Арк. 2, 12; спр. 125. – Арк. 5–6, 8; спр. 181. – Арк. 5–6; спр. 233. – Арк. 5, 7; спр. 251. – Арк. 5; спр. 269. – Арк. 53–54; оп. 3, спр. 5. – Арк. 10–12; спр. 28. – Арк. 4; спр. 51. – Арк. 1; спр. 78. – Арк. 1; спр. 80. – Арк. 1; спр. 82. – Арк. 1; спр. 86. – Арк. 7; спр. 110. – Арк. 1; спр. 109. – Арк. 23; спр. 113. – Арк. 1; спр. 140. – Арк. 4; спр. 143. – Арк. 3; спр. 164. – Арк. 20; спр. 167. – Арк. 11; спр. 193. – Арк. 1; спр. 231. – Арк. 1; спр. 257. – Арк. 5, 56; спр. 257. – Арк. 5; спр. 366. – Арк. 5; спр. 402. – Арк. 16–17, 37; спр. 452. – Арк. 2, 27; спр. 497. – Арк. 21; спр. 552. – Арк. 17, 36; спр. 606. – Арк. 10, 11, 28; спр. 654. – Арк. 3, 13; спр. 716. – Арк. 20, 39; спр. 767. – Арк. 16, 37; спр. 820. – Арк. 24, 40–41; спр. 876. – Арк. 4, 11; спр. 940. – Арк. 2, 58; спр. 994. – Арк. 41, 63; спр. 1058. – Арк. 29, 30, 50; спр. 1127. – Арк. 28, 46; спр. 1190. – Арк. 23, 34; спр. 1258. – Арк. 45, 113; спр. 1431. – Арк. 95; спр. 1543. – Арк. 49зв; спр. 1454. – Арк. 12; спр. 1570. – Арк. 12, 14, 18; спр. 1572. – Арк. 4; спр. 1605. – Арк. 14; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 2533. – Арк. 25.

Г. 5

***Зведення будинків для планово переселених сімей в Українській РСР
у 1949–1988 рр.
(за поточний рік)***

Рік	План	Підготовлено
1949	15887	5470
1950	34630	18002
1951	40000	19800
1952	24600	16892
1953	26900	15256
1954	10000*	7241
1955	5500	4173
1956	28700	15316
1957	14075	13754
1958	12760	9644
1959	8400	6976
1960	10000	7371
1961	5000*	6021
1962	7500	6285
1963	11900	7893
1964	16000	13146
1965	17200	12955
1966	13500	12733
1967	14650	12706
1968	12950	12061
1969	12950	10768
1970	12950	11708
1971	11560	11436
1972	12260	12307
1973	13260	12847
1974	13410	13146
1975	13460	12955
1976	12850	12533
1977	12315	11327
1978	11765	10911
1979	11740	9721
1980	11680	8639
1981	12155	8826
1982	11592	8901
1983	11120	9947

1984	8210	7854
1985	7660	7214
1986	5000*	4424
1987	5000*	4490
1988	5000*	3214
Разом	546089	416863

*Дані приблизні.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 17. – Арк. 17; спр. 24. – Арк. 48; спр. 30. – Арк. 5; спр. 52. – Арк. 19; спр. 72. – Арк. 179–183; спр. 80. – Арк. 1; спр. 109. – Арк. 1–21; спр. 129. – Арк. 31; спр. 139. – Арк. 1–14; спр. 164. – Арк. 1зв, 4зв, 7зв, 10зв, 13зв, 16зв.; спр. 230. – Арк. 2; спр. 232. – Арк. 1зв.; спр. 285. – Арк. 79; спр. 291. – Арк. 1; спр. 296. – Арк. 1зв.; спр. 324. – 1зв.; спр. 359. – Арк. 8; спр. 402. – Арк. 18; спр. 452. – Арк. 13, 28; спр. 497. – Арк. 41; спр. 552. – Арк. 37; спр. 575. – Арк. 101зв.; спр. 606. – Арк. 29; спр. 654. – Арк. 29; спр. 716. – Арк. 40; спр. 767. – Арк. 38; спр. 820. – Арк. 42; спр. 876. – Арк. 4, 12; спр. 940. – Арк. 59; спр. 994. – Арк. 42, 64; спр. 1058. – Арк. 29, 51; спр. 1127. – Арк. 47; спр. 1190. – Арк. 36; спр. 1258. – Арк. 112; спр. 1337. – Арк. 43; спр. 1431. – Арк. 101; спр. 1461. – Арк. 8; спр. 1543. – Арк. 40зв., 49зв.

Г. 6

***Зведення будинків для планово переселених родин в Українській РСР за областями вселення новоселів
у 1949–1988 рр.***

Рік	Область															Всього
	Ворошиловградська	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Кіровоградська	Кримська	Миколаївська	Одеська	Харківська	Херсонська	Київська	Полтавська	Сумська	Вінницька	Черкаська	
1949**	65	511	526	1541	-	-	260	2041	-	526	-	-	-	-	-	5470
1950**	216	2457	3160	2342	124	-	2630	3913	-	3160	-	-	-	-	-	18002
1951**	761	1555	2720	3396	1918	-	3016	3714	-	2720	-	-	-	-	-	19800
1952**	879	2889	1261	2672	2007	-	2954	2969	-	1261	-	-	-	-	-	16892
1953**	633	1798	1267	3147	1417	-	4067	1660	-	1267	-	-	-	-	-	15256
1954**	289	412	362	1266	510	1964	804	648	-	986	-	-	-	-	-	7241
1955**	87	220	216	523	232	1660	373	352	-	510	-	-	-	-	-	4173
1956**	1356	1560	1227	1633	725	3269	2299	849	-	2398	-	-	-	-	-	15316
1957	228	938	647	913	721	5760	1778	923	-	1846	-	-	-	-	-	13754
1958	235	300	513	117	186	5818	846	467	-	1162	-	-	-	-	-	9644
1959	-	-	339	-	-	4865	681	140	-	951	-	-	-	-	-	6976
1960	-	-	186	-	-	5075	988	-	-	1122	-	-	-	-	-	7371
1961	38	-	157	-	-	4243	647	-	-	936	-	-	-	-	-	6021
1962	-	-	55	-	-	4528	813	-	-	889	-	-	-	-	-	6285
1963	43	-	200	-	-	5462	821	12	-	1355	-	-	-	-	-	7893
1964	*	*	*	*	*	*	*	*	-	*	-	-	-	-	-	13146
1965	735	633	1478	70	-	7160	1296	169	-	1414	-	-	-	-	-	12955
1966	760	267	1442	-	-	6402	1236	587	-	2039	-	-	-	-	-	12733

1967	350	328	1451	158	73	5934	1119	459	334	2500	-	-	-	-	-	12706
1968	174	316	1025	210	205	5814	1128	680	309	2200	-	-	-	-	-	12061
1969	180	300	872	243	171	5271	810	727	315	1879	-	-	-	-	-	10768
1970	202	400	852	406	169	5373	975	920	326	2085	-	-	-	-	-	11708
1971	332	400	909	445	200	4641	1201	508	400	2400	-	-	-	-	-	11436
1972	440	422	1701	588	210	3934	1200	803	461	2548	-	-	-	-	-	12307
1973	388	310	1878	500	209	3452	1150	798	634	3528	-	-	-	-	-	12847
1974	464	331	1815	519	201	2960	1250	874	732	4000	-	-	-	-	-	13146
1975	400	300	1508	412	181	3260	1250	844	800	4000	-	-	-	-	-	12955
1976	403	300	1100	401	136	2050	1357	838	790	4968	190	-	-	-	-	12533
1977	377	450	1205	400	130	1640	1548	735	826	3832	150	34	-	-	-	11327
1978	394	450	1142	700	132	1535	1523	680	825	3063	240	227	-	-	-	10911
1979	350	370	1075	565	122	1533	1210	539	789	2788	130	250	-	-	-	9721
1980	301	322	1077	469	76	1231	1211	384	650	2426	105	367	20	-	-	8639
1981	401	485	985	425	92	1397	959	502	666	2562	82	241	29	-	-	8826
1982	466	429	987	511	133	1194	1050	511	673	2696	44	159	48	-	-	8901
1983	562	516	842	641	145	1276	1300	546	789	2927	117	216	70	-	-	9947
1984	361	426	691	314	95	956	1317	483	531	2229	153	156	140	-	2	7854
1985	359	417	658	277	107	933	1293	379	499	1781	132	157	140	32	50	7214
1986	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4424
1987	235	311	524	149	36	695	1000	163	175	963	29	68	66	46	30	4490
1988	142	192	300	145	32	622	651	95	133	705	21	32	31	88	-	3214
Всього	7281	7775	22597	8478	2841	54764	24502	12468	11657	56080	1393	1907	544	166	82	416863

* Без даних.

** Разом: збудовано, відновлено, куплено.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 17. – Арк. 17; спр. 24. – Арк. 48; спр. 30. – Арк. 5; спр. 52. – Арк. 19; спр. 72. – Арк. 179–183; спр. 80. – Арк. 1; спр. 109. – Арк. 1–21; спр. 129. – Арк. 31; спр. 139. – Арк. 1–14; спр. 164. – Арк. 1зв, 4зв, 7зв, 10зв, 13зв, 16зв.; спр. 230. – Арк. 2; спр. 232. – Арк. 1зв.; спр. 285. – Арк. 79; спр. 291. – Арк. 1; спр. 296. – Арк. 1зв.; спр. 324. – Арк. 1зв.; спр. 359. – Арк. 8;

спр. 402. – Арк. 18; спр. 452. – Арк. 13, 28; спр. 497. – Арк. 41; спр. 552. – Арк. 37; спр. 575. – Арк. 101 зв.; спр. 606. – Арк. 29; спр. 654. – Арк. 29; спр. 716. – Арк. 40; спр. 767. – Арк. 38; спр. 820. – Арк. 42; спр. 876. – Арк. 4, 12; спр. 940. – Арк. 59; спр. 994. – Арк. 42, 64; спр. 1058. – Арк. 29, 51; спр. 1127. – Арк. 47; спр. 1190. – Арк. 36; спр. 1258. – Арк. 112; спр. 1337. – Арк. 43; спр. 1431. – Арк. 101; спр. 1461. – Арк. 8; спр. 1543. – Арк. 40зв., 49зв.

Г. 7

***Внутрішньообласне планове трудове переселення в Українській РСР у 1954–1989 рр.
(сімей)***

Рік	Область													Всього
	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Київська	Кіровоградська	Кримська	Ворошиловградська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Харківська	Херсонська	Сумська	
1954	-	5	121	-	-	46	-	-	-	-	-	1	-	173
1955	63	212	372	-	38	841	70	216	53	29	33	178	-	2105
1956	394	1198	793	-	73	450	902	172	48	-	44	322	-	4396
1957	219	672	345	-	25	772	213	64	17	-	9	99	-	2435
1958	43	595	86	-	21	1421	200	21	21	-	-	65	-	2464
1959	-	413	-	-	-	235	-	-	-	-	-	1	-	649
1960	-	246	-	-	-	19	-	-	-	-	-	21	-	286
1961	-	105	-	-	-	50	42	-	-	-	-	-	-	197
1962	-	140	-	-	-	302	-	36	-	-	-	53	-	531
1963	-	30	-	-	-	400	-	16	-	-	-	25	-	471
1964	-	1597	-	-	-	411	96	65	104	-	-	52	-	2370
1965	-	1697	-	-	-	1003	*	*	*	-	-	74	-	2774
1966	320	1421	-	-	-	1424	528	230	234	-	-	203	-	4360
1967	356	1461	106	-	34	1838	326	246	345	-	100	918	-	5730
1968	300	1019	146	-	201	2075	202	335	466	-	253	603	-	5600
1969	310	1072	161	-	203	1740	135	503	746	-	302	636	-	5808
1970	403	1003	391	-	202	2000	259	468	801	-	400	604	-	6531

1971	420	956	401	-	201	2061	338	450	611	-	405	722	-	6565
1972	450	1389	506	-	207	2212	420	436	893	-	472	517	-	7502
1973	381	1168	527	-	210	2412	442	500	880	-	490	701	-	7711
1974	359	1169	549	-	205	2379	502	600	923	-	500	955	-	8141
1975	337	1470	446	-	208	2528	450	615	898	-	575	991	-	8518
1976	321	1210	414	201	175	2258	436	660	903	-	661	1151	-	8390
1977	453	1302	403	223	150	1921	422	700	761	69	667	1510	-	8581
1978	471	1302	420	251	150	1744	430	700	781	233	696	1636	-	8814
1979	470	1342	506	169	151	1784	404	715	852	252	693	1691	-	9029
1980	430	1334	461	127	118	1574	310	517	600	304	604	1636	20	8035
1981	555	1263	425	113	143	1532	401	634	475	263	654	1937	30	8425
1982	566	1096	543	139	109	1457	377	609	434	192	686	1975	50	8233
1983	567	962	600	117	112	1388	409	707	501	205	776	1874	70	8288
1984	455	826	392	132	110	1026	430	846	502	159	537	1513	140	7068
1985	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
1986	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
1987	353	733	271	49	40	830	327	901	273	72	314	890	77	5130
1988	208	497	214	23	35	709	204	816	124	32	211	1145	60	4278
1989	153	264	140	35	41	595	135	790	79	25	172	812	102	3343
Всього	9357	31169	9739	1579	3162	43437	9410	13568	13325	1835	10254	25511	549	172931

Рік	Область				Всього
	Вінницька	Волинська	Черкаська	Чернігівська	
1984	-	-	7	-	7
1985	*	-	*	*	*
1986	*	-	*	*	*
1987	64	-	38	21	123
1988	80	-	30	25	135
1989	62	20	21	44	147
Разом	206	20	96	90	412

* Без даних.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 52. – Арк. 7а, 8; спр. 86. – Арк. 18; спр. 109. – Арк. 23; спр. 140. – Арк. 1; спр. 167. – Арк. 11; спр. 165. – Арк. 1; спр. 160. – Арк. 4; спр. 193. – Арк. 1; спр. 231. – Арк. 1; спр. 265. – Арк. 1; спр. 297. – Арк. 52; спр. 293. – Арк. 3; спр. 293. – Арк. 59; спр. 325. – Арк. 1; спр. 359. – Арк. 38; спр. 402. – Арк. 37; спр. 452. – Арк. 27; спр. 497. – Арк. 40; спр. 552. – Арк. 36; спр. 606. – Арк. 28; спр. 654. – Арк. 13; спр. 716. – Арк. 39; спр. 767. – Арк. 37; спр. 820. – Арк. 40–41; спр. 876. – Арк. 11; спр. 940. – Арк. 58; спр. 994. – Арк. 63; спр. 1058. – Арк. 50; спр. 1127. – Арк. 46; спр. 1190. – Арк. 34; спр. 1258. – Арк. 113; спр. 1431. – Арк. 96–97; Спр.1532. – Арк. 21–22; спр. 1570. – Арк. 19; спр. 1605. – Арк. 20.

Г. 8

**Планове трудове переселення з Української РСР до Російської РФСР за областями вселення переселенців
у 1946–1953 рр.
(сімей)**

Рік	Регіон вселення												Всього
	Сахалінська область	Приморський край	Кримська область	Хабаровський край	Карело-Фінська РСР	Єврейська АР	Бурят-Монг. ольська АССР	Іркутська область	Грозненська область	Сталінградська область	Ростовська область	Амурська область	
1946	-	-	-	-	-	120	-	-	-	-	-	-	120
1947	306	-	-	-	-	704	-	-	-	-	-	-	1010
1948	205	-	-	-	-	1154	-	-	-	-	-	-	1339
1949	517	-	-	-	1959	608	-	-	-	-	-	-	3084
1950	391	982	987	264	1203	625	-	-	-	-	-	-	4452
1951	658	1126	1182	1096	1281	-	232	-	-	-	-	-	5575
1952	725	2156	1426	2237	-	-	-	1522	965	1001	1000	-	11032
1953	976	1162	1285	1187	-	-	-	2180	745	1110	1762	1	10408
Всього	3778	5426	4880	4784	4443	3211	232	3702	1710	2111	2762	1	37020

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 75. – Арк. 5; спр. 90. – Арк. 13; спр. 131. – Арк. 7–8; спр. 181. – Арк. 8-9; спр. 233. – Арк. 9; спр. 251. – Арк. 10; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 865. – Арк. 7-8.

Г. 9

**Планове трудове переселення з Української РСР до Російської РФСР
в 1946–1955 рр. за областями виходу переселенців
(сімей)**

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	Всього
Вінницька	120	-	-	223	802	974	-	197	779	43	3138
Волинська	-	-	-	-	-	-	-	537	235	22	794
Дніпропетровська	-	38	252	166	101	-	-	-	-	-	557
Дрогобицька	-	-	-	-	-	-	-	-	322	96	418
Житомирська	-	-	-	355	414	690	1887	1467	757	153	5723
Закарпатська	-	-	-	296	-	-	965	745	6	-	2012
Запорізька	-	28	-	274	14	-	-	-	-	-	316
Ізмаїльська	-	96	104	158	-	-	-	-	-	-	358
Кам'янець-Подільська	-	-	-	286	866	446	1746	-	-	-	3344
Київська	-	15	58	380	620	873	1990	872	715	66	5589
Кіровоградська	-	-	-	140	123	-	-	-	-	-	263
Львівська	-	-	-	-	-	-	-	272	368	39	679
Миколаївська	-	74	857	85	7	-	-	-	-	-	1023
Одеська	-	-	68	-	-	-	-	-	-	-	68
Полтавська	-	22	-	284	712	1151	1293	731	1423	98	5714
Ровенська	-	-	-	-	-	-	1000	1310	499	7	2816
Станіславська	-	-	-	-	-	-	-	12	257	76	345
Сумська	-	-	-	239	684	660	420	1152	839	84	4078
Тернопільська	-	-	-	-	-	-	-	191	168	-	359
Харківська	-	-	-	-	-	-	-	-	114	-	114
Херсонська	-	737	-	11	-	-	-	-	-	-	748
Хмельницька	-	-	-	-	-	-	-	1429	521	19	1969
Черкаська	-	-	-	-	-	-	-	-	1481	71	1552
Чернівецька	-	-	-	-	-	-	-	25	264	22	311
Чернігівська	-	-	-	187	109	781	1731	1468	890	247	5413
Всього	120	1010	1339	3084	4452	5575	11032	10408	9638	1043	47701

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 75. – Арк. 5; спр. 90. – Арк. 70; спр. 131. – Арк. 6; спр. 181. – Арк. 7; спр. 233. – Арк. 7–8, 47–56; спр. 251. – Арк. 10; спр. 269. – Арк. 53–45; оп. 3, спр. 7. – Арк. 5–7.

Г. 10

***Планове трудове переселення з Української РСР до Російської РФСР у 1967–1989 рр. за областями виходу
переселенців
(сімей)***

Область	Всього	Рік																						
		1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985 *	1986 *	1987	1988	1989
Вінницька	2916	-	160	154	154	151	129	125	130	131	135	138	157	156	159	158	120	110	102	127	120	120	95	85
Волинська	1282	4	37	35	35	105	102	100	100	70	68	62	70	42	77	68	43	40	40	39	40	40	35	30
Ворошиловградська	4645	-	208	145	153	156	207	200	201	201	212	229	259	269	232	249	232	225	230	232	225	229	223	128
Дніпропетровська	3723	-	141	112	73	151	150	153	163	154	157	150	154	182	203	206	200	202	204	203	200	206	201	158
Донецька	4687	-	156	220	171	196	207	206	220	200	206	200	217	233	230	248	230	233	232	233	230	238	235	146
Житомирська	2380	-	153	150	160	129	102	100	99	101	101	101	127	132	127	127	105	74	31	105	105	105	80	66
Закарпатська	1495	-	49	101	127	84	100	100	96	101	85	72	61	40	51	55	46	50	49	48	55	49	43	33
Запорізька	2485	-	137	121	125	103	107	111	105	107	113	105	112	129	117	118	117	118	115	117	115	117	105	71
Івано-Франківська	2033	48	34	98	97	95	108	117	136	123	111	80	105	81	91	90	81	80	74	80	80	82	71	71
Київська	1542	-	106	116	95	103	52	52	53	55	67	58	72	74	74	78	73	76	64	65	65	65	53	26
Кіровоградська	229	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	26	18	15	12	16	20	28	40	40
Кримська	432	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	51	51	45	46	47	45	45	51	50	1
Львівська	2189	67	108	78	205	154	126	101	103	98	88	71	73	96	103	100	85	82	75	85	85	85	75	46
Одеська	1494	-	104	104	76	100	51	51	53	56	52	52	58	74	71	69	74	66	73	66	65	66	65	48
Полтавська	2101	-	84	115	103	106	75	101	101	104	104	106	116	102	104	106	90	91	84	86	90	90	77	66
Ровенська	1874	16	64	107	151	127	101	104	103	101	78	106	82	81	75	73	71	61	54	71	70	72	60	46
Сумська	2015	-	102	107	100	100	100	100	105	100	101	107	110	100	100	103	80	79	71	80	80	80	65	45
Тернопільська	1534	24	37	97	101	105	77	53	108	101	55	70	65	63	61	64	52	55	50	67	65	65	61	38
Харківська	2528	-	152	137	137	145	130	122	103	102	101	101	115	123	125	118	105	105	102	101	100	101	101	102
Хмельницька	2634	-	151	152	150	150	125	126	125	125	120	120	145	146	146	132	112	102	91	98	110	80	75	53
Черкаська	2132	-	111	154	108	101	101	124	100	103	112	109	105	102	102	107	80	75	64	81	80	82	70	61
Чернівецька	1792	-	33	75	105	101	100	100	102	101	85	87	110	91	91	90	75	70	61	75	75	75	49	41
Чернігівська	2064	68	98	101	150	101	100	102	97	93	82	100	100	103	100	101	81	72	57	80	80	81	65	52
Всього	50206	227	2225	2479	2576	2563	2350	2348	2403	2327	2233	2224	2413	2419	2504	2537	2215	2127	1982	2200	2200	2207	1994	1453

* Наведені дані є річним планом.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 3, спр. 359. – Арк. 37; спр. 402. – Арк. 35–36; спр. 452. – Арк. 25–26; спр. 497. – Арк. 87–88; спр. 552. – Арк. 34–35; спр. 606. – Арк. 27; спр. 654. – Арк. 12; спр. 716. – Арк. 38; спр. 767. – Арк. 36; спр. 820. – Арк. 39; спр. 876. – Арк. 10; спр. 940. – Арк. 57; спр. 994. – Арк. 62; спр. 1058. – Арк. 49; спр. 1127. – Арк. 45; спр. 1190. – Арк. 33; спр. 1258. – Арк. 111; спр. 1431. – Арк. 95; спр. 1532. – Арк. 14–15; спр. 1570. – Арк. 13; спр. 1605. – Арк. 15–16.

Г. 11

***Планове трудове переселення за межі Української РСР в 1946–1990 рр.
(сімей)***

Рік	КРСР		РРФСР		Усього за межі УРСР
	План	Переселено	План	Переселено	Переселено
1946	-	-	120	120	120
1947	-	-	1204	1010	1010
1948	-	-	1134	1339	1339
1949	-	-	2600	3084	3084
1950	-	-	6110	4452	4452
1951	-	-	8250	5575	5575
1952	-	-	10765	11032	11032
1953	-	-	12380	10408	10408
1954	-	3528	11295	10867	14395
1955	14000	2688	6750	1054	3742
1956	*	*	*	*	*
1957	*	*	*	*	*
1958	8000	6898	-	-	6898
1959	6000	5910	-	-	5910
1960	6000	5997	-	-	5997
1961	6530	6615	-	-	6615
1962	15850	13862	-	-	13862
1963	7000	5974	-	-	5974
1964	2600	2370	-	-	2370
1965	3400	3034	-	-	3034
1966	3400	2205	-	-	2205
1967	3450	1165	1000	227	1392
1968	1600	1076	2200	2230	3306
1969	1350	1107	2450	2479	3586
1970	1200	1166	2550	2596	3762
1971	1000	864	2500	2563	3427
1972	700	700	2300	2350	3050
1973	400	300	2300	2348	2648
1974	400	261	2300	2403	2664
1975	400	269	2300	2327	2596
1976	-	-	2200	2233	2233
1977	-	-	2200	2224	2224
1978	-	-	2400	2413	2413
1979	-	-	2400	2419	2419

1980	-	-	2500	2504	2504
1981	-	-	2500	2537	2537
1982	-	-	2200	2215	2215
1983	-	-	2100	2127	2127
1984	-	-	2000	2033	2033
1985	-	-	2200	2200**	2200**
1986	-	-	2200	2236	2236
1987	-	-	2200	2207	2207
1988	-	-	2200	2000	1994
1989	-	-	2000	1452	1452
1990	-	-	1650	-	-
Разом	83280	65989	113458	99264	165247

* Без даних.

** Дані приблизні.

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 71. – Арк. 1; спр. 90. – Арк. 12; спр. 125. – Арк. 8; спр. 181. – Арк. 5–6; спр. 233. – Арк. 5, 7; спр. 251. – Арк. 5; спр. 269. – Арк. 60–64; оп. 3, спр. 7. – Арк. 7зв.; спр. 82. – Арк. 1; спр. 110. – Арк. 1; спр. 140. – Арк. 1; спр. 165. – Арк. 1; спр. 193. – Арк. 1; спр. 213. – Арк. 45; спр. 257. – Арк. 56; спр. 320. – Арк. 24; спр. 325. – Арк. 1; спр. 357. – Арк. 1, 59; спр. 402. – Арк. 16, 17; спр. 452. – Арк. 12; спр. 497. – Арк. 21; спр. 552. – Арк. 2; спр. 606. – Арк. 10; спр. 654. – Арк. 3; спр. 716. – Арк. 20; спр. 767. – Арк. 16; спр. 820. – Арк. 22; спр. 876. – Арк. 10; спр. 940. – Арк. 57; спр. 994. – Арк. 62; спр. 1058. – Арк. 49; спр. 1127. – Арк. 45; спр. 1190. – Арк. 33; спр. 1258. – Арк. 111; спр. 1484. – Арк. 10; спр. 1454. – Арк. 12; спр. 1572. – Арк. 4; спр. 1570. – Арк. 12; спр. 1605. – Арк. 14.

Г. 12

***Трудове переселення з Української РСР до Казахської РСР за областями виходу переселенців у 1954–1975 рр.
(сімей)***

Область	Рік направлення																			
	Разом	1954	1955	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Вінницька	3982	-	66	587	427	248	222	705	499	121	174	224	163	102	102	101	78	57	56	50
Волинська	2297	-	95	420	371	358	312	286	184	61	47	25	26	27	-	50	35	-	-	-
Ворошиловградська	7549	786	-	317	501	1270	735	2332	856	298	199	-	1	122	132	-	-	-	-	-
Дніпропетровська	4113	1520	-	-	145	321	237	897	497	118	148	-	-	118	112	-	-	-	-	-
Дрогобицька	320	-	91	229	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	2918	-	-	451	243	113	353	571	221	103	146	123	100	101	100	84	57	51	51	50
Закарпатська	1192	-	73	627	85	-	108	217	47	-	13	17	5	-	-	-	-	-	-	-
Запорізька	1838	1237	-	-	-	-	-	242	126	121	112	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Київська	2447	-	102	346	272	197	327	495	258	106	51	50	76	49	15	53	50	-	-	-
Кіровоградська	343	268	-	-	-	-	-	-	-	-	75	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	2889	-	258	227	510	314	519	290	282	48	71	28	34	22	55	73	51	43	19	45
Миколаївська	126	126	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Одеська	693	-	-	-	-	-	-	433	127	133	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Полтавська	1730	-	57	432	94	1	169	364	157	111	-	50	55	58	77	52	53	-	-	-
Ровенська	3336	-	437	599	431	306	283	387	221	84	79	94	46	56	52	52	58	50	51	50

Сталінська	8800	696	-	302	660	1200	854	3471	791	314	298	-	-	105	109	-	-	-	-	-
Станіславська	1897	-	98	203	232	293	363	201	128	66	66	36	74	6	24	43	30	15	9	10
Сумська	2431	-	-	336	247	283	364	364	107	117	97	151	102	79	80	52	52			
Тернопільська	2489	-	171	346	511	270	286	387	268	67	42	13	16	5	-	33	36	17	15	6
Харківська	2016	-	490	-	139	235	235	391	242	124	160	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Херсонська	124	124	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Хмельницька	3525	-	376	544	260	166	441	609	270	93	134	52	79	100	101	100	50	50	50	50
Черкаська	3208	-	189	377	274	209	369	663	370	118	113	127	102	102	79	56	60	-	-	-
Чернівецька	1746	-	118	323	203	86	94	230	190	65	101	41	99	28	53	40	40	17	10	8
Чернігівська	2119	-	31	232	305	127	344	327	133	102	79	114	98	27	75	75	50	-	-	-
Разом	64128	4757	2652	6898	5910	5997	6615	13862	5974	2370	2205	1145	1076	1107	1166	864	700	300	261	269

Джерела: ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 269. – Арк. 53–45; Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 5–7; спр. 82. – Арк. 1; спр. 110. – Арк. 1; спр. 140. – Арк. 1; спр. 165. – Арк. 1; спр. 193. – Арк. 1; спр. 265. – Арк. 1; спр. 359. – Арк. 37; спр. 402. – Арк. 35–36; спр. 452. – Арк. 25–26; спр. 497. – Арк. 87–88.